

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

Anul V

1994

2 (18)

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

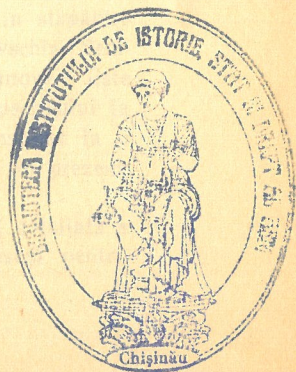
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

2 (18) 1994

aprilie—iunie

**Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an**

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1994

COLEGIUL DE REDACȚIE

ION TURCANU (redactor-șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor-șef adjunct),
ION VARTA (secretar de redacție),
IOAN CAPROȘU (Iași), ION CHIRTOAGĂ, ANDREI EȘANU,
ION JARCUTCHI, ȘERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, ION ȘIȘCANU,
ALEXANDRU ZUB (Iași)

Revista științifică
Fondată în 1980
Apare de patru ori pe an

ARTICOLE

DEMIR DRAGNEV, ANDREI EȘANU

DATE INEDITE DESPRE URMAȘII VORNICULUI ILIE ABAZA ÎN RUSIA

«Dumitrașco-vodă au făcut căutare tuturor moldovenilor câți sînt cu dînsul și i-am întrebat, merge or cu dînsul la Moscu au ba. Ce toți au primit, că într-alt chip nu ave cum dzice... și i-au pus Dumitrașco-vodă într-un izvod și l-au dat împăratului, de l-au iscălit cu mîna lui. Iar boerii și slujitorii aceștia era anume: 1. Ioan Neculce, hatman... 7. Ilie Abaza, vornicul despre doamna... și i-au orînduit să margă să ierneze la Harkov, peste Nipru...»¹. Astfel cronicarul Ion Neculce descrie evenimentul ce a pus în 1711 începutul unei diaspore românești în sudul Imperiului rus.

Despre soarta lui Dimitrie Cantemir și a descendenților săi, precum și a boierilor moldoveni și a urmașilor lor în Rusia până în anii '80 ai sec. al XVIII-lea informații destul de importante ne pune la dispoziție publicația lui N. Bantăș-Kamenschi inclusă în ediția lui F. Beer a operei lui D. Cantemir «Viața lui Constantin Cantemir»².

Un manuscris descoperit de noi în 1986 în Arhiva Istorică Centrală de Stat a Ucrainei (or. Kiev) vine să completeze informațiile lui Bantăș-Kamenschi și să ne ofere date noi pentru perioada de după anii '80 ai sec. al XVIII-lea referitor la viața diasporei românești din Ucraina din partea stîngă a Niprului și, în primul rînd, la destinul unor descendenți ai vornicului Ilie Abaza, combatantul lui Dimitrie Cantemir.

Manuscrisul (175×230×22 mm, 326 pagini numerotate, citeț, caractere de mărime medie, text în limba rusă, cursiv) reprezintă un autograf al lui Vasile Nicolaevici Abaza, nepotul vornicului Ilie Abaza. Volumul e legat într-o copertă de piele de culoare cafenie închis. Pe copertă e imprimat cu litere aurii: «О происхождении рода Абазов» («Despre originea neamului Abaza»). Ceva mai jos e imprimat: «Часть I» («Partea I»). La o examinare mai atentă a codicelui constatăm că împreună cu partea I (f. 1—129 v.) este legată în aceleași coperte și partea a II-a (f. 130—163 v.).

Hîrtia manuscrisului este de culoare albastră-deschis de trei nuanțe. Pe unele pagini se deslușește filigranul cu un ornament vegetal, în cadrul căruia se poate distinge data fabricării hîrtiei — [1] 818.

În cuvîntul introductiv autorul arată că a purces la întocmirea lucrării sale în 1819, iar spre finele părții a doua a operei sale întâlnim data de 18 decembrie 1823, când se stinge din viață socrul autorului.

Inscripțiile de pe manuscris permit să fie urmărită soarta lui posterioară. Din ele rezultă că în decurs de aproape un secol (anii '20 ai sec. al XIX-lea—1920) el a fost o relicvă a familiei nobililor Abaza și se transmitea prin moștenire de la o generație la alta. La 10 mai 1920, după cum se indică într-o inscripție (în limba rusă): «manuscrisul de față în două părți a fost depus prin intermediul lui E. M. Ivanov de către P. G. Ritter, privat-docent al Universității din Harkov. Mama lui P. G. Ritter se trage din neamul Abazaștilor, strămoșul căreia pe timpul lui Petru I a plecat din Moldova împreună cu Cantemir și a primit de la Petru I în stăpînire Dvurecinăi Kut (lîngă Olșanchi) ce aparținuse mai înainte familiei Șidlovski». Semnează: «Șeful secției Ucrainei Slobodskaia a Arhivei Istorice — E. Ivanov». Este aplicată ștampila «Arhiva Istorică din Harkov», ce indică apartenența manuscrisului la acea dată arhivei vizate. Din arhiva din Harkov manuscrisul a fost transferat la o dată necunoscută în Arhiva Istorică de Stat a Ucrainei, unde se află până în prezent. (Fond. 228, dosar. 49).

În afară de titlul de pe copertă pe pagina 2 se află o denumire mai detaliată a lucrării (în limba rusă): «Veacul nobilului V. Abaza, compus de el însuși pentru

memoria și informațiile necesare copiilor și urmașilor lor, în două părți în Dvurecinăi Kut din 1819 până în...». Pe aceeași pagină găsim a treia și cea mai detaliată denumire «Veacul, sau descrierea succintă a vieții viceconsilierului titular, a nobilului Vasile Nicolaevici Abaza, moșier din gubernia Ucraina Slobodskaia, județul Harkov pentru memorie și informații necesare copiilor și urmașilor lor, cu date istorice despre originea familiei Abaza, plecați din Moldova în 1711 în timpul războiului împăratului Petru cel Mare cu turcii la hotarele Poloniei, la râul Prut cu descrierea originii poporului moldo-valah și cu istoria domnitorilor și boierilor. Am compus în 1819 în Dvurecinăi Kut eu, Vasile Abaza».

Începând cu fila a 3-a, autorul prezintă un sumar al lucrării sale pe puncte. De exemplu: 1. «Introducere sau cauzele, ce mi-au servit ca imbold la această compunere despre viața mea; 2. Date despre obârșia familiei Abaza și a altor familii moldovenești și valahe, ce au plecat în Rusia în timpul lui Petru cel Mare și a prințului Cantemir; 3. Spicuiuri din opere veridice ale diferiților istoriografi și îndeosebi ale prințului Cantemir despre originea lui și a altor familii boierești ale acestei națiuni și de asemenea după tradiția părinților, buneilor și străbuneilor noștri». Aceste compartimente sunt dezvoltate în partea I a lucrării până la pag. 129^v inclusiv, pag. 130—163^v cuprind partea a II-a. În acest compartiment textul reprezintă doar un rezumat pe puncte. Autorul face adesea remarcă «despre aceasta vom povesti mai pe larg în descrierea vieții mele». Dar o asemenea variantă mai desfășurată a părții a II-a a codicelui nu s-a păstrat. După toate probabilitățile, autorul nici nu a reușit să o elaboreze.

În așa fel lucrarea descrisă permite să ne facem o reprezentare destul de clară despre personalitatea autorului și motivele întocmirii operei sale.

Cel mai vechi înaintaș, despre care autorul ne furnizează informații, este Andrei Abaza, tatăl bunicului său, Ilie Abaza. Despre Andrei se arată că era boier mare în Moldova și că, potrivit tradiției familiei Abaza, ar fi provenit din «cerchezi și cabardini ce s-au convertit la religia creștină» (f. 6).

Unele date din documentele interne moldovenești vin să completeze această informație despre Andrei Abaza. Analizând aceste izvoare, istoricul ieșean Șt. Gorovei ajunge la concluzia că Andrei, tatăl lui Ilie, poate să fie Abaza Cerchezul vistier, menționat într-un document de la 23 septembrie 1669 în calitate de martor, alături de un Ștefan Cerchez comisul³. Deci e vorba de un grup de persoane de origine cercheză, care au sosit în Moldova împreună cu doamna lui Vasile Lupu, Ecaterina, în anul 1640, dintre care unii au căpătat înalte dregătorii boierești în țară.

În «Descrierea Moldovei» Dimitrie Cantemir a inclus familia Abaza în lista celor mai vechi și nobile familii boierești din Moldova⁴. În asemenea caz, învățatul domn sau nu cunoștea cu adevărat originea Abazăștilor sau a făcut-o intenționat, deoarece, după cum arată mai târziu și Ion Neculce, vornicul Ilie Abaza era printre boerii cei mai apropiați ai domnitorului Dimitrie Cantemir, care i-a susținut acțiunea din 1711⁵.

Același Ilie Abaza, împreună cu 4 mii de moldoveni, l-a urmat pe D. Cantemir și în pribegie⁶ în Rusia. Cei mai mulți dintre aceștia s-au stabilit în Ucraina Slobodskaia din partea stângă a Niprului. O altă parte, mai puțini de astă dată, s-au așezat cu traiul în regiunea Voronej (în preajma localității Kantemirovka, fostă în posesia domnului moldovean) și Oriol (lângă Dmitrovsk, sat donat lui D. Cantemir de țarul Rusiei unde s-au păstrat până astăzi ruinele unui conac și ale unei capele construite de fostul domn al Moldovei). Cât privește Ilie Abaza, care a fost ridicat la rangul de colonel al miliției regionale, acesta intră în posesia unei părți a localității Dvurecinăi Kut din județul Harkov cu 46 de gospodării țărănești. Altă parte a localității cu 34 de gospodării i-a revenit jicnicerului Moțoc. Până atunci satul se afla în stăpânirea statului, fiind confiscat de țar de la generalul Șidlovski, căzut în dizgrație. În anul 1718 Ilie Abaza obține diplomă împărătească asupra acestei proprietăți.

În Rusia vornicul Ilie sosește cu patru fii ai săi: Luca (Lupul, Luchian), Ioan, Eustratie și Constantin și cu două fiice: Maria și Anița. În 1712 se naște al cincilea fiu — Nicolae, tatăl autorului manuscrisului. În scurt timp după aceasta se stinge din viață soția vornicului Elizaveta (Safta), fiica clucerului Toderășco Rusul.

Moșia obținută de Ilie vornicul în Rusia, după cum mărturisește autorul manuscrisului, nu compensa nici a zecea parte din averea lăsată de el în Moldova. Pentru a se acomoda la noile condiții, el caută să se asigure de susținerea altor reprezentanți ai diasporei românești din Imperiul Rusiei, înrudindu-se cu mulți dintre ei. În acest scop

el își căsătorește fetele cu fiii din familiile Merescu și Chigheci, iar fiii cu fete din familiile Sturza, Moțoc, Cazemir, Caraiman⁷. Și totuși, conform relatării autorului codicelui, Ilie, văzând că nu este posibil să-și asigure existența sa și a numeroasei sale familii din modestele venituri ale moșiei obținute, a hotărât să se întoarcă în patrie. În 1727 el se retrage din armată și se adresează către Colegiul de Externe al Rusiei cu cererea de a i se elibera un pașaport. Cu acest scop el se deplasează la Kiev, pentru a se adresa personal contelui Golovnin, comandant suprem al armatei. În timpul aflării sale în Kiev, vornicul a expediat mai multe scrisori rudelor sale din Moldova în care își exprimă speranța de a găsi posibilitatea de a se repatria⁸. Aici însă se îmbolnăvește și moare, fiind înmormântat la mănăstirea Lavra Pecersca. Cu puțin timp înainte de moarte, se călugărește primind numele de Illarion.

După moartea subită a tatălui lor, copiii iau decizia de a rămâne pentru totdeauna în Rusia. Însă către această vreme moșia Dvurecinăi Kut a fost trecută în posesiunea statului. În urma unui demers al lor către împărăteasa Anna Ioanovna, în 1730 moșia intră din nou în posesia urmașilor lui Abaza (f. 132). Trei dintre fiii bătrânului Abaza — Luca, Ioan și Eustratie — se angajează rotmiștri în miliția regională, iar Nicolae și-a satisfăcut serviciul militar în regimentul de dragoni «Arhanghelsk» ajungând până la gradul de maior. Constantin, după moartea tatălui său, și-a exprimat dorința de a se înapoia în Moldova pentru a recăpăta moșiile părintești. Cu acest scop el pleacă de la Kiev la Petersburg. Acolo își revede intențiile și se angajează în calitate de translator la Colegiul de Externe al Rusiei (f. 130—132).

Deși autorul manuscrisului vizat promite să povestească despre toți urmașii bunicii sale, Ilie, începând cu anul 1711 și până în perioada întocmirii cronicii sale (f. 131), pe parcurs se limitează la propria sa familie, pomenind sporadic și alte rude colaterale.

Conform datelor lui N. Bantăș-Kamenschi⁹, majoritatea urmașilor lui Ilie Abaza au devenit ofițeri în armata rusă și numai unii dintre ei, mai ales după retragerea din armata activă, ocupau unele posturi civile în administrația locală.

Astfel, patru fii ai lui Luca Ilie Abaza: căpitanii Ion și Anton, praporșcicul (rang militar subofițeresc în armata țaristă — *aut.*) Constantin și vaghmistru Vasile, și-au satisfăcut serviciul militar în regimentul de husari moldoveni. Dintre aceștia, Anton a căzut în luptele din Prusia în 1759. Mai târziu fiind în retragere, Constantin a ocupat postul de administrator financiar la Voronej.

În același regiment de husari și-au satisfăcut serviciul și copiii lui Anton — Grigorie (căpitan) și Ion (praporșcic, în retragere — ajutor de jude în or. Volceansk). Descendenții lui Constantin — Petru, Ilie și Prohor — au fost înscrși la școala de cadeți din Petersburg¹⁰.

Copiii celui de al doilea fiu al vornicului Ilie Abaza, Ion, de asemenea au devenit militari — Constantin a ajuns la rangul de praporșcic (în retragere — asesor la Camera penală din Harkov), iar Ion — vaghmistru în regimentul de husari moldoveni. Deși al treilea fiu, Alexei, din motive de sănătate nu s-a angajat în serviciul militar, copiii lui, Sava și Vasile, devin ofițeri în același regiment de husari.

Copiii celui de al treilea fiu al lui Ilie Abaza, Eustratie, erau angajați în regimente de husari și infanterie, având următoarele grade: Ion — locotenent, Andrei și Vasile — maiori, Teodor și Leon — căpitani. Dintre aceștia, Vasile a căzut în luptă sub Silistra în 1774, iar Teodor și Leon au murit în timpul unei epidemii de holeră în Crimeea. În retragere, Andrei a ocupat postul de mareșal al dvorenimii din Zolucevsk¹¹.

Numai fiii lui Constantin Ilie Abaza, Eustratie și Procopie, nu s-au inclus de la început în serviciul militar: ambii au îndeplinit funcția de pisari la Colegiul de Externe din Petersburg. Dar după 1757 Procopie se angajează într-un regiment de husari, ajungând la gradul de căpitan. Fiind în retragere, acesta din urmă împreună cu frațele său, Eustratie, cumpără o moșie lângă orașul Elizavetgrad și se stabilesc acolo (f. 132).

Prima generație a celui de al cincilea fiu al vornicului Ilie, Nicolae, a avut același destin ca și frații lor mai mari: Andrei și Ilie erau praporșcici în regimente de infanterie, iar Vasile, autorul manuscrisului nostru, — subporușcic în aceleași regimente¹².

Pentru perioada după 1783 despre Abazăști aflăm din materialele spicuite de C. G. Bedreag din «Dicționarul enciclopedic» rusesc, editat de Brockhaus și Efron și alte izvoare răzlețe¹³. Concomitent aceste informații se completează cu materiale din opera lui Vasile Abaza.

Născut la 11 august 1760 (*f. 133*), acesta, la vârsta de 15 ani, s-a încadrat în serviciul militar în regimentul de infanterie Kozlovsk. În 1777 el a participat la distrugerea Secei Zaporojene. Pe linie maternă avea încă doi frați vitregi: Gavril și Sava Alihovschi, care erau ofițeri în același regiment. O deosebită influență asupra tânărului Vasile Abaza a avut-o fratele Gavril (mort în 1778), care era mason.

În 1782 Vasile se căsătorește cu Parascovia Procofiievna Resina, fiica unui nobil rus care avea gradul de porușic.

Cu începere din anul 1783 și până în 1807 în familia lui Vasile Abaza s-au născut următorii copii: Agneu (1783), Erast (1784), Ipolit (1786), Anna (1787), Parascovia (1788), Maria (1789), Alexandra (1790), Maria (1792), Tatiana (1797), Natalia (1798), Mihail (1799), Sava (1801), Vera (1802), Nicolae (1804), Vasile (1806), Maria (1807). Dintre aceștia au supraviețuit: Agneu, Erast, Anna, Mihail, Sava, Nicolae și Maria minora.

Retrăgându-se din armată, Vasile Abaza se angajează, în anii 1788—1792, în calitate de administrator al moșilor cantemirești din or. Dmitrovsk, regiunea Oriol (*f. 150*). În 1792 el revine la moșia părintească Dvurecinăi Kut, unde înalță o biserică și se ocupă cu activitate economică. Aici el construiește o fabrică de băuturi spirtoase, 2 mori, realizează pe piață produse agricole în sumă de 10 mii ruble, creează o fermă de vite de prăsilă, pentru care cumpără 300 oi românești («voloh»), 40 iepe, 40 bovine etc. (*f. 158*).

În 1809 Vasile devine mareșal al dvorenimii din ținutul Harkov (*f. 158*). Pe parcursul anilor el a întreținut relații amicale cu iluministul și editorul rus N. Novikov, căruia i-a ajutat la editarea cărții lui D. Cantemir «Viața lui Constantin Cantemir» în 1783¹⁴, cu scriitorul rus G. Derjavin, senatorii N. I. Cicerin, C. N. Nepluev, generalul G. Zorici ș. a. Sora lui Vasile, Parascovia, era căsătorită (din 1787) cu generalul-intendant Meisner.

Profitând de legăturile largi pe care le avea în rândurile elitei aristocratice rusești, Vasile a căutat să deschidă drumul în rândurile ei și fiilor săi. Astfel în 1790 el reușește să-i înscrie pe Agneu și Erast în regimentul de elită Preobrajensk, unde ei capătă, în 1792, gradul de căpitani. Aceștia își urmează studiile la Universitatea din Moscova, apoi se încadrează în funcții de serviciu în administrația centrală imperială: Agneu — la Ministerul Finanțelor, iar Erast — la Ministerul Comerțului. Prin ordinul împăratului Pavel I acestora li se atribuie gradul de consilieri de stat efectivi (*f. 156*).

O pregătire serioasă au căpătat și alți copii: Mihail a fost înscris la pensionul liceului din Țarskoe Selo, care pregătea funcționari pentru organele centrale de stat, iar Sava — la școala de mine. Serviciul militar și-au satisfăcut în regimentul de gardă de dragoni. Al treilea fiu, Nicolae, a învățat la un gimnaziu, unde a studiat limba germană. În 1814 Erast devine mareșal al dvorenimii orașului Oriol. Fiicele lui Vasile Abaza s-au măritat cu ofițeri și slujbași de stat de ranguri înalte.

În deceniile ce au urmat după întocmirea operei lui Vasile Abaza, conform «Dicționarului enciclopedic» rus¹⁵ fiul lui Agneu, Alexandru (1825—1895), a devenit mare financiar, președinte al Academiei de Științe din Petersburg, inițiator și președinte al Societății de cale ferată Harkov—Poltava, ministru de finanțe.

Cu toate că și alți urmași ai vornicului Ilie Abaza au ajuns în sec. al XIX-lea—începutul sec. al XX-lea persoane de vază ale Imperiului Rusiei¹⁶, totuși copiii și nepoții lui Nicolae Ilici Abaza au reușit să se încadreze mai repede în cercurile înalte ale nobilimii ruse din capitală. Meritul îi revenea lui Vasile Nicolaevici Abaza, care a întreprins acțiuni energice în această direcție, chiar, credem noi, într-o anumită măsură și prin întocmirea în acest scop a manuscrisului cercetat.

Prețul încadrării Abazăștilor, ca și al altor familii de boieri români stabiliți în Rusia în 1711, în rîndurile dvorenimii ruse în calitate de ofițeri și slujbași civili, a fost pierderea treptată a entității lor naționale. Faptul își găsește expresie și în căsătoriile mixte ale descendenților boierilor români. Dacă vornicul Abaza își căsătorise aproape toți feciorii și fiicele cu conaționali ai săi, apoi în generațiile următoare ase-

ruenea căsătorii devin foarte rare. N. Bantăș-Kamenschi enunță, pentru familia Abaza, numai câteva exemple: Constantin, fiul lui Luca Ilie, era căsătorit cu fiica vahnistru-lui Grosul, iar sora lui, Maria, — cu subcolonelul Constantin Ciute, o altă fiică Maria, fiica lui Ion Ilie, — cu subcolonelul Iacob Danul¹⁷.

Atât timp, cât descendenții vornicului Abaza erau angajați în regimente speciale, în care se admiteau străini din țările aflate sub dominația otomană sau aveau, de regulă, grade inferioare de ofițeri în alte unități militare dislocate la periferia țării și ocupau după retragere posturi civile neînsemnate în administrația locală, nu apărea vreo necesitate ca ei să-și demonstreze originea lor nobilă.

Pătrunderea Abazăștilor în rîndurile cercurilor de elită ale nobilimii ruse, mai ales începând cu copiii lui Vasile Nicolaevici Abaza, probabil că a cerut și un suport bine documentat al înaltei lor origini nobile. Suntem de părere că acesta a și fost scopul principal al întocmirii de către Vasile Abaza a operei «Despre originea neamului Abaza» în anii 1818—1823. Despre asemenea intenție vorbește însuși autorul în denumirea detaliată a operei sale citată integral mai sus: «pentru memorie și informații necesare (subl. n. — *aut.*) copiilor și urmașilor lor».

În calitate de exemplu i-ar fi servit însăși opera lui D. Cantemir «Viața lui Constantin Cantemir», scrisă special pentru a confirma vechea origine nobilă a Cantemireștilor.

Principalul izvor folosit de V. Abaza a fost ediția lui T. Beer a «Vieții lui Constantin Cantemir», menționată deja, cu anexele respective ale materialelor scrise de N. N. Bantăș-Kamenschi despre neamul Cantemiresc și cu date referitoare la boierii moldoveni plecați în Rusia la 1711. Notele de pe câmpul din dreapta al manuscrisului, cu indicarea paginilor izvorului respectiv, mărturisesc că autorul a mai utilizat jurnalul de campanie al lui Petru cel Mare din 1711, precum și manuscrisul «Hronicului vechimii a romano-moldo-vlahilor» de D. Cantemir, ce se păstra pe atunci în Arhiva Colegiului de Externe al Rusiei. Tocmai folosirea acestei lucrări, scrise, după cum se știe, în limba română, permite să presupunem că V. Abaza cunoștea limba maternă a bunicului său. Posibil că el a căpătat acces la izvoarele menționate prin intermediul fiilor săi.

Deosebit de prețioase sunt datele din manuscris, culese de autor «din datinile părinților, buneilor și străbuneilor» (*f. 3*), precum și de la descendenții altor boieri moldoveni stabiliți în Rusia în 1711 (Bantăși, Gafencu, Codreanu, Moțoc, Mecinicov (Spătaru — *aut.*) Cămăraș ș. a.).

În prima parte a lucrării autorul descrie țara de unde a plecat; originea domnului D. Cantemir pe care l-a însoțit în Rusia și originea propriei sale familii — a Abăzeștilor.

Folosindu-se de «Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor», V. Abaza descrie succint originea românilor, numiți de el «moldo-vlahi», insistă asupra vechimii lor și descendenței lor directe din romani, fiind o «ramură a romanilor» (*f. 30*). Vorbind despre victoriile lui Ștefan cel Mare asupra turcilor și despre relațiile posterioare ale Moldovei cu turcii, el declară că plătind tribut, moldo-vlahii la început erau doar aliați ai otomanilor. Vasile Abaza arată de asemenea că moldo-vlahii au semnat cu turcii capitulații (*f. 32*).

O deosebită atenție în scrierea sa Abaza acordă campaniei de la Prut din anul 1711. El prezintă integral textul Tratatului de la Luțk, calificându-l drept o diplomă de protejare. Pe baza jurnalului de campanie al lui Petru I, autorul descrie desfășurarea operațiunilor militare în lupta de la Stănilești. Cauza înfrângerii, conform tradiției din istoriografia rusă, o pune în dependență de poziția lui C. Brâncoveanu, care nu a îndeplinit angajamentele luate conform tratatului cu Petru cel Mare.

V. Abaza acordă atenție și originii familiei Cantemireștilor. Expunând «Viața lui Constantin Cantemir» după ediția lui F. Beer, precum și materialul lui N. Bantăș-Kamenschi, în anexă la această ediție, autorul îndeosebi evidențiază originea nobilă a Cantemireștilor, situând alături de aceștia din urmă și pe Abazăști.

Intr-un alt pasaj din opera sa V. Abaza scrie: «În timpul cuceririi de către turci a Constantinopolului, salvându-se de furia lor, multe dintre cele mai nobile familii, chiar și de origine împărătească au fost primiți în Dacia, anume Cantacuzinii, Paleologii, Hrisoverghii, Ruseții... precum și dintre murzii proslăviți din Crimeea — Cantemireștii, iar din cerchezi Abazăștii, care au trecut la religia creștină...» (*f. 7*).

Astfel, utilizând legenda originii Cantemireștilor, autorul, prin simpla alăturare la ea a Abăzeștilor, tinde să demonstreze vechea noblețe a familiei sale. Acești «nobili murzi» creștini s-au contopit, după autor, cu «poporul moldo-vlah» (f. 6) și deci Abăzeștii reprezintă poporul și țara de unde au plecat.

În partea a doua a manuscrisului, dedicat nemijlocit Abăzeștilor și mai ales familiei lui Vasile Abaza, autorul evidențiază relațiile lor cu marii demnitari ruși, vorbește despre păstrarea tradiției originii lor nobile. Chiar și atunci când Vasile Abaza, hotărât să se căsătorească, fiind nevoit să aleagă dintre o fiică de negustor și una de dvorean, preferință îi dă celei din urmă, declarând că așa a fost îndemnul divin (f. 145), el insistă de asemenea asupra stimei pe care i-o acordă nobilimea din Harkov, al cărei mareșal a fost.

Astfel, din îndemnul intereselor de carieră ale familiei Abaza a fost creată o operă interesantă, care ne pune la dispoziție informații istorice, parțial inedite, despre activitatea urmașilor boierilor români stabiliți în Rusia la 1711, despre felul lor de viață, relațiile cu societatea rusă etc. E deosebit de importantă informația despre păstrarea de către aceștia a tradiției originii lor etnice. O ediție completă sau parțială a operei lui V. Abaza ar fi utilă, contribuind la aprofundarea cunoștințelor despre istoria neamului.

Note

- ¹ *Neculce Ion*, Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661—1743). // Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău, 1990, p. 399—400.
- ² *Beer Ф. С.* История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. М., 1783. С. 373—381.
- ³ *Gorovei Șt.* Vechi însemnări genealogice ale familiei Abaza (manuscris). Aducem mulțumiri, și pe această cale, autorului care ne-a pus la dispoziție aceste informații.
- ⁴ *Dimitrie Cantemir*, Descrierea Moldovei. București, 1973, p. 281.
- ⁵ *Neculce I.*, Letopisețul Țării Moldovei, p. 400.
- ⁶ Cifra e menționată în cartea: *Beer Ф. С.* История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. С. 365. Conform unei informații, care se desprinde dintr-o scrisoare a lui D. Cantemir către Petru I, care se păstrează în Arhiva Centrală a Actelor Vechi a Rusiei, în scurt timp în Rusia au rămas circa o mie de familii de combatanți moldoveni. (*Мохов Н. А.* Молдавия эпохи феодализма, Кишинев, 1964. С. 358.).
- ⁷ *Bedreag C. G.*, «Pohod na Charkov — 1711» sau «Insoțitorii lui D. Cantemir în exodul din 1711». Studii și cercetări istorice, noiembrie 1943, vol. XVIII, p. 427.
- ⁸ *Bezuiconi Gh.*, Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse. București, 1962, p. 133, nota 2.
- ⁹ Известие о выехавших в Россию 1711 года с Молдавским господарем Дмитрием Константиновичем Кантемиром боярах и офицерах. // *Beer Ф. С.* История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. С. 373—381.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ Ibidem.
- ¹² *Beer F.*, op. cit., p. 377—379.
- ¹³ *Bedreag C. G.*, op. cit., p. 421.
- ¹⁴ *Vezi: Запядов А. В.* Н. И. Новиков — гражданин и писатель. // Н. Новиков. Сменяющийся Демокрит. М., 1985. С. 5—24.
- ¹⁵ *Bedreag C. G.*, op. cit., p. 438. Contele Serghei Iulievi Vitte în memoriile sale (Витте С. Ю. Воспоминания, том I, Москва, 1960. С. 212—242) descrie cu lux de amănunțe activitatea lui Al. Abaza în postul de președinte al Departamentului Economic al Consiliului de Stat al Rusiei, iar apoi ministru de finanțe. Al. Abaza se bucura de protecția unor membri ai familiei curții imperiale (marea principesă Elena Pavlovna ș. a.). El deveniseră unul dintre cei mai bogați moșieri ai Rusiei de Sud-Vest.
- ¹⁶ Drept exemplu se pot aduce unele informații culese de C. G. Bedreag (op. cit., p. 438—439): Generalul Valerian Atanase Abaza (1830—1918), nepotul lui Andrei Abaza, frate cu autorul manuscrisului nostru, a luptat în Crimeea și la Plevna; în a doua jumătate a sec. al XIX-lea — începutul sec. al XX-lea au mai activat: amiralul Abaza, devenit ministru al Extremului Orient în 1905; C. C. Abaza — scriitor militar; istoricul V. A. Abaza, autorul «Istoriei Rusiei» în 3 vol. (S. Petersburg, 1866) și «Istoriei Armeniei» (S. Petersburg, 1888); colonelul Nicolae Sava Abaza (1831—1901) a întemeiat un spital al Crucii Roșii la Chișinău (1877—1878) și a scris lucrări despre Crucea Roșie, iar între anii 1880—1901 a fost membru al Senatului Rusiei (История правительствующего сената за двести лет 1711—1911, том V, СПб, 1911, С. 111). Strănepoții lui Luca Ilie Abaza s-au înrudit cu renumita familie de intelectuali ruși Kova-

levski. Descendenții Abăzeștilor din această ramură au contribuit la întemeierea Universității din Harkov (Petru și Mihail), au fost ingineri de mine (Eugrafie Petrovici, explora-

tor al bazinului Donețului, ministru al Industriei în 1860, Iegor Petrovici, explorator și el); savanți (Maksim Kovalevski) etc.

¹⁷ Beer F., op. cit., p. 377—379.

ION CHIRTOAGĂ

EVOLUȚIA SEMNIFICAȚIEI TERITORIALE A NOȚIUNII BASARABIA

De acum de mai multe secole se utilizează noțiunea *Basarabia*, care desemnează o parte a Moldovei de sud-est. D. Cantemir în lucrarea «Descrierea Moldovei» a dedicat Basarabiei un compartiment special «Basarabia, odinioară a treia, adică și cea mai mare parte a Moldovei». În acest compartiment autorul menționează: «Pre această parte de țară au luat-o turcii încă până a nu fi toată Moldova supusă lor, pentru aceea nici numai iaste acum supt stăpânirea domnilor Moldovei, măcar de și sunt târgurile și satele de pe lângă Dunăre pline de moldoveni hristiani»¹. Această lucrare creează impresia că noțiunea de *Basarabia* și contururile ei teritoriale au fost intacte timp de mai multe secole și poate chiar milenii. Iar denumirea ei, potrivit concepției lui D. Cantemir, ar proveni de la unele triburi getice, care au locuit la gurile Dunării cu două milenii în urmă: «Se vede că această numire ar fi asemenea cu numele cel vechiu Basis, carele nume l-au pus acestui ținut istoricii și geografii cei vechi, și poate că dintru acesta s-au și izvodit numele Basarabia»². Totuși triburile getice ale besilor locuiau mai mult în partea de sud a Dunării, iar cea mai veche denumire a părții de sud-est a Moldovei e legată de populația băștinașă. Faimosul geograf al antichității, Strabon, în geografia sa o numește *Stepa getică*³.

O altă explicație mai plauzibilă referitoare la denumirea *Basarabia* o întâlnim la Ion Nistor, tentat să vadă o legătură a ei cu portul Chilia, care un timp a fost în componența Țării Românești, fiind condusă de dinastia Basarab: «Acest însemnat port comercial din delta Dunării fusese desprins de Alexandru cel Bun din hotarul Țării Basarabilor și anexat Moldovei între anii 1408—1412 împreună cu întregul ținut din jurul său. Cronicarii timpului următor arată că aceste orașe erau așezate în Basarabia veche, care era atunci a Moldovei. De aici numele Basarabia a fost întins asupra Bugiacului și mai apoi asupra întregului teritoriu dintre Prut și Nistru»⁴. Însă din cele citate mai sus nu e clar, ce teritoriu era în jurul Chiliei, care un timp aparținuse Țării Românești, în ce condiții istorice această denumire s-a răspândit până la Nistru, iar mai apoi și până în apropierea codrilor din centrul interfluviului Nistru—Prut. În cele ce urmează vom încerca să urmărim apariția noțiunii *Basarabia* referitoare la partea de sud-est a Țării Moldovei și evoluția ei teritorială în sec. XV—XVII.

Elucidarea evoluției semnificației teritoriale a noțiunii *Basarabia* e necesară și din cauză că lipsa unui studiu special pe tema vizată favorizează speculațiile politice. Spre exemplu, M. Marunevici susține că așa-numitul «teritoriu etnic al găgăuzilor» se află în centrul Bugiacului⁵.

Inițial numele de *Basarabia* era utilizat pentru Țara Românească, în primul rând de către Polonia, care astfel încerca s-o deosebească de Moldova, numită de ei Volo-hia (adică tot Țara Românească). Sub influența polonilor această noțiune apărea și în documentele moldovenești ori chiar muntene, care aveau legături strânse cu republica nobiliară. În jurământul său, din 6 ianuarie 1395, voievodul moldovean Ștefan se angaja să-l susțină pe regele polon Vladislav Iagelo «și contra voievodului băsărabesc». Iar în 1396 Vlad Uzurpatorul se prezenta voievod al «Basarabiei»⁶. În privilegiul lui Alexandru cel Bun, din 6 octombrie 1408, e menționată vama, pe care o vor plăti negustorii din Liov «cine va duce postav la Basarabis», adică în Țara Românească.

În anii '30 ai sec. al XV-lea Chilia era centrul unei circumscripții numită în unele documente ținut. În 1435 domnul Moldovei Iliș întărește fratelui său Ștefan stăpânirea asupra «ținutului și orașului Chilia»⁸. În 1448 Petru II cedează Chilia voievodului Transilvaniei Iancu de Hunedoara, rege neîncoronat al Ungariei, care ulterior o reîntoarce Țării Românești. Dintr-un document turcesc de mai târziu, întocmit cu ajutorul localnicilor, aflăm că «hotarul Chiliei, când o ținea Ungaria, începea de la Kara-Bulak și mergea la lacul Kutlu-Boga, iar de acolo mergea la lacul Saftian, de acolo la Movila-Mare, iar de acolo la Vadul Iezilor»⁹. În această descriere e vorba de hotarul de apus al circumscripției Chiliei. Restul hotarului fusese stabilit pe frontiere naturale: la est și sud de malurile lacului Sasâc și Dunăre până la vadul numit ulterior Smil ori Ismail, iar de acolo mergea prin câmp pe la Movila-Mare neidentificată, lacurile Saftian — Catlabuh spre Kara-Bulak, care poate fi valul Traian de Jos și în lungul lui până la malul lacului Sasâc. Tot în acest document e menționat sumar și hotarul circumscripției pe timpul stăpânirii muntene, probabil, de la începutul secolului: «Iar când o stăpânea Țara Românească, despre aceasta ei (localnicii — *I.C.*) au zis: Hotarul Chiliei începea de la Fântâna lui Turhan, spre Kara-Bulak, iar de acolo se îndrepta spre Ezerina (sau) Vadul Ezilor, amintit mai sus»¹⁰. Din cele menționate se poate conchide că pe timpul dominației muntene circumscripția Chiliei avea numai unele mici modificări în partea ei de nord-vest, întinzându-se până la gura Cogălnicului, la Fântâna lui Turhan (Turhan bunar), unde ulterior apare localitatea Tatarbunar (fântâna tătarului, probabil, Turhan). Pe aici trecea drumul care lega cele două orașe importante ale Moldovei — Chilia și Cetatea Albă.

În 1465 Chilia a fost reîntoarsă Moldovei de Ștefan cel Mare, fiind în continuare un centru de circumscripție. Ea se reintegra în sistemul politic al Țării Moldovei. Însă în 1484 sultanul Baiazid al II-lea a rupt de la Moldova Chilia și Cetatea Albă, fapt care a înrăutățit situația acestor orașe și a țării întregi. Chilia și Cetatea Albă, împreună cu circumscripțiile lor, au devenit primele pământuri ale țării supuse Porții, care de acum înainte serveau capete de pod pentru expansiunea otomană împotriva Moldovei și altor state din estul Europei.

În 1486 s-a încheiat pacea moldo-otomană, urmată de stabilirea hotarelor acestor două circumscripții răpite de otomani. La delimitare din partea otomanilor a participat Mustafa, cadiu de Aidos, raportul căruia, adresat lui Baiazid al II-lea, servește pentru studierea modului de stabilire a hotarelor Chiliei și Cetății Albe. Mustafa relatează: «Am mers la domnul Moldovei. Dintre toți ostașii săi de gardă el a trimis cu noi 700—800 de oameni destoinici de ai săi... Cercetările s-au făcut pe teren, fiind întrebați creștinii bătrâni de acolo»¹¹. «Creștinii din Moldova» au indicat hotarele circumscripțiilor vizate. Delimitarea s-a început de la Cetatea Albă. După ce au fost numite punctele de hotar, au apărut unele divergențe referitoare la partea de nord a circumscripției, mai exact la apartenența fortăreței Iurgheci de la gura Nistrului (astăzi: Palanca, r. Ștefan Vodă), un important punct de apărare la vadul de peste Nistru. Sub presiunea turcilor, această mică întăritură din lemn și pământ a fost inclusă în circumscripția Akkerman, cum numeau turanicii Cetatea Albă.

Apoi a urmat delimitarea circumscripției Chilia. Drept punct de plecare, probabil, s-a luat hotarul ei sub stăpânirea ungară. Însă divergențele au apărut în legătură cu faptul că turcii doreau să lărgească hotarul ei în partea de apus, motivând că locuitorii Chiliei trebuie «să fie pe seama» «Vadului Isaccea» din dreapta Dunării. Atunci moldovenii au protestat și Mustafa a făcut raportul său către sultan, care urma să ia decizia de rigoare. Ulterior în această dispută s-a găsit o decizie de compromis, care doar parțial îndeștula partea moldovenească. Teritoriul aflat în litigiu era inclus în frontierele Imperiului otoman, însă de pământul arabil, pășunile și locurile de pescuit se foloseau locuitorii Țării Moldovei. În registrul întocmit la 15 aprilie 1520 de mevlâna Kiuciuk Piri sunt menționate două lacuri, în care pescuiau sudiții domnului Moldovei, plătind în haznaua statului otoman zeciuiala și vama¹². Unul din ele, probabil Ialpug, se afla în partea de apus a vadului și servea hotar noii circumscripții otomane¹³.

Pe teritoriul cucerit Poarta a instaurat administrația otomană întărită cu forțele militare. În structura militar-administrativă intra beii unui sangeac (județ) numit sangeachei. Inițial Chilia și Cetatea Albă au fost supuse sangeacheiului din Silistra,

care avea în fiecare din aceste două orașe câte un locțiitor, numit *subaș*. Astfel de subași au fost desemnați încă în 1484 de către Baiazid al II-lea. Tot atunci la Chilia și Cetatea Albă a fost numit câte un cadiu, însărcinat cu problemele judiciare. Pe timpul lui Süleyman I (1520—1566) competența cadiului s-a lărgit, incluzând și unele chestiuni administrative. Între cea mai mică circumscripție administrativ-teritorială, cu numele de *nahie*, în frunte cu un subaș și sangeac a apărut circumscripția juridică *cadâlâc*. Cetatea Albă și Chilia au devenit centre de cadâlâc în frunte cu un cadiu, rămânând și reședințe de subaș¹⁴.

La finele anilor '30 ai sec. al XVI-lea în organizarea militar-administrativă a pământurilor moldovenești aflate sub jurisdicția otomană au survenit schimbări substanțiale legate de campania lui Süleyman I în Moldova din 1538. Atunci otomanii au rupt din trupul țării Tighina și unele pământuri din jurul ei. În unele lucrări s-a susținut că o dată cu Tighina ar fi fost luată și stepa din sud-estul Țării Moldovei, numită ulterior stepa Bugiacului. Deși în ultimul timp s-au făcut încercări de a demonstra că și după campania lui Süleyman această stepă a continuat să fie în componența Moldovei¹⁵, totuși M. Marunevici, fără să mai aducă argumente convingătoare, declară categoric: «În 1484 principatul Moldovei a pierdut Chilia și Akkerman, ce a însemnat de fapt pierderea dreptului de a controla viața din Bugiac, ocupat în 1538 definitiv de statul otoman»¹⁶.

În 1538 Süleyman a ocupat o bună parte a Moldovei de sud-est, întemeind două sangeacuri cu centru la Cetatea Albă și Tighina. Însă peste doi ani locuitorii țării s-au răsculat, creând o situație de nesiguranță la frontierele de nord ale Imperiului otoman. Aceasta a produs o îngrijorare la Constantinopol. Poarta a numit domn al Moldovei pe Rareș, care, majorând haraciul, a reușit să întoarcă o bună parte a teritoriului răpit de turci la 1538, inclusiv și o porțiune de pământ dintre Tighina și Cetatea Albă. Cele două sangeacuri s-au pomenit rupte unul de altul. Cel de Tighina, numită de turanici Bender, se afla între cursurile inferioare ale râurilor Bâc și Botna. Sangeacul de Cetatea Albă se începea de la lacul Ialpug și forma o fâșie îngustă pe litoralul Dunării și Mării Negre. În partea de nord, lângă Nistru, el ajungea până la s. Purcari¹⁷.

Inițial românii au întâlnit cu răceală numirile turanice acordate pământurilor și localităților răpite de otomani. Ei continuau să utilizeze toponimele vechi: Tighina, Cetatea Albă ș. a. Pentru desemnarea sangeacului de Cetatea Albă ei au utilizat o denumire a Țării Românești — cea de *Basarabia*, care inițial se referea numai la Chilia¹⁸. Acest proces și-a găsit reflectare și în documentele externe. La 1541 pe harta lui Reihersdorffer denumirea *Basarabia* e plasată încă în exclusivitate la gurile Dunării, unde își răspândise autoritatea sa Mircea cel Bătrân. Însă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea acest termen se extinde și la gura Nistrului. Călătorul Botero arată că o parte a Moldovei se cheamă Basarabia «pe Marea Neagră, unde e Cetatea Albă». Cronicarul polon Sarniŭski definește Basarabia «țara așezată pe malul Mării Negre, între guri», adică între gurile Dunării și Nistrului¹⁹.

La interferența sec. XVI—XVII, în partea de apus a sangeacului vizat, s-au produs unele modificări. Către anul 1590 în partea de apus a circumscripției Chilia s-a format un nou cadâlâc cu centru la Cetatea Ismail, recent construită. După campania sultanului Osman al II-lea din 1621, teritoriul sangeacului de Cetatea Albă, adică al Basarabiei, s-a mărit: din trupul Moldovei a fost rupt portul Reni împreună cu satele din împrejurimi, unite ulterior la cadâlâcul Ismail²⁰.

Aceste trei cadâlâcuri sunt menționate de către D. Cantemir, la care el mai adaugă încă unul: «Acest pământ (rupt de la Moldova de turci și tătari — I. C.) este împărțit în patru ținuturi sau raiale, adică a Bugiacului, a Akkermanului, a Chiliei și a Ismailului»²¹.

Formarea celui de al patrulea ținut al Basarabiei e legată de venirea pe solul moldav a nomazilor, în primul rând a nogailor. Grupuri mici de tătari s-au așezat pentru un scurt timp la 1538 în apropierea Cetății Albe, Chiliei și Tighinei. În 1560 și 1568 în Moldova au încercat să se așeze nogaii de pe Volga, fapt consemnat în opera lui D. Cantemir și alte surse istorice. Atunci o parte din nomazi, veniți în susținerea lui Bogdan Lăpușneanu, încercase să ocupe o stepă bogată a Moldovei, cu certitudine pe cea din partea de sud-est a țării. Însă forțele înarmate din ținuturile

Iași, Lăpușna, Orhei, Soroca și Tigheci i-au alungat pe nogai din stepa²², care încă nu purta numele de *Bugiac*.

Acest nume turanic apare la interferența sec. XVI—XVII, când hanul din Crimeea se căpătuse cu unele locuri din această parte de țară. În 1595 el îl silește pe Ieremia Movilă să cedeze 7 sate românești cu centru la Cioburciu, numite de M. Costin «sate hănești»²³, iar de tătari «iurt han», adică stăpânire a hanului²⁴. La începutul sec. al XVII-lea aici vin nogaii, care se așază pe lângă satele românești din jurul Cioburciului, iar apoi și în stepa vecină cu ele, rămasă încă sub jurisdicția Moldovei: un colț de țară în formă de triunghi cu două laturi pe hotarele sangeacului de Cetatea Albă și satelor hănești, iar baza pe drumul Tighina—Ismail care figura și pe unele hărți. Abia acum, la începutul sec. al XVII-lea, pentru prima dată, în documente apare numele *Bugiac*. În 1597 și 1630 e menționată «ceata Iurtatan (Iurthan—I.C.)», care se găsește în Cioburciu²⁵, iar în tratatul turco-polon din 1630 sunt menționați «iurtahanii din Bugiac și Cioburciu»²⁶. În fruntea acestora un timp s-a aflat un Cantemir mârza, devenit și bei de Silistra,²⁷ care se presupune că ar fost nașul lui Constantin Cantemir. Însă în prima jumătate a sec. al XVII-lea nogaii se aflau pe teritoriul Moldovei episodic. Sub presiunea domnilor Moldovei susținuți de Polonia nogaii erau expulzați peste Nistru. Aceștia erau cu prioritate din neamul Orac oglu.

Situația se schimbă când alături de ei apare un alt neam nogaic Orumbet oglu. În 1666 aceste două neamuri, menționate și de D. Cantemir împreună cu reprezentantul Porții Halil aga, devenit ulterior pașa de Silistra, au impus Moldovei un hotar astfel făcându-se o încercare de a legifera traiul acestor nomazi pe teritoriul țării. Un timp moldovenii au reușit să țină piept tentativei de a rupe o nouă parte din pământul țării. Cronicarul turc Hagi Ali scrie, că la 18 octombrie 1672 hanul tătar a fost însărcinat «să ridice pe tătarii din bugiacul Akkermanului. Pornindu-se la ridicarea întregului neam tătarească de pe partea de dincoace a fluviului Nistru (Turla), dinăuntru Moldovei și până la colțul (buceak) Akkermanului, pentru mutarea lui în Crimeea a fost însărcinat Halil pașa»²⁸. Cu alte cuvinte, acest colț de țară din apropierea unghiului de lângă Akkerman la 1672 încă aparținea Moldovei. Însă după bătălia de la Hotin din 1673, când polonezii au reușit cu ajutorul moldovenilor și muntenilor să-i bată pe turci, prezența nogailor pe teritoriul Moldovei a devenit de lungă durată. Acest hotar botezat cu numele lui Halil-pașa era stabilit pe frontierele naturale: la nord—pe valul lui Traian de Sus, iar la apus—pe cursul r. Ialpug²⁹. Aceste repere constituie hotarul de nord și de vest al Bugiacului—după D. Cantemir al patrula ținut al Basarabiei.

Ulterior nogaii au încălcat și această limită teritorială, în jurul Hotarului lui Halil-pașa «a apărut o fâșie de pământ» cu o lățime de 10 km numită «cele două ceasuri», pentru folosirea căruia ei plăteau stăpânilor pământului plata de arendă. Însă acest teritoriu nu mai intra în Bugiac și Basarabia.

În 1812 Rusia a anexat partea de est a Țării Moldovei. Numele *Basarabia* a fost extins asupra întregului teritoriu dintre Nistru și Prut.

Din cele expuse mai sus, se poate trage concluzia că noțiunea *Basarabia* e legată de dominația dinastiei Țării Românești la gurile Dunării care s-a extins până la Nistru și valul lui Traian de Sus, iar cea de *Bugiac* a apărut abia în sec. al XVII-lea.

Note

¹ Cantemir D., Descrierea Moldovei. Chișinău, 1988, p. 30.

² Ibidem.

³ Relatările lui Strabon—mărturie a permanenței noastre la Nistru, Dunăre și Marea Neagră. // *Cugetul*, 1993, nr. 5—6, p. 9.

⁴ Nistor I., Istoria Basarabiei. Chișinău, 1991, p. 26.

⁵ Маруневич М. В. Правда о гараузском народе, как о самобытном этносе и его этнической территории. Комрат, 1993. С. 10.

⁶ Iorga N., Studii istorice asupra Chi-

liei și Cetății Albe. București, 1899, n. 74.

⁷ Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388—1918. Vol. I. București, 1989, p. 85.

⁸ Costăchescu M., Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. II. Iași, 1931, p. 182.

⁹ Documente turcești privind istoria României. Vol. I. (1455—1774). București, 1974, p. 10.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Tvetcova B., Regimul schimbului eco-

- monic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea// *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (sec. XII—XIX). Studii. Vol. I. București, 1971, p. 132—133.
- 13 *Киртоагэ И. Г.* Административно-территориальное деление Юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI — первой половине XVII в.// *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинев, 1988. С. 75.
 - 14 *Киртоагэ И. Г.* Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484—1595). Кишинев, 1992.
 - 15 *Дмитриев П. Г., Киртоагэ И. Г.* Изменения в административно-территориальном устройстве центральной части Днестровско-Прутского междуречья в XVII—XVIII вв.// *Известия АН МССР*. 1989, vol. I С. 50; *Киртоагэ И. Г.* Административно-территориальное деление... С. 76—77; *Киртоагэ И. Г.* Юг Днестровско-Прутского междуречья... С. 15—18. *Veliman V.*, Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XV-lea// *Revista arhivelor*, 1984, Vol. 2, p. 203—212.
 - 16 *Marunevici M.*, op. cit., p. 18.
 - 17 *Veliman V.*, op. cit., p. 212; *Цăлăтoри străini despre țările române*. Vol. III. București, 1971, p. 180.
 - 18 Aici se cere de precizat, că în sec. al XV-lea moldovenii numeau această parte de loc «ținutul Chilieii» (*Documenta Romaniae Historica A. Moldova*. Vol. II, p. 281). Aici își spusese cuvântul său rivalitatea moldo-munteană pentru orașul în cauză. Denumirea provenită de la dinastia, care fondase Țara Românească, a fost acceptată de moldoveni mai târziu și pentru un teritoriu mai mare.
 - 19 *Iorga N.*, Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe. *Цăлăтoри străini despre țările române*. Vol. I. București, 1968, p. 185—197.
 - 20 *Киртоагэ И. Г.* Административно-территориальное деление... С. 76.
 - 21 *Cantemir D.*, op. cit., p. 30.
 - 22 *Catalogul documentelor turcești*. Vol. II. București, 1965, p. 26, 27. *Цăлăтoри străini despre țările române*. Vol. II. București, 1970, p. 392.
 - 23 *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1990, p. 138.
 - 24 *Catalogul documentelor turcești*. Vol. II, p. 61.
 - 25 *Ibidem*, p. 71.
 - 26 *Ibidem*, p. 73.
 - 27 *Новосельский А. А.* Борьба Московского государства с татарами в XVII в. М., 1948. С. 101.
 - 28 *Хроника туркеști privind țările române*. Vol. II. București, 1974, p. 225.
 - 29 *Dmitriev P., Chirtoagă I.* op. cit., p. 49—50.

CANTEMIRIANA*

ВИКТОР ЦВИРКУН

ЛЕГЕНДЫ И ВЫМЫСЛЫ О ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДИМИТРИЯ КАНТЕМИРА В РОССИИ

Как свидетельствует история, реальной судьбе любой исторической личности обязательно сопутствует вторая биография, сотканная из легенд и домыслов, сознательно или неосознанно искаженных фактов. Не являются исключением в этом плане жизнь и деятельность великого молдавского мыслителя и политика Дмитрия Кантемира, в особенности последние 12 лет, проведенные им в России. Огромный историографический и документальный материал¹, посвященный этому периоду биографии Д. Кантемира, позволяет выделить наиболее значимые и часто повторяемые в научной и научно-популярной литературе неточности, ошибки и часто повторяемые вымыслы. Часть из них принадлежит перу самого господаря, другая — его современникам или биографам. В любом случае большинство из них в той или иной форме, в той или иной комбинации кочуют из одного исследования в другое, искажая истинное лицо и деяния этого великого человека. Не имея возможности отобразить весь комплекс сведений, дат, фактов, ошибочно или искаженно рисуя биографию Д. Кантемира, автор настоящей статьи остановился на некоторых из них, на его взгляд, наиболее значимых и принципиальных.

К числу таковых принадлежит легенда об одновременном переселении в Россию вместе с господарем 4 тысяч молдаван обоего пола. Впервые эти цифра проигурировала в прошении Д. Кантемира на имя Петра I от 1 августа 1711 г., где речь шла о дальнейшей судьбе спутников господаря². С той поры до настоящего времени она неизменно упоминается в большинстве исследований, посвященных биографии Д. Кантемира и истории русско-молдавских отношений³. Между тем проведенный анализ документов свидетельствует, что упомянутая цифра далека от реальной. По нашему мнению, указанные молдавским господарем 4 тысячи отражают не количество переселившихся с ним в Россию молдаван, а число соотечественников, занесенных в общий список покинувших Молдову, составленный в конце июля 1711 г., сразу же по выходе из владений Османской империи. Мы склонны предположить, что Д. Кантемир включил в него как подданных, подчиненных ему во время кампании, так и тех молдаван, которые состояли в нерегулярных частях русской армии и на которых он безуспешно пытался распространить свою власть, уже будучи в Российском государстве⁴. Далеко не все покинувшие княжество желали переселиться в далекую и неизвестную им страну. Более того, значительная их часть предпочитала переждать лихолетье в соседней Речи Посполитой, не веря в перспективы получения службы на новом месте и реальность материальной поддержки со стороны русского правительства. К тому же царские резолюции, данные Д. Кантемиру в августе 1711 г., отнюдь не предусматривали каких-либо льгот и материальной компенсации уроженцам Молдовы — рядовым участникам Прутской кампании⁵. Как бы в подтверждение их опасений спустя несколько недель после отступления войск из княжества фельдмаршал Б. П. Шереметев провел по указу Петра I смотр «и разбиение волошских частей»⁶, в результате которых все находившиеся на русской службе и участвовавшие в походе молдавские легкоконные полки были расформированы и «отпущены в свое отечество»⁷. Исключение составили только два полка — Апостола Кигеча⁸ и Василия Танского — численностью 274 человека каждый, оставленные в Киеве при корпусе фельдмаршала⁹. Принимая во внимание тот факт, что помимо них на 1 де-

* Din materialele Sesiunii științifice jubiliare a Institutului de Istorie al A.Ș.M. «Dimitrie Cantemir și epoca sa» (20. X. 1993).

© В. Цвиркун, 1994.

кабря 1711 г. в отведенном для временного пристанища переселенцев Харькове вместе с Д. Кантемиром находились еще 520 его соотечественников разного звания и чина¹⁰, несложно вычислить общее количество молдаван, поселившихся в России после Прутской катастрофы. По нашему мнению, их число, учитывая членов семейств и челядь, не превышало 1,5—2 тысячи человек.

Другой факт, связанный с биографией Д. Кантемира и до настоящего времени содержащий ошибочную информацию, своим рождением также обязан молдавскому господарю. Речь идет о ссоре со смертельным исходом, случившейся между соратниками Д. Кантемира, проживавшими в с. Колодежном Изюмского полка. Впервые о ней упоминается в письме господаря к канцлеру Г. И. Головкину от 24 июня 1718 г., в котором сообщается, что по царскому указу «повелено чиновным нашим (т. е. людям Д. Кантемира. — В.Ц.) на пожалованные им маестности дать государские дипломаты (дипломы. — В.Ц.); объявляя... что неким из них за происшедшую между ними в 1715 году (выделено нами. — В.Ц.) ссору (в которой и убийство учинилось, и за то винные штрафованы, а потом примирились) по рассмотрению нашему дворы переменены, дабы впредь не имели жадной причины к возобновлению бывшей ссоры...»¹¹ Впоследствии эта информация попала в труды кантемироведов и стала хрестоматийной¹². Однако следует предостеречь желающих подробнее ознакомиться с материалами этого судебного дела, что никаких документов о «произошедшей ссоре между чиновными» людьми Д. Кантемира в 1715 г. они не обнаружат. Главным образом потому, что упомянутая ссора имела место не в 1715, а в 1714 г. и причина ее заключалась отнюдь не в спорах о дворовых владениях, как это следует из письма молдавского господаря. Обнаруженное после многолетних поисков в фондах Государственного архива Военно-Морского флота России (ГА ВМФР) в Санкт-Петербурге уголовное дело содержит уникальный фактологический материал, важный как для исправления возникших неточностей и ошибок, так и для более глубокого понимания событий, непосредственно связанных с судьбой Д. Кантемира. Случившаяся ссора сама по себе не является чем-то неординарным в жизни молдавских переселенцев. Тяжбы и судебные разбирательства между ними были как до, так и после нее. Однако остроту этому событию придает то обстоятельство, что разыгравшаяся в 1714 г. трагедия наряду с уголовным характером могла иметь политические последствия. Кроме того, она стала первым и последним судебным расследованием, проведенным господарем в отношении своих соотечественников в России. Пользуясь правом «вершить суд и расправу над волохами», данным ему царским дипломом от 13 апреля 1711 г. и подтвержденным резолюцией Петра I от 1 августа того же года¹³, Д. Кантемир в конце 1714 г. ознакомился с причинами и обстоятельствами происшедшей ссоры. По окончании расследования он вынес суровый, не подлежащий обжалованию приговор: «...трех из зачинщиков осудил на смерть, а прочих — на каторгу»¹⁴. К радости осужденных, приговор не был приведен в исполнение. Причиной тому явился указ царя, силой данной ему власти отменивший предыдущее решение¹⁵. Мы далеки от мысли считать поступок Петра I проявлением гуманности и милосердия к виновникам трагедии. Его действиями скорее руководили ясный политический расчет и целесообразность упомянутого наказания. Санкционировав приговор, российский монарх непременно нанес бы урон окружающему его ореолу защитника и покровителя всех православных, усиленно формировавшемуся русским правительством среди балкано-дунайских единоверцев. Пострадал бы и уже пошатнувшийся после Прутской катастрофы престиж самой страны, претендовавшей на роль единственной силы, способной освободить поработенные османским игом народы. Петра I совсем не смущало то обстоятельство, что принятое им решение больно ударило по самолюбию и достоинству Д. Кантемира. По сути дела, оно перечеркнуло собственные обязательства российского монарха, данные господарю в 1711 г., лишило правовой основы те статьи пожалованных Д. Кантемиру дипломов, которые обеспечивали ему особое положение и привилегии в России. Молдавскому господарю было ясно указано на нежелание царя отойти от основополагающего принципа абсолютистского государства — монопольного права самодержца на суд и судопроизводство. Только ему принадлежала привилегия создавать законы и вершить суд, остальным живущим в России следовало их чтить и соблюдать. Случай с Д. Кантемиром мог создать прецедент нарушения этого права, на что Петр I, ярый сторонник абсолютизма,

пойти не мог. На этом заканчивается, на наш взгляд, яркая и непродолжительная биография господаря Молдовы и берет начало история жизни и деятельности светлейшего князя Российской империи Димитрия Кантемира.

Размышления по поводу упомянутой ссоры были бы поверхностными и неполными, не окажись в наших руках материалов самого уголовного дела, основное содержание которого, упуская многочисленные подробности и детали, предлагаем вниманию читателя.

1 сентября 1714 г. воронежский обер-комендант С. А. Колычев отослал азовскому генерал-губернатору Ф. М. Апраксину донесение, в котором сообщал «о учинившейся августа 1 числа ссоре в селе Колодежом (Колодежном Изюмского полка. — В.Ц.) между волохами — великим мечником Юрьем (Георгием. — В.Ц.) Степановым и полковником Иваном Мересковым (Мерескулом. — В.Ц.) и братьями его родными Федором и Павлом с волохами, которые с ними, Мечником с товарищи, учинили драку с Николаем, с Васильем, с Костянтином, с Скуратором Дзером (Зерул — В.Ц.) да с зятем их Игнатием Скерлетом. И в той ссоре вышепомянутого полковничья брата Павла убили до смерти»¹⁶. Спустя несколько дней после трагедии по приказу брата азовского губернатора, ближнего боярина графа П. М. Апраксина, для расследования обстоятельств дела и снятия свидетельских показаний в с. Колодежное был командирован капитан Московского драгунского шквадрона (роты. — В.Ц.) Петр Перепекин¹⁷. Он привлек к следствию 10 обвиняемых — братьев Зерулов, их зятя Игнатия Скерлета, а также 5 человек из их челяди, которых «для учинения сыска» доставил в г. Изюм. Уже 26 августа капитан П. Перепекин докладывал П. М. Апраксину о результатах проведенного им расследования. Согласно его донесению, мотивы ссоры и ее развитие имели следующее содержание: «...Учинена она была за то, что он, Никола (Зерул. — В.Ц.) села их Колодежного, в котором они (братья Зерул. — В.Ц.) живут, церковного дьяка, черкашенина Андрея, хотел взять силою в дом свой для служения и говорил, будто тот духовник повинен (должен. — В.Ц.) служить в домах всех волохов»¹⁸. И тот-де духовник в дом к нему, Николаю, не пошел, и за то его бил, и тот духовник от Николая ушел на двор к тому полковнику Мерескулу. И потом же он, полковник, писал в село Новомлинское к великому Мечнику Юрию (Георгию. — В.Ц.) Степанову, чтоб он, приехав, о том розыскал. И по тому письму он, Мечник, приехав в село Колодежное, с ним, полковником, по того Николая, и по брата его, и по зятя посылали человека¹⁹, чтоб они пришли на двор к тому полковнику и в бою (избиении. — В.Ц.) означенного церковника им ответствовали. И по той присылке они (Зерулы и Скерлет. — В.Ц.) к ним не пошли. И он-де, Мечник, с тем полковником Мерескулом и с вышеупомянутыми его полковничьими братьями (Федором и Павлом. — В.Ц.) и с тремя человеки челядники²⁰ своими пошли к ним, Николаю, пешие, без всякого ружья, чтобы взять у них сказку (разъяснения. — В.Ц.) или его, полковника Мерескула, о той ссоре помирить²¹. И как они на двор их взошли, и он, Николай, с братьями, с Костянтином, Скурором и Василием и зятем Игнатием из хором своих стали по ним стрелять из ружья и убили на том дворе полковничья брата родного Павла до смерти²². А его, Мечника, и полковника Мерескула, и брата его Федора ранили пулями...²³ И после того убийства они, Николай с братьями и зятем, увязав скарб свой на вьючных лошадей, поехали в село Новомлинское и, взяв с собою сестру свою родную Настасью, а вышеозначенного их зятя — жену, хотели бежать в Азов...»²⁴

Содержание приведенного документа красноречиво свидетельствует о том, что основной причиной происшедшей ссоры являются не что иное, как неумная амбиция и гипертрофированное честолюбие обеих участвовавших в конфликте сторон. Не случайно, заменив по повелению Петра I высшую меру наказанием виновных денежными штрафами и телесными экзекуциями, Д. Кантемир, кроме того, расселил враждующих по различным селам Изюмского полка, «переменив им дворы, дабы впредь не имели (они. — В.Ц.) жадной причины к возобновлению бывшей ссоры...»²⁵

Другие факты, породившие в кантемироведении массу всевозможных домыслов и неточностей, связаны с историей взаимоотношения господаря с Петром I и его окружением.

Являясь наряду с Т. Кантакузиным и С. Владиславлевичем-Рагузинским одной из центральных фигур балканской политики российского правительства, Д. Кантемир

получал на первых порах пребывания в России все знаки внимания, достойные его социального положения. В условиях продолжавшейся войны с Османской империей царю были крайне необходимы знания и опыт молдавского господаря. Нужда в советах и консультациях Д. Кантемира по вопросам военного и политического состояния Турции, перспектив развития русско-турецких отношений заставила Петра I поторопить приезд князя в Санкт-Петербург. К сожалению, не став предметом самостоятельного научного исследования, факт пребывания Д. Кантемира в Санкт-Петербурге и его встреч с русским царем породил ряд новых ошибок и домыслов среди кантемироведов. В первую очередь следует уточнить, что в 1712 г. Д. Кантемир действительно дважды выезжал из Москву, но не в январе и июле как утверждает Ш. Чобану²⁶. Первая его поездка, длившаяся около полугода (февраль—июль), была вызвана повелением Петра I прибыть «на большой совет», куда были созваны также все сенаторы и генерал-губернаторы России²⁷. Выехав из Харькова 7 февраля, господарь 26 числа того же месяца прибыл в Москву²⁸, откуда 19 марта в сопровождении 9 человек отбыл в новопровозглашенную российскую столицу²⁹. Документы дают нам крайне скудную информацию о перечне и характере обсуждавшихся «на совете» вопросов, а также о содержании принятых по ним решений. Приводимые по этому поводу Ионом Некулче сведения о якобы отданном царем Д. Кантемиру распоряжении отпраздновать во главе войска, состоящего «из 40 тысяч российской кавалерии, 40 тысяч калмыков, 30 тысяч донских казаков и 40 тысяч украинских казаков с их гетманом, на разорение и завоевание Крыма...»³⁰, на наш взгляд, далеки от исторической действительности. Во-первых, он не мог располагать на сей счет достоверной и прямой информацией, поскольку был лишен источников ее получения. Не включенный в свиту Д. Кантемира, Ион Некулче жил уединенно близ Харькова, в одном из бывших имений Ф. В. Шидловского, отданном ему во владение, и был больше озабочен проблемами своей семьи, нежели большой политики. Во-вторых, к рассматриваемому времени между Некулче и его наиболее вероятным информатором — молдавским господарем — сложились такие взаимоотношения, которые вряд ли допускали доверительные беседы и откровенный обмен мнениями³¹. К тому же принятие Петром I упомянутого решения пришло бы в явное противоречие с его главной политической задачей — ни в коем случае не допускать нового всеобщего конфликта с Османской империей, пока идет война со шведами. Осознавая, что участвовавший в созданном Петром I «совете» Д. Кантемир являлся одним из основных экспертов и консультантов царя по вопросам военного состояния и политики Турции, мы из-за отсутствия достоверных источников не можем говорить о конкретном содержании советов и рекомендаций, данных им русскому правительству.

Другая группа вопросов, обсуждавшихся в беседах с Петром I, касалась дальнейшей судьбы господаря и выехавших с ним в Россию людей. Только после этого были изданы монаршьи указы, наполнявшие реальным содержанием статьи диплома и резолюции, данные Д. Кантемиру в 1711 г. гарантировавшие компенсацию материальных и моральных потерь, понесенных в ходе Прутской кампании³².

Второй отъезд в Москву, на этот раз со всем семейством и на более длительный срок, относится к декабрю 1712 г. Переезд господаря из окраинного, провинциального Харькова в первопрестольную столицу России историки объясняют неоднозначно. Ш. Чобану, например, считает, что это было вызвано желанием самого Д. Кантемира³³, в то время как Н. Чакир обуславливает его политической конъюнктурой³⁴. Согласно его версии, определение Москвы как места жительства семейства Кантемиров явилось следствием действий фельдмаршала Б. П. Шереметева, якобы убедившего царя в том, что пребывание господаря в Харькове дестабилизирует русско-турецкие отношения, провоцируя недоверие турецкой стороны к намерениям России сохранить с нею мир³⁵. Не исключая вероятности опасений османского правительства по поводу нахождения Д. Кантемира в России, мы, однако, считаем, что его переселение из Харькова в Москву объясняется другими причинами. Продолжающееся военно-политическое противостояние Российского государства и Османской империи, балансирование на грани войны и мира, чреватое новым вооруженным столкновением между ними, выдвигали Д. Кантемира — знатока Востока — в число наиболее компетентных и необходимых Петру I советников. Потребность в консультациях и советах князя, испытываемая монархом и правительством, делала обязательным его

присутствие там, где располагались центральные органы управления страной. Но едва острота внешнеполитической обстановки уменьшилась и нужда в его знаниях и опыте временно отпала, как Д. Кантемир вновь получил право отлучаться из Москвы в свои владения или в другие города Центральной России.

Колоритность и неординарность личности Д. Кантемира, обусловившие первую причину его переезда в Москву, в равной мере определили содержание второй. Будучи прагматиком в политике, Петр I прекрасно понимал, какие дивиденды сулит ему использование интеллектуального и политического потенциала Д. Кантемира. Вынашивая планы реванша за Прутскую катастрофу, он отводил в них господарю одну из первых ролей. Но поскольку время действий еще не наступило, российский монарх попытался создать такие условия существования господарю, которые бы лишили его возможности вступить в явную или тайную связь с европейскими правительствами³⁶, а тем паче — покинуть пределы страны.

Доказательством попытки Д. Кантемира вступить в тайные переговоры с австрийским двором служит донесение посла этой страны в России О. Плейера, в котором он пишет, что в мае 1715 г. к нему обратился «волосский князь с просьбой помочь перебраться в Трансильванию, а затем в Вену», получить там титул князя «Священной Римской империи», обещая взамен, как австрийский вассал, поднять Молдавское княжество против османов.

В нарушение взятых на себя обязательств Петр I не позволял выехать из России не только Д. Кантемиру, но даже его сыновьям, желавшим обучаться в научных центрах Европы³⁷.

Приведенными материалами далеко не исчерпывается то обилие ошибок и неточностей, которыми богата современная историография жизни и деятельности Д. Кантемира в России. Данной статьей мы попытались наметить контуры существующей проблемы и пути ее разрешения. В целом же она достойна отдельного монографического исследования.

Примечания

¹ Беер З. Г. История о жизни и делах Молдавского господаря Константина Кантемира. М., 1783; Палаузов С. Н. Румынские господарства Молдавия и Валахия в историко-политическом отношении. СПб., 1859; Пекарский П. П. Наука и литература в России при Петре Великом; Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. XI. Вып. 2. М., 1964; Т. XII. Вып. 1—2. М., 1977; Ciobanu Ș. Dimitrie Cantemir în Rusia. București, 1925; Panaitescu P. Dimitrie Cantemir. Viața și opera. București, 1958; Țarălungă E. Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret. București, 1989; Ion Neculce. Letopisețul Țării Moldovei/Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău, 1990; Babinger F. Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir// Arhiva Românească. București, 1941, Nr. VII. P. 111—121; Simonescu D. Activitatea lui D. Cantemir în Rusia// Arhiva Românească. București, 1941, Nr. VII. P. 1—9; Ciachir N. Cu privire la activitatea politică desfășurată de Dimitrie Cantemir în Rusia (1711—1723)//Revista arhivelor. București, 1973, Nr. 3. P. 453—463; Cernovodeanu P., Lazea A., Caratașu M. Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir//Studii. Revistă de istorie. București, 1973. Nr. 5. P. 1023—1049; и др.

² Письма и бумаги императора Петра

Великого (далее ПИБ). Вып. 2. Т. XI. М., 1964. № 4651. С. 62—63.

³ См.: Ciobanu Ș. Op. cit. P. 7; Ciachir N. Op. cit. P. 455, Țarălungă E. Op. cit. P. 348; Кочубинский А. Отношения России при Петре Великом с южными славянами и румынами. М., 1872. С. 70; Шидловский С. И. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине. 1696—1727 гг. СПб., 1895. С. 133; Шишмарев В. Ф. Романские поселения юга России. Л., 1975. С. 19. Из этого перечня выпадает исследование А. Накко, в котором утверждается, что вместе с Д. Кантемиром в Россию последовали «Фома Кантакузин и до 1 тысячи молдаван, большая часть из бояр» (См.: Накко А. История Бессарабии с древнейших времен. Ч. 2. Кн. 4. Одесса, 1876. С. 340).

⁴ ПИБ. Вып. 2. Т. XI. № 4651. С. 62—63, 387.

⁵ Там же; Российский государственный архив древних актов (далее: РГАДА). Ф. 9. Отд. 2. 1717 г. Д. 32. К. 765.

⁶ РГАДА. Ф. 248 Правительствующего Сената. Оп. 9. Д. 515. Л. 140 об.; ПИБ. Вып. 1. Т. XI. С. 493. Прим. к № 4439.

⁷ Фельдмаршал граф Б. П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711—1712 гг. СПб., 1898. С. 70.

⁸ Согласно родословным записям, хра-

- нящимся в фондах Департамента герольдии Государственного исторического архива России (ГИАР) в Санкт-Петербурге, настоящее имя полковника «волоцкого легкоконного полка русской службы» — Филипп, Петров сын, Апостол-Кигеч. — См.: ГИАР. Ф. 1343. Оп. 16. Д. 2411. Л. 16 об. — 17.
- ⁹ ПИБ. Вып. 2. Т. XII. Прим. к № 5643, 5644. С. 453.
- ¹⁰ См.: Цвиркун В. И. Ион Некулче в России//Молдавский исторический журнал. Кишинев, 1993. № 2(14). С. 19, 22.
- ¹¹ Cernovodeanu P., Lazea A., Caratașu M. Op. cit. P. 1036.
- ¹² См.: Беер З. Г. Указ. соч. С. 369—370; Карра Ж.-Л. История Молдавии и Валахии с рассуждением о настоящем состоянии сих обоих княжеств. СПб., 1791. С. 64; Ciobanu Ș. Op. cit. P. 11. Наряду с ошибочной датировкой события все указанные авторы дают неточное количество погибших в случившейся между соратниками Д. Кантемира ссоре, а также неверное число бояр, подвергшихся суду и наказанию. Среди жертв значится один человек, осуждено же было 4.
- ¹³ В ходе настоящего исследования мы пользовались текстом подлинника диплома от 13 апреля 1711 г., данного Петром I Д. Кантемиру и до настоящего времени в этой редакции не опубликованного. — См.: Отдел рукописей ГПБ в Санкт-Петербурге. Ф. 247 Г. Р. Державина. Д. 3359/6. Л. 9; ПИБ. Вып. 2. Т. XI. № 4651. С. 62—63.
- ¹⁴ Карра Ж.-Л. Указ. соч. С. 64.
- ¹⁵ См.: Cernovodeanu P., Lazea A., Caratașu M. Op. cit. P. 1036.
- ¹⁶ Государственный архив Военно-Морского флота России (далее: ГА ВМФР). Ф. 233 Ф. М. Апраксина. Оп. 1. Д. 79. Л. 69. К настоящему уголовному делу приложены протоколы допросных речей виновных и показания свидетелей трагедии, которые из-за большого объема мы не можем воспроизвести в настоящей статье.
- ¹⁷ Там же. Л. 72.
- ¹⁸ Из показаний Константина Зерула следует, что упомянутый дьячок Андрей еще 1 сентября 1713 г. был нанят проживающими в с. Колодезном молдаванами для церковных нужд на год, «да он же (Андрей. — В.Ц.) договорился-де с ними, что ему в доме их у всех волохов, какие прилучатся им нужды писать и прочитывать письма». — См.: Там же. Л. 80 об.
- ¹⁹ К мечнику Г. Степанову послылался от полковника И. Мерескула «толмач Антоний». — См.: Там же. Л. 77.
- ²⁰ «Ко двору Николая (Зерула. — В.Ц.) помимо вышеозначенных лиц пришли Апостол Кирсан да племянник Мечника Константин и челядники Симон, Еремей да Антоний-жид...» — См.: Там же. Л. 77 об.
- ²¹ Мечник Г. Степанов намеревался миром разрешить спор, возникший между полковником И. Мерескулом, взявшим под защиту дьячка Андрея Тимофеева, и капитаном Н. Зерулом. — См.: Там же. Л. 74 об.
- ²² Павел Мерескул не был застрелен, а погиб от сабельных ран. — См.: Там же. Л. 78—78 об.
- ²³ Там же.
- ²⁴ По версии Николая Зерула, «после завершения ссоры он с теми братьями своими и с зятем, да с челядниками Алексеем-волошином, с Прокопом-черкашенином, с Костентином, Симоном, с Настасием (Анастасием Бежаном. — В. Ц.), волошенинами, поехали было для извету и себе ко оправданию о той ссоре в Изюм...», но, увидев на своем пути в с. Новомлинском «караул... зговорясь, поехали было к Москве, к господарю своему светлейшему князю Кантемиру. И в Новосильском-де уезде, в с. Собакине, посланной капитан Перепекин, взяв (их. — В.Ц.), привел всех на Изюм». — Там же.
- ²⁵ Cernovodeanu P., Lazea A., Caratașu M. Op. cit. P. 1036.
- ²⁶ Ciobanu Ș. Op. cit. P. 12.
- ²⁷ Ion Neculce. Op. cit. P. 402—403.
- ²⁸ Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате в царствование Петра Великого. Т. 2. Кн. I. СПб., 1882. № 267. С. 183—184.
- ²⁹ РГАДА. Ф. 248. Д. 8. Ч. I. Л. 118.
- ³⁰ Neculce Ion. Op. cit. P. 402—403. Находящиеся в нашем распоряжении материалы позволяют говорить, что многие историки, в том числе Ш. Чобану, П. Панаитеску, Н. Чакир и другие, не подвергают сомнению эти приведенные И. Неквлче сведения.
- ³¹ Подробнее см.: Цвиркун В. Указ. соч. С. 19—20.
- ³² Шидловский С. И. Указ. соч. С. 184—187.
- ³³ Ciobanu Ș. Op. cit. P. 12.
- ³⁴ Chiachir N. Op. cit. P. 456—457.
- ³⁵ Ibidem. P. 457.
- ³⁶ РГАДА. Ф. 32. Оп. 5. Д. 7. Л. 30—31.
- ³⁷ Там же. Ф. 9. Отд. II. 1721 г. Д. 58. Л. 232, 234—234 об.; Ciobanu Ș. Op. cit. Anexa XXXV. P. 108—109; Anexa XXXVIII. P. 110.

PAVEL COCĂRLĂ

TÂRGURILE MOLDOVEI MEDIEVALE
ÎN VIZIUNEA LUI D. CANTEMIR

Printre lucrările ilustrului cărturar D. Cantemir un loc de frunte îl ocupă *Descrierea Moldovei*¹, pe paginile căreia și-au găsit reflecție multiple și prețioase informații despre Țara Moldovei în epoca medievală.

Bazându-ne pe materialul acestei lucrări, în articolul de față vom analiza viziunea lui D. Cantemir asupra așezărilor de tip urban (orașe sau târguri) care au avut un rol important în evoluția civilizației medievale în Moldova.

Mai întâi vom analiza modul de folosire a termenilor ce indică așezările de tip urban, problemă actuală în istoriografie. În *Descrierea Moldovei* D. Cantemir folosește în acest scop trei termeni: *târg*, *târgușor* și *oraș*.

Termenul *târg* este atribuit următoarelor așezări: Bacău, Botoșani, Căușeni, Cotnari, Rocșani, Galați, Iași, Ocna, Orhei, Piatra-Neamț, Rădăuți, Ștefănești, Troțuș, în total — 13.

Pentru a încerca să găsim motivele ce l-au determinat pe D. Cantemir să numească aceste așezări *târguri*, vom evidenția unele explicații făcute de el.

Astfel, Cotnarul este *târg* «ce iaste vestit numai pentru viile sale slăvite»², Botoșanii erau *târg* pentru că veniturile lui «împreună cu ale părților lui cele din împrejur, le trage la sine doamna, pentru a căroră ridicare iaste orânduie de cătră dânsa un cămărașu al eii»³; *târgul* Bacău «iaste vestit pentru rodirea merelor și a altor roduri»⁴. Rădăuții erau «târg și scaunul unui episcop»⁵. O explicație mai amplă se dă pentru Galați, «... un târg care în cât pentru mărirea și urzeala lui nu iaste atâta de lăudat ci numai pentru că iaste locul cel mai vestit de neguțătorie pre lângă toată Dunărea...»⁶.

În general, folosirea termenului *târg* are următoarele explicații:

1. Apartine Doamnei (Botoșani).
2. Scaun episcopal (Rădăuți).
3. Slăvit prin viile sale (Cotnari), mere (Bacău).
4. Așezare la hotarul țării (Focșani).
5. Centru comercial (Galați).
6. Centre de extragere a sării (Ocna, Troțuș).
7. Scaunul țării (Iași).
8. Fără nici un comentariu (Căușeni, Orhei, Piatra Neamț, Ștefănești).

În așa mod, motivele atribuirii unor așezări calificativului *târg* sunt diferite. Cu toate acestea se întrezărește o trăsătură caracteristică majorității acestor așezări — rolul de centre de schimb, comerț. Că D. Cantemir avea în vedere în primul rând această funcție se vede clar atunci când el scrie despre Căușeni: «și târguri nu au decât Căușenii»⁷. D. Cantemir presupune că anterior în Bugiac au fost mai multe târguri (în sensul de centre de schimb): «... dar cum că mai-nainte au trebuit să aibă ținutul acesta târguri destul de frumoase ne adeverează răsipile de zidiri vechi...»⁸.

Menționăm, de asemenea, că deși Botoșanii sunt amintiți doar ca târg ce aparține Doamnei, el era unul din cele mai mari centre ale comerțului cu vite din nordul țării⁹. Același lucru putem spune și despre Iași. Deși D. Cantemir nu menționează rolul comercial al târgului, călătorii străini din a doua jumătate a sec. al XVI-lea — prima jumătate a sec. al XVII-lea (T. Corobeinicov¹⁰, P. Beke¹¹) au evidențiat în notele lor de călătorie abundența dughenelor și mărfurilor ce se vindeau în acest târg.

Un alt termen pentru indicarea așezărilor urbane ale țării este *târgușor*, atribuit următoarelor așezări: Târgul Frumos, Hârlău, Chișinău, Dorohoi, Huși, Tecuci, Ajiud, în total — 7.

Motivele folosirii termenului sunt cele mai diferite: «cu o casă domnească» (Târgul Frumos)¹²; «scaunul unui episcop, iară pentru altă nu iaște pentru a să socoti...» (Huși)¹³ sau D. Cantemir folosește epitetul «târgușor puțin cunoscut (Dorohoi)¹⁴;

«târgușor nu prea mare» (Chișinău)¹⁵ «târgușor frumos» (Ajiudul)¹⁶, ori fără nici o explicație «târgușorul Tecuci, lângă apa Bârladului»¹⁷.

În ansamblu, diminutivul *târgușor* este folosit pentru acele localități, care au o importanță mai mică în viața economică a țării (nici unul din târgușoare nu figurează ca centru al comerțului) și care ca mărime cedează așezărilor de tipul *târguri*.

În sfârșit, termenul *oraș* este folosit de D. Cantemir doar pentru 3 localități — în ținutul Cernăuți «orașul lui cel de căpetenie iaste Cernăuțul, pre malul Prutului...»¹⁸, iar în ținutul Sucevei «iaste Sociava, ce au fost mai-nainte orașul de căpetenie a toată Moldova...»¹⁹. Al treilea oraș era Hotinul, în «ținutul Hotinului, care să întinde pre din sus de al Sorociei pre lângă Nistru spre miazănoapte, întru care iaste Hotinul, o cetate pre Nistru de cătră Caminiță, ce să socotește între orașele cele mai mari ale Moldaviei»²⁰.

Care au fost criteriile de divizare a acestor trei localități e greu de spus. Pentru Cernăuți și Hotin atributul de *oraș* îl putem explica prin rolul comercial important ca localități de hotar în nord-estul Moldovei.

Presupunem că termenul *oraș* i-a fost atribuit Sucevei din mai multe considerente: așezare urbană veche cu o puternică cetate și cu un trecut eroic impunător, veche capitală domnească a țării cu curți domnești, centru administrativ și religios al țării.

În același timp, unele așezări de tip urban din *Descrierea Moldovei* sunt amintite fără nici o specificare. Descriind ținutul Lăpușnei, D. Cantemir arată că în el «iaste acum Lăpușna loc de căpetenie întru acest ținut»²¹, iar în ținutul Sorociei «scaunul lui iaste Soroca...»²². La sudul țării D. Cantemir evidențiază «Acchermanul, ce să numește de lăcuiitori „Cetatea Albă”»²³. Vedem astfel că autorul *Descrierii...* remarcă rolul administrativ al unor localități (Lăpușna, Soroca), deși acestea erau totodată și centre ale comerțului. În așa mod materialul *Descrierii...* reliefează și caracterul polifuncțional al așezărilor de tip urban din Moldova medievală.

În general însă, în documentele vremii locuitorii așezărilor de tip urban poartă denumirea de *târgoveți*, lucru subliniat și de către Cantemir: «târgoveții sunt aceea carii să află cu lăcuințe prin orașe și prin târguri. Iară țărani sunt aceea carii lăcuiesc prin sate»²⁴.

Problema termenilor utilizați pentru așezările de tip urban în Moldova medievală rămâne și astăzi actuală. Dacă originea termenilor folosiți — *târg* (de la slavonescul *torg* — loc de schimb, comerț) și *oraș* (de la ungurescul *varos* — așezare de tip urban cu un grad mai înalt al structurilor interne urbane)²⁵ — este în afara oricăror discuții, apoi modul de aplicare a lor rămâne neclar.

Cercetarea minuțioasă a termenilor «forum», «oppidum», «civitas» (de origine latină), precum și a celor de origine slavonă («torg»; «mesto», «gorod») întreprinsă de P. Bârnea l-a făcut să ajungă la concluzia că cronicarii vremii foloseau acești termeni după bunul lor plac²⁶. În același timp Al. Andronic presupune că inițial, în sec. al XIV-lea, așezările de tip urban (Baia, Siret, Suceava) erau *forum* sau *torg* care, în prima jumătate a sec. al XV-lea, capătă în documentele medievale termenii *misto*, *gorod*, «ceea ce reprezintă o confirmare a statutului lor juridic de centre urbane medievale pe deplin constituite»²⁷.

Deși înclină să creadă că între termenii *târg* și *oraș* nu există o deosebire esențială, cercetătoarea A. Bălan-Mihailovici consideră, totuși, că termenul *oraș* semnifică, în primul rând, funcția militară a unei așezări urbane²⁸.

La problema în cauză s-a referit și cunoscutul urbanist român Mircea D. Matei care sublinia că trebuie de clarificat conceptul de *târg*, «pe de o parte, atunci când exprimă o anumită activitate de schimb (indiferent de frecvența și periodicitatea, desigur nu numai anuală a unor astfel de activități), iar, pe de altă parte, când respectivul concept este utilizat cu scopul de a defini o anumită etapă în cadrul procesului de urbanizare a unei așezări»²⁹.

Una din problemele actuale ale istoriei târgurilor Moldovei este cea referitoare la dependența lor de domnie, la care s-a referit (tangential) și D. Cantemir. «Și pentru cheltuiala curții lor s-au propit toate orașele și târgurile din Moldova, împreună și BI(12) sate de pre aproape, scrie D. Cantemir, încă și ocnele, vamile și zăciuiala sau dajdiia oilor...»³⁰

Astfel, în calitate de proprietar suprem al țării, domnul își rezervase dreptul de a

folosi dările oraşenilor pentru cheltuielile curţii, Cantemir evidenţiind astfel dependenţa economică a târgurilor faţă de domnie, lăsând în umbră alte aspecte ale dependenţei lor (politico-administrativă, juridică ş. a.).

Merită atenţie părerea lui D. Cantemir că supunerea târgurilor de către domnie a avut loc o dată cu formarea statului, aşezările de tip urban fiind constituite înaintea «descălecării». Referindu-se la acest fenomen, D. Cantemir scria că Dragoş a găsit în Ţara Moldovei afară de «câmpi aducători de roadă şi adăpaţi cu ape bune» şi «cetăţi tari şi târguri, care erau părăsite de lăcuitori»³¹.

Părtaş al concepţiei existenţei târgurilor în perioada premergătoare apariţiei statului, D. Cantemir considera că unele târguri au apărut în urma evoluţiei fostelor sate de odinioară.

Printre aceste târguri a fost, după părerea lui, şi Iaşul: «Mai-nainte de aceasta, scrie D. Cantemir, era târgul numai ca un sat prost, întru care abia să aşezase trei sau patru gospodari»³².

Această afirmaţie a lui D. Cantemir a fost confirmată în epoca contemporană de către cercetători. Astfel, în monografia consacrată istoriei medievale a Iaşilor, în urma analizei celor mai diverse izvoare, A. Andronic a conchis că oraşul Iaşi a apărut în urma desfăşurării «procesului îndelungat şi complex de transformare a aşezării rurale Iaşi într-un oraş medieval»³³.

De altfel, problema apariţiei târgurilor, a originii lor, a fost obiectul unei discuţii speciale la sesiunea ştiinţifico-metodică din Iaşi din 18 martie 1972, la care s-a ajuns la concluzia generală că cristalizarea oraşelor ca aşezări de tip urban a avut loc în sec. al XIV-lea, fiind un rezultat al unui proces îndelungat al evoluţiei lor în sec. X—XIII³⁴, menţionându-se astfel că la baza majorităţii târgurilor au fost aşezările de tip sătesc. Procesul de transformare a satelor în târguri a continuat şi în secolele următoare: în sec. al XVII-lea au devenit târguri fostele sate Botoşani, Chişinău, Odobesti ş. a.

Prezintă interes şi părerea lui D. Cantemir despre provenienţa denumirii unor târguri. El considera, spre exemplu, că târgul Suceava îşi trage numele de la râul pe care e aşezat: «Sociava — o apă care au dat nume oraşului Sociava, ce au fost mai-nainte scaun al ţării»³⁵.

Trebuie menţionat faptul că D. Cantemir nu aminteşte în acest context părerea lui S. Dascăl din Cronică lui Gr. Ureche, care scria: «aşijderea şi Suceava scrie că o au descălecat nişte jococari ungureşti, ce să chiamă pre limba lor suci, iar Suceava pre limba Ungurească să chiamă jococărie»³⁶.

Dacă ţinem cont de faptul că D. Cantemir a fost cunoscut cu Letopiseţul lui Gr. Ureche, întrevădem aici o negare conştientă a informaţiei lui S. Dascăl care dă prioritate ungurilor la întemeierea vechii capitale a ţării.

Nu mai puţin interesantă este şi versiunea lui D. Cantemir referitor la etimologia Iaşilor. El consideră că localitatea îşi trage numele de la «un murariu (morar) bătrân ce se chema Ioan (sau duple cum îi zicea: Iasi) numele acestui om l-au dat domnul acesta (Ştefan cel Mare — P.C.) oraşului ce l-au făcut»³⁷.

La momentul actual în istoriografie există două puncte de vedere diametral opuse în ceea ce priveşte denumirea târgului.

Încă în 1916, Iorga scria că denumirea provine de la satul Iaşi — «Iaş (adică văcarul ori morarul), strămoşul»³⁸, reconfirmând punctul de vedere al lui D. Cantemir.

Constantin C. Giurescu a admis o etimologie dublă: «prima derivă numele Iaşilor de la iaşi, numele dat de ruşi alaniilor»³⁹, şi a doua — de la un individ «sub aspectul plural Iaşi»⁴⁰.

Punctul de vedere al etimologiei iraniene a Iaşilor a fost susţinut şi de cercetătoarea Renata Mohlenkamp, care era de părere că numele Iaşilor se trage de la populaţia turanică a As-ilor sau Jas-ilor, cunoscut sub numele de Oşsi sau Osetti⁴¹.

Actualmente în această problemă predomină ipoteza lui D. Cantemir, argumentată din punct de vedere ştiinţific de Al. Andronic, că Iaşul şi-a luat numele «de la întemeietorul sau stăpânul aşezării»⁴².

Părtaş înflăcărat al procesului continuităţii romane, al păstrării elementelor romane în pofida soartei vitrige, D. Cantemir considera că o parte a cetăţilor şi târgurilor se trag încă din epoca romană. Vorbind de venirea moldovenilor din Maramureş, el scria

că ei au găsit aici urme evidențiate ale romanilor, «că aceasta să adeverează, afară de altele, și cu lucrul zidurilor celor mai multe cetăți, care altul nu poate să fie decât ale romanilor. Afară de vreo câteva altele, pentru care am arătat mai sus, că ar fi fost făcute în vremurile aceste mai de pre urmă împotriva năvălirilor tătarilor...»⁴³.

Pornind de la această concepție, D. Cantemir afirmă, în mod greșit, că denumirea ținutului și a târgului Roman se trage de la romani: «Ținutul Romanului, cel întâiu întru care s-au așezat cetele romanilor..., căruia i-au pus și numele lor cel vechiu...»⁴⁴.

Cercetările de ultima oră au demonstrat însă că numele târgului Roman se datorește voievodului Roman I Mușat (1391—1394)⁴⁵.

În același timp, în *Descrierea Moldovei*, D. Cantemir comite și unele greșeli greu de explicat. El considera, spre exemplu, că Iașul a devenit capitala țării în timpul lui Ștefan cel Mare. Referindu-se la istoria târgului, el scria: «acesta este scaunul țării, pre care l-au mutat Ștefan voievod acolo din Sociavă, ca să poată apăra țara mai bine din mijlocul ei de către năvălirile turcilor și ale tătarilor»⁴⁶. Se știe însă că transferarea capitalei țării a avut loc în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanul, adică la mijlocul sec. al XVI-lea⁴⁷.

Nu corespunde adevărului nici informația lui D. Cantemir despre iazul târgului Orhei, lucru demonstrat de nol într-o lucrare anterioară⁴⁸.

Astfel, în viziunea lui D. Cantemir, orașele Moldovei medievale au fost concepute ca vechi așezări ale țării care au anticipat formarea statului, așezări care se deosebeau de sate prin dependența directă de domnie și caracterul polifuncțional.

Note

- ¹ Кантемир Д. Описание Молдовей. Кишинэу, 1988.
- ² Ibidem, p. 27.
- ³ Ibidem, p. 28.
- ⁴ Ibidem, p. 29.
- ⁵ Ibidem, p. 28.
- ⁶ Ibidem, p. 23.
- ⁷ Ibidem, p. 31.
- ⁸ Ibidem, p. 31.
- ⁹ История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.). Кишинев, 1976. С. 207.
- ¹⁰ Călători străini despre Țările Române. III, 352.
- ¹¹ Ibidem, V, p. 281.
- ¹² Cantemir D., op. cit., p. 19.
- ¹³ Ibidem, p. 24.
- ¹⁴ Ibidem, p. 27.
- ¹⁵ Ibidem, p. 25.
- ¹⁶ Ibidem, p. 23.
- ¹⁷ Ibidem, p. 23.
- ¹⁸ Ibidem, p. 28.
- ¹⁹ Ibidem, p. 28.
- ²⁰ Ibidem, p. 27.
- ²¹ Ibidem, p. 25.
- ²² Ibidem, p. 26.
- ²³ Ibidem, p. 31.
- ²⁴ Ibidem, p. 150.
- ²⁵ Кокырлэ П. С. Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII—нач. XIX в. Кишинев, 1989. С. 128; Idem. Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală (sec. XV—XVIII). Chișinău, 1991, p. 8.
- ²⁶ Бирня П. П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье. Кишинев, 1984. С. 58.
- ²⁷ Andronic Al., Iași până la mijlocul sec. al XVII-lea. Iași, 1986, p. 40.
- ²⁸ Bălan-Mihailovici A., L'histoire des significations du roumain oraș «ville» et la question de son étimologie// Balcan Archiv N. F. 14/15. 1989—1990, p. 199—201.
- ²⁹ Mircea D. Matei, Conceptul «oraș» și «târg»//Buletinul Comisiei istorice a orașelor din România, nr. 3, Sibiu, 1992, p. 4.
- ³⁰ Cantemir D., op. cit., p. 134.
- ³¹ Ibidem, p. 9.
- ³² Ibidem, p. 19.
- ³³ Andronic Al., op. cit., p. 29.
- ³⁴ Ignat G., Cheptea St., Les commensements de la ville medievale en Moldavie a la lumiere des donnees archeologiques et historiques//Revue roumaine d'histoire, 1972, nr. 5, p. 882.
- ³⁵ Cantemir D., op. cit., p. 15.
- ³⁶ Ureche Gr., Letopisețul Țării Moldovei de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă//Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău, 1990, p. 28.
- ³⁷ Cantemir D., op. cit., p. 19.
- ³⁸ Revista istorică. II, 1916. 3—6, p. 105—107.
- ³⁹ Constantin C. Giurescu, Târguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul sec. al XVI-lea. București, 1967, p. 244.
- ⁴⁰ Ibidem, p. 245.
- ⁴¹ Renate Mohlenkamp, Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV—XV//Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, t. XXI. Iași, 1984, p. 62.
- ⁴² Andronic Al., op. cit., p. 35.
- ⁴³ Cantemir D., op. cit., p. 33—34.
- ⁴⁴ Ibidem, p. 19, 22.
- ⁴⁵ Istoria orașului Roman (1392—1992). Roman, 1992, p. 34.
- ⁴⁶ Cantemir D., op. cit., p. 19.
- ⁴⁷ Neamțu V., Stabilirea capitalei Moldovei la Iași//Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași (serie nouă). Secț. III a istoriei, tom XIV, 1968.
- ⁴⁸ Cocărlă P., Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, p. 48.

НИКОЛАЙ РУССЕВ

ДВА ПАССАЖА ИЗ «ОПИСАНИЯ МОЛДАВИИ»
ДИМИТРИЯ КАНТЕМИРА:
ПЕРСПЕКТИВЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

(Предварительные соображения)

На фоне сочинений XVIII в. «Описание Молдавии» не перестает удивлять обильностью достоверных сведений. Произведение первого, в подлинном смысле слова, молдавского историка и теперь далеко не исчерпано исследователями. Более того, именно современное прочтение его сюжетов дает новые возможности для углубления знаний о предметах, зачастую весьма отдаленных хронологически не только от нас, но и от эпохи, которую представляет автор. В этом аспекте нами рассмотрены два пассажа из «бессарабской» части главы IV сочинения Димитрия Кантемира.

В тексте после упоминания о развалинах «очень древней крепости на берегу Тираса, в настоящее время называемой Татарпунар», сообщается: «На Яллухе, недалеко от его устья, находятся следы другой, более древней крепости, в народе называемой Тинт. После того как крепость была разрушена, Стефан Великий снова восстановил ее. Впоследствии же турки сравнивали ее с землей, так что в настоящее время едва ли возможно указать ее точное местоположение. Из ее развалин на противоположной стороне старой крепости построен город, называемый Тобак, который и сейчас находится в цветущем состоянии; он лежит на Черном море, возможно, на том месте, где был древний Эполиум...»¹

К сожалению, вопрос о Тинте до сих пор остается вне поля зрения историков и археологов. Казалось бы, материалы о загадочной крепости целиком проанализированы К. К. Джюреску. Действительно, известный ученый, обобщив немногочисленные, в основном XVI—XVIII вв., сведения, сделал некоторые ценные наблюдения и выводы. На его взгляд, в 1596—1603 гг. Тинт уже не существовал, однако на юге Молдовы в цинуте Кигеч имелся одноименный окол, включавший расположенные на Яллухе села Бэрбошь и Цэпень. К. К. Джюреску предположил, что название «Тинт» пошло от имени упомянутого в одном из документов 1483 г. Иона Тинтюла².

Что касается локализации крепости, то этот вопрос запутан еще Д. Кантемиром. Перечисленные им ориентиры явно противоречат друг другу. Совершенно невозможно поместить Тинт одновременно на Яллухе, черноморском побережье и на Дунае (так показано на авторской карте).

Не оставляет сомнения факт смешения в данном отрывке сведений устных и книжных, истинных и ложных. Конечно, сообщение об использовании камня из развалин Тинта при строительстве населенного пункта Тобак, современного Д. Кантемиру, прямо восходит к устной традиции. Зато отождествление средневековой крепости с приморским античным центром Эполиум — очевидная дань учености XVIII в., призванная продемонстрировать эрудированность автора, дерзновенный полет его мысли, приверженность идеалам европейской историографии, стремившейся увидеть свою эпоху в образцах классической древности. Сказанное в значительной мере может быть отнесено и к карте Молдавии Д. Кантемира. Как атрибут географического сочинения того времени, она имела, пожалуй, большую значимость самим своим наличием, нежели точностью. Назначение этой карты — удовлетворить потребности жанрового канона, а не практические надобности купцов и путешественников.

Особенности информации о Тинте из «Описания Молдавии» позволяют опереться при локализации крепости только на ее устный пласт, тем более что упомянутые в книге топонимы живы и ныне. При том, что не вполне ясно, относится наименование «Яллух» к самому большому озеру Бессарабии или к одноименной реке, сомнения развеивает название «Тобак», сохранившееся в форме «Табаки» как обозначение сельского населенного пункта (Болградский район Одесской области, Украина). Село Табаки находится вблизи устья реки Яллух, на ее левом берегу. Следовательно,

где-то недалеко, на противоположной стороне речки нужно искать средневековый Тинт.

Среди сведений, собранных К. К. Джуреску, наше внимание привлекла формулировка документа 1759 г. Речь идет об имении «Тентил» (Тинтул!), которое находилось «возле Траяна». Это еще один реальный ориентир, ибо у с. Табаки проходит вал, именуемый по традиции «Траяновым», и западнее села он пересекает реку Ялпух. Только такого рода перекресток вала с рекой и способен дать исследователю «координаты» местоположения крепости на правом берегу Ялпуха — укрепления которое сравнивали с землей задолго до Д. Кантемира.

Обращение к топографической карте с целью определения места, где некогда возвышалась крепость Тинт, приводит к положительным и в какой-то мере неожиданным результатам. Практически на любой крупномасштабной карте хорошо видно, что на правом берегу Ялпуха, недалеко от устья реки и в непосредственной близости к Трачнову валу, выделяется лишь один участок местности, на котором можно было бы предположить существование в прошлом крепости. Это южная оконечность хребта Кантор, господствующая над окружающими низинами и перерезанная валом. На карте недалеко от вала на водоразделе хребта имеется высотная отметка 83,7 м, указывающая на большой перепад высот в этом районе — местами он достигает более 80 м. Часть хребта, ограниченная с севера валом, сравнительно невелика и ныне окаймлена железной дорогой с запада и шоссе — с востока. Территория, заключенная между этими тремя рукотворными рубежами, составляет около 10 кв. км, однако самый высокий и плоский участок занимает не более 20 га. На карте он имеет вид равнобедренного треугольника, основание которого лежит на линии вала и едва ли превышает по протяженности 500 м.

Самое странное в топографии предполагаемого Тинта — возможная историческая (помимо пространственно-географической) связь со средневековой крепостью не менее замечательного древнего сооружения, широко известного в литературе под названием «Нижний Траянов вал». Такая постановка вопроса может показаться абсурдной, но в контексте недавних исследований вала она представляется вполне правомерной и конструктивной.

Интерес к Траяновым валам Бессарабии, в отличие от такового по отношению к Тинту, уже на протяжении 100—150 лет особенно велик среди археологов. Жаркая полемика вокруг их истории вновь вспыхнула после обнародования итогов полевых исследований 1986—1988 гг. Нижнего Траянова вала в долине степной речки Карасулак у с. Червоноармейское (бывшее Кубей) того же Болградского района, расположенного менее чем в десяти километрах восточнее с. Табаки. Здесь под насыпью вала были обнаружены котлованы пяти временных жилищ-землянок. Конструкция этих сооружений и характер найденных обломков глиняной посуды указывают, по мнению авторов раскопок, что принадлежали они славянам, создавшим во второй половине VI—первой половине VII в. н. э. данный участок рва и вала³.

Изложенная трактовка идет вразрез со взглядами подавляющего большинства специалистов, относящих возведение вала к римскому времени. Новые аргументы в пользу упомянутой точки зрения получены недавно при изучении самой восточной части Нижнего Траянова вала — у с. Глубокое (Татарбунарский район Одесской области). В частности, исследование профиля разреза сооружения с применением метода математической оценки времени формирования гумусового слоя почвы на памятнике дало возможность определить дату окончательной постройки вала — не позднее II в. н. э.⁴

Проще всего отвергнуть одну из двух трактовок и без соответствующего объективного анализа признать оставшуюся истинной. Между тем в ряду культурно-хронологических парадоксов, связанных с атрибуцией Нижнего Траянова вала, есть место еще для одного факта. В середине 50-х гг. нынешнего столетия при раскопках возле Болграда в заполнении рва, расположенного с южной стороны вала, был найден клад из 9 бронзовых монет римских императоров. Тезаврация клада, обнаруженного недалеко от берега Ялпуха вместе с черепками глиняной посуды черняховской (Сынтана де Муреш) археологической культуры, была, несомненно, произведена не ранее середины IV в. н. э. — младшая точно датированная монета из состава

ва данной коллективной находки отчеканена в 346 г.⁵ Эта дата также может характеризовать время использования рва и вала.

Совершенно очевидно, что сближение диаметрально противоположных точек зрения на рассматриваемую проблему чрезвычайно затруднено. Одновременно нельзя не признать справедливость такой позиции: «Получить представление об организации военной власти в Буджаке без учета Нижнего и Верхнего Траяновых валов невозможно»⁶. К сожалению, даже понимание этой истины не способствует выходу исследователей из познавательного тупика.

В попытке найти разрешение проблемы обратимся к еще одному пассажиру из «Описания Молдавии», который следует сразу за сообщением о том, что «император Траян переселил большое число колонистов в Дакию». Д. Кантемир отмечает: «Как вечный памятник этого является ров императора Траяна, который до сегодняшнего дня сохраняет имя своего строителя и о котором, к моему удивлению, ни один древний и ни один более поздний историк нигде не упоминают. Этот ров между двух валов, как я сам видел, начинается от Петриварадина в Венгрии, тянется до гор Демаркапа. Железных ворот и отсюда проходит одним валом через всю Валахию и Молдавию, пересекает Хиерас у села, называемого Траян, и Ботну у города Каушаны и, пройдя всю татарскую землю, заканчивается у реки Танаис. Он и теперь еще имеет глубину более двенадцати локтей, откуда мы можем не без основания сделать вывод, что его вместимость во время строительства была другая как в отношении ширины, так и в отношении глубины и что он был в высшей степени мощной защитой против нашествия варваров»⁷.

Разумеется, приведенный фрагмент относится к Верхнему Траянову валу. Однако впечатляющая верность передачи информации Д. Кантемиром в обоих случаях может стать точкой отсчета методологического значения. Рассмотрение сведений из приведенных отрывков сочинения археологически, с проецированием на топо-хронологическую ситуацию в гипотетическом единстве «Тинт—Траянов вал» позволяет сделать важные констатации. Во-первых, нетрудно заметить, что в «Описании» говорится о системе валов и системе крепостей, поэтому нужно рассматривать их как нечто целое. Во-вторых, в тексте прямо написано о Тинте, как о памятнике многослойном, ведущем начало еще от античности городе, который то разрушался, то восстанавливался. В-третьих, Д. Кантемир, знавший толк в военном деле и в способах борьбы с «варварами», вовсе не сомневался в назначении вала и был совершенно уверен в способности сооружения защитить от нашествия. Похоже, ров и вал годились для этих целей и в его времена. Исходя из подобных установок, попробуем оценить доступную теперь для изучения информацию о двух названных памятниках.

Если только отвлечься от непродуктивной идеи о роли случайности, при исследовании самого долговечного и грандиозного из бессарабских реликтов прошлого, можно увидеть, что пары: «Траянов вал—Тинт», «Траянов вал—славянский поселок», «Траянов вал—клад», «Траянов вал—почвенный слой» — своего рода производные одной функции. Ключ к загадке, появившейся в ходе накопления материалов, находим опять же у Д. Кантемира, который определил характер рва Траяна фразой «вечный памятник». Для рассуждающего археологически историка это может означать лишь одно — Траяновы валы Бессарабии служили различным обитателям региона на протяжении многих столетий, независимо от того, как относились новые хозяева положения к прежним. Только так непротиворечиво и правдоподобно объясняются кажущиеся поначалу взаимоисключающими объективные свидетельства минувших эпох, в том числе такое, как рвы по обе стороны Нижнего Траянова вала.

Наш подход дает основания для постановки вопроса в связи с некоторыми уже историографически устоявшимися толкованиями. Одна из кратких характеристик римской системы пограничных фортификационных сооружений, создававшихся после падения Дакии, общепринята. «На известных расстояниях строились небольшие укрепления — кастели. Они соединялись между собой дорогами, удобными для продвижения войск. На линии границы вырывались рвы и делались насыпи»⁸. Вместе с тем к северу от дельты Дуная римский лимес как будто существенно отличается от оборонительного барьера, возведенного на пути варваров по классической схеме. Его неординарность заключается в отсутствии кастелей, остатки которых у Нижнего Траянова вала не обнаружены⁹.

Конечно, объяснение такому отступлению от традиции устройства границы на юге бессарабских степей можно искать и находить в особых условиях господства империи в дунайских низовьях, во внутренних неурядицах Рима, в том, что завоевателям приходилось здесь довольствоваться лишь валами да еще, вероятно, сторожевыми башнями. Тем не менее, если допустить мысль о создании Нижнего «трояна» римлянами, которые почему-то не могли укрепить его по правилам, трудно согласиться с ведением строительных работ вопреки военно-инженерным традициям. По нашему убеждению, возведение столь важного для безопасности государства пограничного сооружения не могло не предусматривать постройки на оборонительной линии специальных укрепленных пунктов, размещение которых зависело как от способа организации военного властвования, так и от специфики комплекса природно-климатических условий (рельеф, гидросистема, флора и пр.). В этом случае характер пролегания 126-километрового вала на местности должен обладать способностью к выявлению наиболее подходящих и, по всей видимости, предусмотренных для возведения укрепленных пунктов мест.

Изучение топографии сравнительно плавной линии Нижнего Траянова вала позволяет проследить совпадение ее изломов с северными оконечностями трех крупных придунайских озер. Пересекая реку Прут у с. Ваду-луй-Исак, вал тянется на восток к месту впадения в озеро Ялпух одноименной речки. Затем «троян» сворачивает на юго-восток, к вершине озера Котлабух, а оттуда — на северо-восток, к озеру Китай, от которого почти по прямой следует к озеру Сасик (Кундук) и обрывается у его берега, несколько севернее с. Глубокое. Очевидно, что выделяются пять микрорайонов, стратегически выигрышных для размещения укрепленных пунктов. Один из них описан выше — это отсеченная валом южная часть хребта Кантор, где по ряду объективных признаков локализуется Тинт Д. Кантемира.

Оказывается, что еще одну из определяемых позиций у вала также некогда занимала крепость. Близ озера Котлабух имеется урочище, именуемое до сих пор жителями тюркским топонимом «Кале», то есть крепость. Ее остатки в виде окруженного валом 100 на 100 саженей пространства были заметны в 4 верстах к северу от с. Шикирликитай (ныне Суворово Измаильского района Одесской области) еще в 1913 г.¹⁰

Несомненно, это сооружение имело прямое отношение к валу и, надо думать, возникло в средневековье на месте более древнего укрепленного пункта. Не здесь ли, где издревле стояла чья-то крепость, а вовсе не в чистом поле, в конце 1485 г. «бысть разбой съ турки и съ Малкочем у Кътльбуги, и възможе Стефан воевода божиею милостию»¹¹. Если учесть, что в 1484 г. турки взяли Белгород и Килию, а в 1485 г. перед сражением «у Кътльбуги» османы дошли до престольной Сучавы, можно предположить, что задача на этот раз состояла в том, чтобы сдержать дальнейшие завоевания агрессора. Какую роль в этом играл вал? Была ли тогда крепость у озера Котлабух? Существовал ли Тинт, восстановленный, по Д. Кантемиру, самим Стефаном Великим? Происходило ли возрождение Тинта одновременно с укреплением Четатя Албэ и Килии в 1479 г. или после их падения, когда граница между владениями турок и молдаван могла пройти по валу? Последнее предположение вовсе не является фантастическим, ведь именно Нижний «троян» был использован в качестве разграничительной линии государственных территорий Молдавского княжества и Российской империи в Бессарабии даже после 1856 г. Вместе с тем эти идеи требуют проверки посредством многоплановых археологических изысканий вдоль всего «вечного памятника».

Позволим себе высказать еще одно соображение по поводу возможности появления вала в римскую эпоху. Как отмечают исследователи, понятие «лимес» объединяло, наряду с валами и кастелями, дороги. Конечно, в степи не могло быть мощенных камнем дорог. Зато показательно, что расстояния между гипотетическими крепостями у вала (менее 35 км) примерно соответствуют одному дневному переходу римской пехоты. Возникает мысль об использовании вала воинскими подразделениями при марше в течение дня от одного значительного водоема к другому, от одного укрепленного пункта к другому. Высокое степное разнотравье, которое, подобно лесу, скрывало даже всадников, мог «победить» тот, кто двигался как бы над ним. Такое преимущество и давал вал, одновременно направлявший движение по незнакомой

местности. Любопытно, что и теперь во многих местах дорога проходит прямо по валу.

Разумеется, при возведении своего рода придунайской «китайской стены» римляне должны были чувствовать себя хозяевами края. Возможность проследить периоды эффективной власти империи в Прутско-Днестровских землях, когда имелись условия для мобилизации значительных людских и материальных ресурсов для строительства грандиозных фортификаций, как представляется, открывается при анализе единичных находок римских монет. Из 255 относительно точно датированных экземпляров I—IV вв.¹² 183 монеты (более 73%) приходится на два периода: 1) 98—218 гг. — 134 экз. (52,5%); 2) 306—363 гг. — 53 экз. (20,8%). Другими словами, в первом периоде на каждый год приходится в среднем 1,1 экз., а во втором — 0,9 экз. Изучение монетных находок из крупного античного центра региона — Тир¹³ — и особенно из Орловки¹⁴ дает основание говорить о продолжительности власти Рима к северу от дельты Дуная только в первый из выявленных периодов.

Таким образом, анализ материалов из «Описания Молдавии» Д. Кантемира и других соотносимых с ними данных позволяет локализовать Тинт и вполне однозначно, на наш взгляд, связать его с Нижним Траяновым валом. Целый ряд сведений различного происхождения убеждают в большой плодотворности гипотезы о многократном использовании системы пограничных укреплений (вал—крепости—дорога) в античную и средневековую эпохи. В ряде мест у вала, в насыпи которого остатки каменных сооружений встречались еще в середине XIX в.¹⁵, благодаря многовековым культурным напластованиям, сложилась археологически уникальная ситуация. Есть надежда, что специальные полевые исследования дадут ответ на сложные вопросы истории региона последних двух тысячелетий, бедной информацией письменных источников вплоть до нового времени. Сообщения о находках в районе Тинта целой сети небольших валов, обломков характерных для средневековых городских центров керамических труб, фрагментов поливной посуды и светлоглиняных римских амфор II—III вв. н. э.¹⁶ обещают, что целенаправленные поиски археологов будут перспективными. Следовательно, наука подошла к порогу, за которым открытие Тинта и других значительных памятников Нижнего Траянова вала, а непосредственным толчком к успешному движению исследования в этом направлении стали два пассажа из «Описания Молдавии» Д. Кантемира.

Примечания

- ¹ Кантемир Дмитрий. Описание Молдавии. Кишинев, 1973. С. 26.
- ² Giurescu C. C. *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul al XVI-lea*. București, 1967. P. 296.
- ³ Чеботаренко Г. Ф., Субботин Л. В. Исследования Траяновых валов в Днестровско-Дунайском междуречье// Древности Юго-Запада СССР (I — середина II тысячелетия н. э.). Кишинев, 1991. С. 124—125.
- ⁴ Дзиговский А. Н., Лисецкий Ф. Н. Новые данные по истории и палеогеографической обстановке создания Нижнего Траянова вала// История и археология Нижнего Подунавья. Т. II. Рени, 1991. С. 42—43.
- ⁵ Федоров Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э.// Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 89. М., 1960. С. 72—74.
- ⁶ Гудкова А. В. Об изучении римских памятников на юге Буджака// История и археология Нижнего Подунавья. Т. I. Рени, 1989. С. 69.
- ⁷ Кантемир Дмитрий. Указ. соч. С. 29.
- ⁸ Машкин Н. А. История Древнего Рима. М., 1949. С. 480.
- ⁹ Бондарь Р. Д. О дунайском лимесе провинции Нижняя Мезия// Древнее Причерноморье. II чтения памяти проф. П. О. Карышковского. Одесса, 1991. С. 9.
- ¹⁰ Эбергардт Я. Памятники старины и археологические находки Бессарабии. Кишинев, 1916. С. 33.
- ¹¹ Еистрицкая летопись 1359—1507 гг.// Славяно-молдавские летописи XV—XVI вв. М., 1976. С. 30.
- ¹² Нудельман А. А. Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства). Кишинев, 1985. Табл. 3. С. 28—33.
- ¹³ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. Историко-археологический очерк. Киев, 1985. Табл. 1, 2. С. 111, 134.
- ¹⁴ Нудельман А. А. Указ. соч. С. 168.
- ¹⁵ Рошка А. И. К вопросу об изучении Траяновых валов на территории Молдовы// История и археология Нижнего Подунавья. Т. II. С. 44.
- ¹⁶ За эти ценные сведения автор благодарит сотрудников Института археологии и древней истории АН РМ С. М. Агульникова и Н. П. Тельнова, а также сотрудника Отдела археологии Северо-Западного Причерноморья АН Украины М. М. Фокеева.

DOCUMENTAR

GHEORGHE NEGRU

DOCUMENTE REFERITOARE LA PROBLEMA ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ ÎN BASARABIA (A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA — ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA)*

Documentele reproduse mai jos au fost depistate în Arhiva Națională a Republicii Moldova, fondul guvernatorului Basarabiei (2), Direcției de jandarmi a aceleiași gubernii (297), secției poliției secrete (215). Ele atestă o intensă activitate a demnitarilor ruși în direcția contracarării influenței românești în Basarabia, izolării românilor din Basarabia de cei din România, neutralizării predispozițiilor și manifestărilor proromânești în ținutul din stânga Prutului. De remarcat că autoritățile rusești urmăreau atent activitatea membrilor și organizațiilor politice, cultural-naționale atât de pe teritoriul Basarabiei, cât și de pe teritoriul României. Documentele propuse constituie doar unul din primii pași întreprinși la Institutul de Istorie al A.Ș. a Republicii Moldova pentru a dezvălui, în baza unor noi documente de arhivă, caracterul politicii naționale rusești, spectrul complex al predispozițiilor și tendințelor din cadrul mișcării naționale în Basarabia la începutul sec. al XX-lea, inclusiv al activității și rolului adepților de orientare prounionistă. Conținutul documentelor este destul de sugestiv și nu necesită explicații. Atragem atenția cititorului doar asupra măsurii discriminatorii luate de organele oficiale rusești vizavi de cei care plecau din Basarabia în România. Aceștia, spre deosebire de ceilalți cetățeni ai Imperiului rus, trebuiau să aibă înscrise în pașapoartele lor pentru străinătate «trăsăturile feței». Un interes aparte pentru clarificarea esenței politicii rusești, dispozițiilor și manifestărilor proromânești ale membrilor intelectualității din Basarabia, îl au aprecierile locuitorului șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia în revista politică a județelor Bălți și Orhei, pe anul 1891, indicațiile guvernatorului Basarabiei, Al. Haruzin, din 2 octombrie 1908, date corespondentului agenției telegrafice din Sankt-Petersburg, Gheorghe Madan, informația din 31 decembrie 1909 a șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia, colonelul Soșolov, furnizată Departamentului de poliție, șefului de jandarmi al or. Odesa privind personalitatea lui Ioan Nicolae Halippa etc.

1.

Министерство Иностранных Дел
Императорское
Российское Консульство
№ 660
3 августа 1868
Яссы

Господину Бессарабскому
Губернатору

Редактор издаваемого в Яссах справочного листка под названием «Сурьерул де Іаși» румынско-подданный Ф. Баласан, обратился в Императорское Консульство с просьбою об исходатайствовании ему надлежащего разрешения на свободный пропуск означенного листка в Бессарабию.

Передавая ходатайство Г-на Баласана на благосклонное усмотрение Вашего Превосходительства, а также прилагая при сем экземпляры последнего № газеты «Сурьерул

* Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al «Research Support Scheme of the Central European University grant no: 68/93».

de Iași» в виде образца относительно характера ее содержания, имею честь покорнейше Просить Вас, Милостивый Государь, о последующем по сему предмету распоряжений Вашем благоволить почтить меня уведомлением, для сообщения просителю.

Управляющий Консульством: *iscălitura*

Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond. 2,
inv. 1, dosar. 8014, f. 1.

2.

М.В.Д.

Бессарабского Губернатора

По канцелярии стол. особ.

11 августа 1868

№ 494

г. Кишинев

Господину Исправляющему
должность Новороссийского
и Бессарабского
Генерал-Губернатора

Редактор издаваемого в Яссах справочного листка под названием «Curierul de Iassi»¹, румынско-подданный Ф. Баласан, обратился в Российское Императорское Консульство с просьбою об изхodataйствовании ему надлежащего разрешения на свободный пропуск означенного издания в Бессарабию.

Управляющий Консульством нашим передавая мне ходатайство г. Баласана, проводил один экземпляр этого листка в виде образца относительно характера содержания, — просит о последующем распоряжении уведомить его для объявления просителю.

Представляя о вышеизложенном на усмотрение Вашего Высокопревосходительства и прилагая у сего № 18 газеты «Curierul de Iassi», имею честь почтительнейше доложить, что по мнению моему, при враждебном направлении к России в Румынской прессе вообще желательно бы было чтобы периодические издания Соединенных Княжеств были, по возможности, отклоняемы от распространения в Бессарабии.

Управляющий Канцелярией: *iscălitura*

Ibidem, f. 2.

3.

Управление Новороссийского
и Бессарабского

Генерал-Губернатора

отделение 1 стол 2

24 сентября 1868 года

№ 7752

Одесса

Господину Бессарабскому
Губернатору

Вследствие представления Вашего Превосходительства, от 11 минувшего Августа № 494, по просьбе Редактора издаваемого в Яссах справочного листка под названием «Curierul de Iassi», Румынско-подданного Ф. Баласана об изхodataйствовании ему дозволения на свободный пропуск означенного издания в Бессарабию, я требовал сведения от Одесского Комитета Цензуры Иностранной, не имеется ли у него в виду каких-либо распоряжений относительно издающихся в Румынии газет вообще, или в частности касательно вышеупомянутого листка, и ныне получил отзыв, что по этому предмету он не имеет никаких особых распоряжений.

За сим, находя, что пропуск упомянутого листка его подписчикам в Бессарабии, если таковые имеются, может быть производим на общем с прочими заграничными изданиями основании, т. е. с разрешения подлежащей цензуры, и что при таком порядке от цензуры уже будет зависеть предупреждать распространение тех №№ этого листка, в коих будет замечено враждебное к нам направление, я уведомляю

об этом Ваше Превосходительство, в ответе на представление за № 494, для дальнейших зависящих от Вас распоряжений с возвращением присланного Вами экземпляра листа.

Генерал-Губернатор,
Генерал-Адъютант Коцебу
Управляющий Канцелярию: *iscălitura*
Ibidem, f. 3—3 verso, 7.

4.

Помощник Начальника
Бессарабского Губернского
Жандармского Управления.
января 29-го дня 1881 г.
м. Унгены

Господину Начальнику
Бессарабского Губернского
Жандармского Управления

Циркулярным предписанием от 22-го Декабря 1880 года за № 1042, Ваше. Высокоблагородие уведомили меня о новых мерах по усилению паспортного контроля на нашей Румынской границе порученных привести в исполнение, согласно разрешению Господина Министра Внутренних Дел, Господином Временным Одесским Генерал-Губернатором, между упомянутыми мерами, в сказанном предписании, в п. 1-м определено между прочим, чтобы «в паспортах на выезде за границу прописывать приметы лица выезжающего».

Со времени получения упомянутого предписания, только в паспортах на выезде за границу выдаваемых из канцелярии Господина Бессарабского Губернатора прописываются приметы лица выезжающего, в паспортах же выдаваемых из Управления Господина Одесского Градоначальника до сих пор правило это не соблюдалось.

Донося о сем, имею честь покорнейше просить распоряжение Вашего Высокоблагородия, как поступать с пассажирами, предъявляющими паспорта на выезде за границу в коих не означены приметы предъявителя.

Штабс Капитан Марков
A.N.R.M, fond. 297, inv. 1, dosar. 11, f. 2—2 verso.

5.

М.В.Д.
Временный Одесский
Генерал-Губернатор.
10 февраля 1881 г.
№ 214
Одесса

Г. Начальнику Бессарабского
Губернского Жандармского
Управления

На отношение от 3 сего февраля за № 89 имею честь уведомить Ваше Высокоблагородие, что пункт 1-й правил, сообщенных Вам 13-го декабря прошлого года за № 653 г. Бессарабским Губернатором, в котором сказано, чтобы в паспортах на выезде за границу прописывались приметы лица выезжающего, должен относиться лишь к тем паспортам, которые выдаются г. Бессарабским Губернатором; вследствие чего не пропуск лиц через границу с паспортами, выданными из прочих мест Империи, без прописки примет выезжающего лица не должен иметь места.

Генерал-адъютант: *iscălitura*
Ibidem, f. 4.

6.

Помощник
Начальника Бессарабского
Губернского Жандармского
Управления
в Бельцком и Оргеевском уездах
21 января 1892 года
№ 23
г. Бельцы

Секретно

Политический обзор Бельцкого и Оргеевского уездов
за 1891 год².

Состояние умов простого класса в уездах можно категорически отнести к спокойным; простолюдин в лице поселянина, мещанина и однодворца знает только свое хозяйство или вообще специальное какое-либо занятие, оставаясь чуждым ко всему происходящему, не только в смысле серьезных государственных вопросов, но даже и к общественной жизни, а об нелегальном участии его в политическом отношении не может быть и речи; он питает безусловный авторитет к лицам, поставленным от правительства, общественным деятелям и своим землевладельцам, в особенности если они происходят из молдавской интеллигенции, причем некоторые из этой последней, живя постоянно в России и извлекая из ней себе выгоды, как служебные, так и материальные, к сожалению, больше выражают стремлений к смежному государству Румынии и под сим соображением, не всегда стоят на высоте своего призвания; конечно стремления эти, большею частью, выражаются порицанием распоряжении Правительства и в иных случаях превышениями, приданных известному положению прав, в сущности, не могущих принести основного вреда, но все-таки названные лица главенством своим и влиянием на массы рефлексивно распространяют неблагоприятную политическую атмосферу на покорное им население, зарожда подобным путем неприязнь к русским; тогда как значением своим в народе, могли бы прогрессивно развивать в среде его дружелюбие и создать, таким образом, равенство, необходимое для оплота каждой страны, значительно облегчили бы задачу местных властей, преданно заботящихся о благосостоянии края.

Усматривая из вышеизложенного одну лишь враждебность к народности без каких-либо, особого свойства, ерактических* проявлений, действия молдавской интеллигенции нельзя считать опасными для спокойствия уездов, но вполне заслуживающими свободного порицания, а потому подлежащими применениями некоторых парализующих мер, продолжению учрежденного наблюдения и распространению между русскими своего патриотизма в более энергичной форме; примером антируссофильства может служить Бельцкий Предводитель дворянства Николай Степанов Кассо³... Мнение о нем сложилось такое: — «Кассо хоть и живет в России, но смотрит за Прут»... Исходя из общего убеждения, что обязанности Предводителя дворянства весьма серьезные, требующие ни одного шаблонного выполнения инструкции, особой гибкости ума, воспитания, общительности и снисхождения, было бы желательно и в Бельцком уезде на этой ответственной должности иметь лицо соответствующее сим данным, а не подобное г. Кассо, в служебном маршруте которого незначается идти рука об руку с другими властями к благой цели, предначертанной Государством. При таком положении дела нетрудно убедиться, что помимо Кассо найдутся и другие подобные ему. Брат его, Аристид, состоя кандидатом предводителя дворянства, едва ли составляет собой противоположность этим типам.

Ibidem, dosar 15, f. 1—3, 5, 5 verso.

* Probabil „еретических» (aut.)

7.

Охранное отделение

31 мая 1903

Секретно

Господину Начальнику
Бессарабского Охранного отделения

Во исполнение письма Вашего Высокоблагородия от 6 сего мая за № 512 имею честь сообщить нижеследующее:

При наблюдении в конце 1901 — начале 1902 г. в г. Юрьев за кружком студентов, действовавших под именем Союзного Совета Дерптских объединенных землячеств и организаций Департаментом Полиции получены были, между прочим, указания на то, что означенный кружок, в организации коего принимала особенно деятельное участие Юрьевская жительница Елена Ивановна Темпан, вошел в сношения с образовавшимся, по-видимому, недавно в Бухаресте, преступным кружком Бессарабцев, в составе коего вошли выехавшие в 1900 и 1901 из России в Румынию и поступившие в Бухарестский университет бывшие воспитанники разных высших учебных заведений и Кишиневской Духовной Семинарии. Означенные лица, установив связь с проживающими в Румынии русскими эмигрантами, задались главной целью организовать водворение в пределы Бессарабии транспортов русской нелегальной литературы, для чего предполагали создать отделения этого сообщества в г. Кишиневе, долженствующие собирать денежные средства для Бессарабцев в Бессарабии и содействовать распространению в России получаемых от бессарабских социалистов преступных изданий.

По изложенным выше указаниям Департамента Полиции было произведено расследование, коим установлено было, что сообщество Бессарабцев, хотя и не имеет какой-либо правильной организации, но существует в Румынии еще со времени присоединения Бессарабии к России. Сообщество это, в составе коего вошли лица недовольные присоединением Бессарабии к России и эмигрировавшие по политическим и другим соображениям из Бессарабии, само по себе не принимает никакого активного действия в деле выдворения в России революционной литературы и, преследуя конечную свою цель — присоединения Бессарабии к Румынии и достижения в будущем самостоятельности Бессарабии под покровительством Румынии, главным образом стремиться в настоящее время оказывать нравственную и материальную поддержку русским эмигрантам из России, устраивает для них кассы и библиотеки и всеми средствами защищает интересы бессарабцев. В то же время сообщество это преследует и тайную цель распространения в Бессарабии румынских патриотических изданий и с этой целью действительно способствует водворению в пределы России изданий румынско-патриотического содержания. К составу сообщества примкнули почти все местные русские эмигранты, вышедшие в большинстве из Бессарабии, и, маскируясь целями сообщества, в тайне покровительствуемыми румынскими правительством, организовали водворение в пределы России не только румынско-патриотической, но и русской социально-революционной пропаганды, доказывая при этом, что идя навстречу русскому революционному движению, они тем самым способствуют национальным сепаративным стремлениям бессарабцев.

Агентурным наблюдением установлен ряд лиц, принимающих участие в сообществе бессарабцев и список таковых при сем прилагается.

Полугодовое наблюдение за этими лицами дает мне право утверждать, что сообщество бессарабцев, в том виде, в каком оно существует ныне не представляет собою ничего серьезного и деятельность его поныне не выходит далее указанных выше рамок. По временам к сообществу присоединяются новые, молодые члены, главным образом прибывающие из Кишинева, которые временно оживляют деятельность сообщества. К числу таких лиц я должен отнести известных вам по моим агентурным сообщениям Полковнику Чернолуцкому Александра Ивановича Гроппу⁴ и Степана Георгиева Усаневича⁵, которые предполагали связать деятельность юрьевских кружков с деятельностью проживающих в Румынии бессарабцев. Ближайшие указания по этому поводу изложены были мною в разновременных донесениях моих Господину Начальнику Бессарабского Губернского Жан-

дармского Управления за прошлый год и вошли вероятно в упомянутое Вами дело № 33.

Сообщество Бессарабцев само по себе не имеет никаких сношений с социалистами-революционерами, социал-демократами и бундовцами; входящие же в состав общества русские эмигранты, не играя самостоятельной, активной роли в ряде русских революционеров, охотно помогают таковым, в особенности в деле водворения в пределах России транспортов нелегальной литературы всех революционных фракций, а также дают приют всем беглецам из России. К числу лиц, преступая деятельность коих особо выдается, следует отнести главным образом двух лиц: 1) эмигранта Земфирия Ралли в Бухаресте и 2) эмигранта Михаила Каца в Плоешти, имеющих постоянные сношения с русскими революционерами всех оттенков.

В бытность Вашего Высокоблагородия в Бухаресте я с величайшей готовностью предоставляю в Ваше распоряжение все имеющиеся у меня сведения по Румынии.

Ротмистр

Трзяпак

A.N.R.M, fond 215, inv. 1, dosar 4, f. 37—37 verso, 40—40 verso.

8.

СПИСОК ЛИЦ, входящих в состав сообщества Бессарабцев в Румынии

1. *Булатов Андрей Дмитриевич* (он же — Андрей Думитреску)⁶. Упоминается на странице 70 розыскного списка. Содержит ресторан в г. Бухаресте на strada Regală, 3. Выдающейся роли не играет и ныне бездействует.
2. *Белявский Александру Петров* (он же — Александр Георгиев Булыгин)⁷. Упоминается на странице 89 розыскного списка. Служит начальником депо на железнодорожной станции Турну-Северин. Принял румынское подданство. Выдающейся роли не играет, ныне бездействует, но охотно помогает не только бессарабцам, но и революционерам.
3. *Бушила Владимир*⁸, сын священника, доктор. Живет в Сулине. Принял румынское подданство с 22 января 1903 года.
4. *Гроппа Александр Иванович*. Прибыл из Бессарабии в конце прошлого года и поступил на медицинский факультет Бухарестского университета. Ныне арестован в России.
5. *Гаждеу Богдан Петрович*⁹, живет в Бухаресте с 1842 года, бессарабец, профессор университета, бывший директор местного Государственного Архива, ныне в отставке; член местной академии наук. С 1 января сего года редактор газеты «*Arăgare Națională*». Пользуется большим значением в Бухаресте и играет выдающуюся роль среди бессарабцев.
6. *Истрати К.* Профессор химии в Бухарестском университете и бывший директор химической лаборатории. Был министром Народного Просвещения. Сотрудник газеты «*Arăgare Națională*». Пользуется большим значением в Бухаресте.
7. *Ивановский Василий Семенов* (он же — Петр Александров Петровский; он же — доктор Петров; он же — доктор Александров)¹⁰. Упоминается на странице 305 розыскного списка. Живет в г. Тулче. Состоит в постоянных сношениях с Земфирием Ралли¹¹ и охотно дает приют бессарабцам и революционерам.
8. *Козак Петр Дмитриевич*¹², сын Кишиневского мещанина-одеяльщика; уволен из 6 класса Кишиневской Духовной Семинарии в 1892 за буйство на бульваре¹³ и в том же году поступил в Бухарестский Университет. Проживает в Бухаресте на strada Victoriei¹⁴, 69. Ныне доктор медицины. Совершенно бездействует.
9. *Кебан Георгий*¹⁵, проживает в Бухаресте по strada Dreapta, 9.
10. *Кац Михаил Никитин* (он же — Константин или Костик Доброжан)¹⁶. Упоминается на странице 338 розыскного списка. Содержит буфет на железнодорожной станции Плоешти. Играет особо выдающуюся роль среди бессарабцев и местных социалистов-революционеров.
11. *Мадан Георгий*, бессарабец, некоторое время жил у Михаила Каца. По профессии актер. Живет в Бухаресте.

12. Пекарский Витольд Федосеев, он же — Роля Пекарский¹⁷. Упоминается на странице 539 розыскного списка. Проживает в Бухаресте; ныне назначен сельским учителем в провинцию. Играет выдающуюся роль среди бессарабцев.
13. Поручик Федор Степанович¹⁸. Бессарабец. Отец его священник. Прибыл из Бессарабии в конце 1901 г. и поступил студентом на медицинский факультет Бухарестского университета. Проживает на strada Dragoș-Vodă, 15. Женат на Ксении Залецкой, приехавшей из Кишинева в конце 1901 года. Залецкая слушает лекции на медицинском факультете Бухарестского университета.
14. Поничик П.¹⁹ Бессарабец. Студент естественного факультета Бухарестского университета.
15. Ралли Земфирий Константинов (он же—Арборе). Упоминается на странице 595 розыскного списка. Доктор медицины. Проживает в Бухаресте на strada Dragoș-Vodă, 15 в собственном доме. Играет выдающуюся роль среди бессарабцев и революционеров.
16. Стере или Стерио Константин. Социалист. Охотно оказывает содействие бессарабцам и эмигрантам.
17. Усаневич Степан Георгиев, сын священника села Требужен, Оргеевского уезда Бессарабской губернии. Окончил в 1901 году Кишиневскую Духовную Семинарию. Проживает в начале сего года в Бухаресте, вращаясь среди бессарабцев, ныне в России.
18. Зосым Панайот²⁰. Доктор медицины. Состоит в постоянных сношениях с бессарабцами. Социалист по убеждениям. Проживает в Бухаресте по strada Pitarmosui и ныне выехал в Берлин.

Ротмистр

Тржяпак

Ibidem, f. 38—38 verso, 39—39 verso.

9.

**Справка по Бессарабскому охранному
отделению, 25 июня 1903 г.**

Усаневич Степан Георгиев, сын священника с. Требужены, хороший знакомый доктора Поручик; в 1901 г. ездил в Бухарест, где примкнул к политическому обществу «Бессарабец», преследующему сепаратические цели, для чего под именем «Степуши» вел конспиративную преступную переписку с разными лицами в Бухаресте. По распоряжению Директора Департамента Полиции от 8 июля 1902 г.—был подвергнут обыску, задержан и отправлен в г. Юрьев Помощнику Начальника Лифляндского Губернского Жандармского Управления, последний сообщил, что по имеющимся у него сведениям, студенческим кружком некоей Елены Темпан в Юрьеве поддерживается преступная связь с помянутым политическим сообществом в Бухаресте «Бессарабец». Постановлением названного Помощника 19 декабря 1902 г. Усаневич был освобожден под залог в 1000 р. и в январе текущего года прибыл в с. Требужены, затем с надлежащего разрешения переехал в село Булаешты, Оргеевского уезда к своему шурину, священнику Молдву, где проживает и по настоящее время.

Ibidem, f. 32.

10.

М.В.Д.

Кишиневский Полицмейстер.

Октября 4 дня 1909 г.

№ 616

г. Кишинев,

Бессарабской губернии

Совершенно Секретно

Его Высокоблагородию

Начальнику Бессарабского

Губернского Жандармского

Управления.

По агентурным сведениям Секретарь Преосвященного Серафима, Неага и бывший преподаватель Молдавского языка в Семинарии Константиновско²¹ Румынско-поддан-

ный, ныне состоящий Секретарем редакции издаваемой при Епархиально-Духовной типографии газеты под названием «Луминаторюл»²², являются неблагонадежными: первый в нравственном отношении, а второй в политическом.

Неага, с целью подорвать высокий авторитет Преосвященного и дать материал противникам его партии злоупотребляет совершенно доверительною беседою Его Преосвященства, особенно в тех случаях, когда в беседе случайной темой является рассказ или эпизоды из внутренней жизни Августейшей Семьи и Двора.

Константинеско, как румынско-подданный, тяготеет к заветным интересам Румынского Королевства, действуя в духе сепаратизма.

Возможно допустить принадлежность Неаги к элементу той же идеи.

Об изложенном, по распоряжению Его Сиятельства Начальника Губернии, сообщая для сведения и присовокупляю, что копия сего сообщения препровождена Начальнику Жандармского Управления в г. Одессе.

Полицмейстер, отдельного корпуса жандармов

Потмистр: *iscălitura*

A.N.R.M., fond 297, inv. 1, dosar 108, f. 202—202 verso.

11.

Начальник
Жандармского Управления
г. Одессы
По району, 9 октября 1909
№ 83
г. Одесса

Секретно

Начальнику Бессарабского
Губернского Жандармского
Управления

Прошу сообщить мне имеющиеся у Вас сведения на лиц, упомянутых в списке Кишиневского Полицмейстера от 4 сего октября за № 616 на Ваше имя, присовокупив имеющиеся у Вас сведения на Георгия Мадана, состоящего цензором по печатным произведениям на румынском языке.

Полковник: *iscălitura*

Ibidem, f. 212.

12.

№ 349
21 ноября 1909 г.
По району

Сов. секретно

Начальнику Жандарм.
Упр. г. Одессы

Вследствие записки Вашей от 9-го Октября с г. за № 88, имею честь сообщить собранные агентурным путем сведения о лицах поименованные в записке Кишиневского Полицмейстера за № 616.

1) Секретарь редакции издаваемой при Бессарабской Епархиальной Типографии газеты «Луминаторюл» — румынский подданный Григорий Дмитриев Константинеско, 32 лет, проживает в доме № 42 по Харлампиевской ул. Раньше состоял учителем молдавского языка при Кишиневской Духов. Семинарии; в 1907 г., во время забастовочных неурядиц в Семинарии, был замечен в агитации забастовки среди учеников, за что и был устранен от должности преподавателя. Часто бывает за границей (в Румынии), но с какой именно целью — не выяснено. Предосудительной деятельности его в духе сепаратизма в пределах Бессарабии установить не представилось возможным.

2) Секретарь Преосвященного епископа Кишиневского Серафима — Феодор Иванов Неага до настоящего времени ни в чем не проявлял признаков своей политической неблагонадежности, если не считать бывавших случаев передачи им сведения

знакомым лицам из местного Духовенства разных эпизодов из жизни Августейшей Семьи, подслушанных им при частных беседах Владыки.

За деятельностью обоих названных лиц установлено строго негласное наблюдение.

3) Что же касается сведений на цензора печатных произведений на румынском языке Георгия Мадана, то за ним до настоящего времени ничего предосудительного в политическом отношении не замечалось, кроме единичного случая неосторожной продажи еврею-старьевщику, как ненужный ему бумажный хлам, случайно доставшихся несколько нелегальных брошюр. Возбужденная по сему поводу в Охранном порядке переписка, по выяснению обстоятельств дела, была прекращена, за отсутствием признаков преступления.

Названный Мадан пользуется доверием и вниманием со стороны местного Губернатора.

Подпис. Полков. Соколов.

Ibidem, f. 261—261 verso.

13.

Копия с копии Совершенно секретного отношения Бессарабского губернатора от 14 августа 1907 за № 1405 на имя Начальника Бессарабского Губернского Жандармского Управления.

По имеющимся у меня достоверным сведениям Инспектор Народных Училищ Новомосковского уезда, Екатеринославской Губернии, Надворный Советник Иван Николаевич Халиппа²³ перемещен на такую же должность в Кишиневский уезд.

Имея вместе с тем сведения, что означенный Халиппа принадлежит к Румынской Националистической партии²⁴, прошу Ваше Высокоблагородие установить за деятельностью его в этом направлении бдительное негласное наблюдение и обо всем замеченном извещать меня. Подлинное подписал Губернатор, Камергер Высочайшего Двора. А. Харузин. За правителя Канцелярии (*Подпись неразборчива*).

Копия с копией верно

Помощник Начальника Бессарабского Губернского Жандармского Управления в Кишиневском, Измаильском и Аккерманском уездах.

Ротмистр: *iscălitura*

Ibidem, inv. 4, dosar. 29, f. 221—221 verso.

14.

Копия

Совершенно секретно

Помощнику Начальника Бессарабского Губернского Жандармского Управления в Кишиневском, Измаильском и Аккерманском уездах

Препровождая настоящую копию с отношения²⁵, прошу установить за деятельностью и сношениями упоминаемого в сей копии Халиппа в направлении²⁶ к Румынским националистической партии бдительное негласное наблюдение и обо всем замеченном за ним донести мне. Августа 17 дня 1907 года г. Кишинев. Подлинную подписал начальник Бессарабского Губернского Жандармского Управления.

Полковник Соколов

Копия с копией верно:

Помощник Нач. Бессар. Губерн.

Жандармского Управления в Кишин. Измаил. и Аккерман. уездах.

Ротмистр: *iscălitura*

Ibidem, f. 222.

15.

В Департамент
Полиции № 363
31 Декаб. 1909 г.
По особому Отделу

Копия
Соверш. секретно

В виду поступающих во вверенное мне Управление агентурным путем сведений о возникновении в пределах Бессарабских губ. в среде молдаван сепаративного движения в пользу Румынии, мною было усилено негласное наблюдение за некоторыми проживающими в Бессарабии лицами, стоявшими во главе этого движения, причем устанавливается следующее:

В Августе 1907 года был назначен на должность Инспектора Народных Училищ Кишиневского уезда Иван Николаев Халиппа, известный вверенному мне Управлению своей принадлежностью к Румынской националистической партии. С течением времени Инспектор Халиппа сначала обращал на себя внимание своими сношениями с лицами сомнительной политической благонадежности и замечаемыми в попытках проведения в жизнь Бессарабских молдаван Румынских националистических идей, как например: своим братом Пантелеймоном Халиппой, проходившим в 1908 г. при вверенном мне Управлении по наружному наблюдению в группе С.—Р., и ныне проживающим в Румынии, где он то произносит зажигательные речи о желательности присоединения Бессарабии к Румынии; также с бывшим народным учителем в Бессарабии Михаилом Егоровым Вынту²⁷, привлекавшимся в 1906 г. при вверенном мне Управл. по обвинению в 129 ст. (дознание прекращено Губерн. Советом за недостаточностью улик), потом переехавшего в Румынию, где стал видным писателем-националистом, и состоит также в близких сношениях с врачом с. Чиншеуцы Лисневичем—известным поляком, ненавидящим все русское. Кроме того Инспектор Халиппа, в целях пропаганды румынского национализма в Бессарабских школах назначает в большие села учителями преимущественно молдаван; покровительствует им, и в то же время всячески преследует учителей русского происхождения, назначая их на худшие места и отказывая в законных просьбах и т. п. Назначая молдаван учителями в селах, Халиппа вполне уверен, что последние не замедлят осторожно и настойчиво провести среди подрастающего населения Бессарабии идеи молдавского сепаратизма и присоединения Бессарабии к Румынии. Имеются сведения, что в среде молдаван в настоящее время стали циркулировать также присылаемые из Румынии различные тенденциозного направления брошюры на молдавском языке. Аналогично, в том же направлении, в последнее время стало намечаться деятельность местного духовенства молдавского происхождения, преимущественно в пограничной с Румынией полосе, по реке Прут. Как на наиболее ярого националиста агентура указывает на священника с. Болдурешть, Кишиневского уезда О. Дмитрия Богоса, который не стесняется для наружного отличия носить на подряснике красный пояс и в беседах с прихожанами молдаванами высказывать сепаративно-националистические взгляды.

В настоящее время приступлено к тщательной разработке и проверке этих полученных агентурным путем сведений.

В «Районе» об изложенном сообщено сего числа за № 364.

Верно Полков. Соколов
Ibidem, inv. 1, dosar. 108, f. 396—396 verso.

16.

М.В.Д.
Главное управление
по делам печати
Временный комитет
в г. Одессе
13 июня 1912
№ 742

Господину Бессарабскому
губернатору

Временный комитет по делам печати в г. Одессе, препровождая при сем листок на молдованском языке под заглавием «Фэклия цэрий», имеет честь просить Ваше Превосходительство поручить просмотр означенного листка лицу, владеющему упомянутым языком и, о последующем не оставить уведомлением.

П. об. Председательствующего: *iscălitura*

Секретарь: *iscălitura*

A.N.R.M, fond 2, inv. 1, dosar 9263, f. 2.

17.

М.В.Д.
Канцелярия Бессарабского
Губернатора
По «ос» отделению
1912 июня 14 дня
№ 1506
г. Кишинев

Корреспонденту
С. Петербургского
телеграфного агентства
Г. В. Мадану²⁸

Прилагая при этом присланный Одесским Временным Комитетом по делам печати листок на молдованском языке, под заглавием: «Фэклия цэрий», Канцелярия Губернатора по поручению г. Начальника губернии, просит Вас, милостивый Гсударь, пересмотреть таковой, после чего возвратить Канцелярии со своим по содержанию листка заключением.

И. о. Правителя Канцелярии: *iscălitura*

Старший Помощник Правителя: *iscălitura*

Ibidem, f. 4.

18.

В канцелярию Его Превосходительства
Бессарабского Губернатора

Чсть имею уведомить уважаемую Канцелярию, что присланный для просмотра листок: «Фэклия цэрий» (Светильник края) представляет собою периодическое общественное, политическое и экономическое издание, которое будет выходить 2—3 [раза] в месяц.

Цель этого издания просвещение молдаван на их родном языке. В статьях проводится идея, что молдавское население коснеет в невежестве из-за неимением школ на родном языке. В статье «О суты де ань» посвященной столетнему юбилею Бессарабии говорится, между прочим, что население не было подготовлено к празднованию этого важного события и потому осталась безучастным.

Праздновали юбилей только паны, которые получали медали от Государя, чиновники, немцы, евреи и другие, которые не имеют никакой связи с Бессарабией.

А запрутские Румыны — народ образованный — послали протест России за то, что угнетает молдавский язык и школы. Они болеют за нас, за наше невежество и отсталость.

Запрутские румыны отслужили панахиду по 14 тысяч бессарабцев павших в войне в Японией. Они увесили свои дома траурными флагами и основали лигу для распространения просвещения между молдаванами.

Прелесть этого политического периодического издания состоит еще в том, что оно начало выходить в свет без ответственного редактора и не имея на то надлежащего разрешения. Печаталось оно в Кишиневской Епархиальной типографии.

Заведующий, на правах цензора, цензурой изданий на румынском и молдавском языке.

17 июня 1912 Георгий В. Мадан
Ibidem, f. 4 verso, 5—5 verso.

19.

Ciornă

М.В.Д.

Бессарабский Губернатор

По канцелярии Отделение особ.

июня 24 дня 1912

№ 1645

г. Кишинев

Срочно

Во Временный Комитет
по делам печати
в гор. Одессе

Возвращая присланный при отношении от 13 сего июня за № 742 листок на молдавском языке под заглавием «Фэклия цэрий» считаю необходимым уведомить что по заявлению заведывающего цензурой изданий на румынском и молдавском языках, упомянутый листок направления крайне предосудительного и имеет несомненной целью внести среди молдавской части населения губернии недоверие к правительству и поколебать среди молдаван испытанную столетием верноподданническую их преданность Престолу и Отечеству. Очевидно поэтому, что редакторы сего издания Костинов и Тодоров²⁹ замыслили деяние изменническое, т. е. преступление предусмотренное п. 1 ст. 129 угол. улож. и что следовательно печатание их листка является совершенно недопустимым.

Остановливая вместе с сим внимание на то существенное обстоятельство, что редакторы Костинович и Тодоров в предисловии к своему изданию обнаруживают попытку к выпуску такового в свет периодически, помимо разрешения Губернатора, я об изложенном, в виду отпечатания первого выпуска названного листка в Епархиальной Кишиневской типографии, вместе с сим уведомил местного архиепископа.

Ibidem, f. 10—10 verso.

20.

М.В.Д.

Бессарабский губернатор.

По канцелярии

Отделение особ.

Октября 2 дня 1908³⁰

№ 14

г. Кишинев

Совершенно секретно

Корреспонденту

С. Петербургского

телеграфного агентства

Г. В. Мадану

Возложив на Ваше Высокоблагородие сего числа на правах цензора просмотр всех изданий на румынском языке, поступающих в продажу в Россию и особенно в пределах Бессарабской губернии, как из-за границы, так равно и местного происхождения, предлагаю Вам руководствоваться при этом действующими статьями устава о цензуре и печати, а равно и иными подлежащими законами.

Вместе с сим признаю необходимость преподать Вам в отношении сферы Вашей деятельности нижеследующие указания. По составлении списка всех книг на румынском языке, заключающих в себе сведения (или изданные в духе) антирусского направления, Вам надлежит проследить пути и степень их ввоза и распространения в Бессарабской губернии. Дабы установить определенную и точную систему борьбы с ирридентическим в пользу Румынии течением, а равно и движением там националистическим в ущерб интересам России, Вам надлежит принять все зависящие от Вас меры к постоянной и полной Вашей осведомленности в политических движениях Румынии, быть знакомым с деятельностью отдельных партий и особенно со взглядами и деятельностью важнейших и виднейших руководителей румынских националистических организаций, задающихся целью производить свои действия в пределах Бессарабии, а равно работающих в Австрийской Буковине и особенно в Трансильвании. Вместе с тем Вам надлежит ознакомиться с результатами деятельности означенного рода лиц в указанных провинциях Австрии и Венгрии и с теми мерами, которые принимают в отношении румынской пропаганды местные правительства.

В связи с изложенным я рекомендую Вам озаботиться получением возможно большого числа газет, журналов и иных периодических изданий, а равно книг политического характера, печатающихся в Румынии и особенно тех, которые усиленно сбываются в Трансильвании. Вам надлежит также озаботиться собиранием сведений о том, кто из бессарабцев получает означенного рода издания, где по преимуществу они находят сбыт, в каких местах, слоях общественных групп и партиях замечается наибольший интерес к Румынии, ко всему румынскому или увлечение идеею о «Великой Румынии», или увлечение «румынской культурой». В связи с сим представляется необходимым установить, идут ли (на расстоянии минувших десятилетий) в пределах Бессарабии румынские симпатии к росту или угасанию, усиливается ли или нет процесс ассимиляции местного населения с Империею и в случае отрицательных в этом отношении данных, выяснить культурно-исторические причины этого явления.

За свой труд Вы имеете получать по ассигновкам моей Канцелярии пятьсот рублей в год, ежемесячно в равной части. Губернатор в должности Гофмейстера Двора Его Императорского Величества Ал. Харузин. Правитель Канцелярии И. Лось.

Верно:

Корреспондент С. -Петербургского телеграфного агентства

Георгий В. Мадан

Ibidem, f. 16—16 verso.

21.

М.В.Д.

Начальник Кишиневской
Почтово-Телеграфной Канторы
июля 9 дня 1912

№ 9095

Кишинев

Бессарабской губернии

Господину Бессарабскому
Губернатору

При сем имею честь представить Вашему Превосходительству, согласно отношения Одесской Цензуры за 1340, 23 международных посылок из Гушь (Румыния) за №№ 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220 и 221 и покорнейше просить по рассмотрении, таковые возвратить мне для рассылки по назначению.

Заведующий конторою: *iscălitura*

Чиновник III-го разряда: *iscălitura*

Ibidem, f. 14.

22.

Ciornă

М.В.Д.

Бессарабский Губернатор
По Канцелярии. Отделение
особ. августа 8 дня 1912

№ 2198

г. Кишинев

В Одесский Комитет Цензуры
Иностранной

Вследствие отношения от 5 июня за № 1350, препровождая при семъ список изданиям, оказавшимся в 23 посылках, уведомляю Комитет, что издания, значащиеся в списке под №№ 1—27, по заявлению лица, наблюдающего в губернии за изданиями, входящими на румынском языке являются книгами литературного, исторического, сельскохозяйственного и религиозного содержания и, как не заключающих в себе ничего предосудительного, подлежат распространению и отосланы мною на почту для разности по принадлежности.

Что же касается книг под заглавием «Ostașul» (№ 28 и 29 списка), то таковые по своему направлению безусловно нежелательны для распространения в пределах Российской Империи т. к. в них проглядывает стремление внедрить в сознание бессарабских молдаван и особливо подрастающего юношества румынский национализм. Вследствие сего все означенные книги подлежат безусловному запрещению на основании 193 ст. уст. о цензуре и печати и высылаются мною вместе с сим в Комитет в отдельной посылке.

Губернатор Камергер Двора Его Императорского Величества
М. Гилхен

И. О. Правителя Канцелярии: *iscălitura*

Ibidem, f. 18.

23.

М.В.Д.

Пристав 3-го

Полицейского Участка

г. Кишинева

Июль 12 дня 1914 г. № 25/13

г. Кишинев, Бессараб. губ.

Секретно

Его Высокоблагородию
Начальнику Бессарабского
Губернского Жандармского
Управления

РАПОРТ

Доношу Вашему Высокоблагородию, что состоящий под негласным надзором полиции Пантелеймон Халиппа выбыл временно в с. Куболту, Сорокского уезда.

Пристав: *iscălitura*

A.N.R.M. fond 297, inv. 1, dosar 274, f. 132.

24.

№ 1319

14 июля 1914

Секретно

Помощнику моему в Бельцком,
Хотинском, Сорокском
и Оргеевском уездах

Упомянутый в циркулярах Департамента Полиции 12 августа 1909 за № 151384/52 и 1912 года за № 89046, личный почетный гражданин Пантелеймон Николаев Халиппа, на днях выбыл из г. Кишинева в с. Куболту Сорокского уезда.

О чем сообщая, для установки за Халиппой негласного наблюдения.

Подписал:

Полковник Нордберг

Верно: Ротмистр: *iscălitura*

Ibidem, f. 134.

25.

Помощник Начальника
Бессарабского Губернского
Жандармского Управления
в Бельцком, Хотинском, Сорокском
и Оргеевском уездах
12 августа 1914 г.
№ 1928
г. Бельцы

Секретно

Доношу, что состоящий под негласным наблюдением личный почетный гражданин Пантелеймон Николаев Халиппа в первых числах июля сего года приезжал из г. Кишинева в с. Куболту, Сорокского уезда, где пробыл одну неделю и выехал в Румынию.

Ротмистр: *iscălitura*
Ibidem, f. 156.

26.

М.В.Д.
Пристав 3-го Полицейского
участка г. Кишинева
ноября 10 дня 1914 г.
№ 25/22
г. Кишинев, Бессараб. губ.

Секретно

Его Высокоблагородию Начальнику
Бессарабского Губернского
Жандармского Управления

РАПОРТ

Доношу Вашему Высокоблагородию, что состоящий под негласным наблюдением полиции Пантелеймон Халиппа перешел на жительство в д. № 6 на улице Инзова I пол. участка.

Пристав: *iscălitura*
Пом. прист. *iscălitura*
Ibidem, f. 252.

27.

№ 1584
16 августа 1914 года

Унгень
Ротмистру Мандражи

Прошу подвергнуть личному досмотру Елену Васильевну Алистар при проезде за границу.

Подписал: Полковник Нордберг
Верно: Корнет: *iscălitura*
Ibidem, dosar 273, f. 204.

28.

ПРОТОКОЛ № 611

1914 года октября 29 дня, я, Помощник Начальника Бессарабского Отделения Одесского Жандармского Полицейского Управления железных дорог на пограничном пункте в м. Унгенах Ротмистр Мандражи, вследствие телеграммы Начальника Бессарабского Губернского Жандармского Управления Полковника Нордберга от 16 августа 1914 г. за № 1584 о производстве личного досмотра Елены Васильевны Алистары при проезде за границу по прибытии ее сего числа на ст. Унгены с целью выезда за гра-

ницу пригласил ее в жандармскую комнату при ст. Унгены где в присутствии нижеподписавшихся понятых: стрелочников ст. Унгены, Алексея Васильевича Костюка и Максима Емельянова Мельника произведен был тщательный досмотр вещей Елены Васильевны Алистары при чем в вещах ее ничего препятствующего выезду за границу не обнаружено. Для личного досмотра Елены Алистары была приглашена прислуга пом. нач. станции, Мария Семенова Вискун, каковая после тщательного досмотра Елены Алистары заявила, что при ней ничего не обнаружила.

Вошедшие в сей протокол лица проживают: Елена Алистары будет проживать в г. Яссах, улица Серария № 119, а остальные при ст. Унгены. Изложенное записав в настоящий протокол Постановил: представить Начальнику Бессарабского Губернского Жандармского Управления.

Ротмистр Мандражи

При обыске присутствовала: Елена Алистары

Понятые: Максим Мельник

Алексей Костюк.

Ibidem, f. 280.

29.

ДОКЛАД

21 октября 1915 г.

г. Кишинев

Начальника Бессарабского
Губернского Жандармского
Управления

Настроение высшего (средне-учебных заведений) персонала с начала войны было очень патриотично, но затем под влиянием циркулирующих слухов о недостатках армии и об изменах высших представителей власти, создалось направление, враждебное Правительству. Среди учительского персонала народных училищ много местных уроженцев «националистов», не лишенных сепаратических тенденций, ожидающих освобождения от «ига русских». Все свои убеждения черпают из газет левого направления. Несмотря на близость к крестьянскому населению, особой роли в жизни деревни не играют...

Издающиеся в губернии газеты, за исключением официальных, находятся в еврейских руках, т. наз. «прогрессивного» направления; влечат жалкое существование. Наиболее распространенная из них, издающаяся в г. Кишиневе, имеет тираж в 1600 номеров. Все газеты выходят на русском языке и носят явно еврейский характер. Одна газета «Кувинт Молдовенеск» выходит на молдавском языке, ярко «националистического» направления с сепаратической тенденцией. Субсидируется некоторыми уездными земствами путем подписки 300 номеров, а также субсидируется из Румынии. Распространяется в деревнях даром. Печатается в количестве до 6000 номеров, охотно выписывается и распространяется духовенством, среди которых много «националистов».

Переходя к общим выводам настоящего доклада, позволяю себе отметить особенность Бессарабской губернии — это национальный молдавский вопрос, который до сего мало, или лучше сказать совсем не обращал на себя внимание, так как население этой национальности считается вполне лояльным. Безусловно это так. Крестьяне вполне спокойны и хотя особого русского патриотизма не высказывают, но сознание экономических выгод, вытекающих из принадлежности к территории Российского Государства ими вполне усвоено, путем сличения с жизнью крестьян в Румынии. Насилие над их языком вызовет обострение этого вопроса, но в последнее время события 1905 г. и празднование столетия присоединения Бессарабской губернии создало среди местной интеллигенции группу людей, стремящихся «о культурном самосознании молдован», или как они теперь чаще называют «румын». Среди духовенства и ранее было очень значительное количество лиц тяготеющих к Румынии (главным образом тяготеющих русскими архиереями). Объединившись ныне при редакции газеты «Кувинт Молдовенеск» и войдя в связь через нее с румынской национальной лигой, не так давно су-

сидируемой румынским правительством, элементы эти начинают вести пропаганду в крестьянской массе. Настоящая война создает им иллюзии сепаратического характера. Движение это пока слабо, но имеет отражение в обществе.

Подлин. подпись:

Начальник Бессарабского
губернского жандармского
управления, Полковник Нордберг
Верно: Ротмистр: *iscălitura*

Ibidem, dosar. 312, f. 6—6 verso, 9.

Note

¹ Așa e în original.

² Un județ ori câteva județe alcătuiau o circumscripție, în fruntea acesteia aflându-se un adjunct al șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia, el urmărind, printre altele, și evoluția stărilor de spirit a populației din circumscripția dată, raportând anual despre situația creată aici șefului Direcției de jandarmi de la Chișinău.

³ Nicolae Casso s-a născut la 10 mai 1839 pe moșia satului Ciutulești, județul Soroca. A fost un dușman convins al țarismului, ardent unionist. S-a evidențiat prin actele de filantropie față de țărani din Basarabia: a înființat și organizat școli cu predare în limba maternă, spitale, a susținut material intelectualii moldoveni.

⁴ Alexandru Gropa s-a născut în 1879 în satul Chirileni, județul Bălți. A participat activ la mișcarea socială și națională din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea — începutul sec. al XX-lea. În calitate de membru al Sfatului Țării a votat unirea Basarabiei cu Țara la 27 martie 1918.

⁵ Ștefan Usinevici, originar din satul Trebujeni, județul Orhei. La sfârșitul sec. al XIX-lea, împreună cu Ion Pelivan, Alexandru Gropa, Constantin Goian, Gheorghe Chicu, Vasile Oatul, Alexandru Oatul etc., a fost membru al pământeniei basarabenilor de la Universitatea din Tartu, Estonia. În 1901 devine student la Universității din București, facultatea de medicină. Aici a participat la cercuri literare și organizații național-politice, întreținând relații strânse cu activiști și personalități din Basarabia și România.

⁶ Emigrant rus, participant la mișcarea narodnicistă din Rusia.

⁷ Neidentificat.

⁸ Neidentificat.

⁹ Bogdan Petriceicu Hasdeu.

¹⁰ Emigrant rus, participant la mișcarea narodnicistă și socialistă din Rusia și România.

¹¹ Zamfir Ralli-Arbore.

¹² Petru Cazacu, născut în 1873 la Chișinău. A pledat pentru unitatea națională atât în Basarabia, cât și în România. La 2 martie 1918 a fost cooptat în Sfatul Țării. A scris mai multe lucrări privind mișcarea națio-

nală în Basarabia, unirea Basarabiei cu România, politica rusească în ținut etc.

¹³ Informația nu este confirmată și de alte surse documentare.

¹⁴ Probabil strada (calea?) Victoriei.

¹⁵ Neidentificat.

¹⁶ Mihail Caț, tot el Constantin Dobrogeanu-Gherea, evreu de naționalitate, a emigrat din Rusia în România la sfârșitul anilor '70 ai sec. al XIX-lea fiind urmărit de ohranca țaristă pentru participare la mișcarea narodnicistă, devine cetățean român, a depus eforturi la animarea mișcării și crearea partidului socialist în România, dar mai ales la implementarea aici a doctrinei marxiste de tip reformist.

¹⁷ Neidentificat.

¹⁸ Teodor Porucic a absolvit seminarul teologic din Chișinău, și-a continuat studiile la Universitatea din București. A studiat și a scris în revista «Viața Basarabiei» despre mișcarea națională din ținut. După cel de al doilea război mondial a lucrat în Moldova Sovietică ca geolog.

¹⁹ Neidentificat.

²⁰ Neidentificat.

²¹ Grigore Constantinescu s-a născut în 1875 la Iași. Își face studiile la Academia teologică din Kiev. Se stabilește în Basarabia. A contribuit la editarea ziarului «Basarabia», a revistei «Luminătorul», editează ziarul «Glasul Basarabiei» (1913). A predat limba română la seminarul teologic și școala eparhială din Chișinău.

²² «Luminătorul».

²³ Ioan Halippa s-a născut în satul Curbolț, județul Soroca. A contribuit, în special, la studierea istoriei Basarabiei, la traducerea și publicarea unor documente vechi moldovenești etc.

²⁴ Este vorba de un partid imaginar în care guvernatorul Basarabiei include pe toți cei care într-un fel sau altul pledau în favoarea unității naționale a românilor.

²⁵ A guvernatorului.

²⁶ ?!

²⁷ Mihail Vântu s-a născut în 1873 la Hagi-Abdul, județul Ismail. A participat activ la mișcarea națională de la începutul sec. al XX-lea, manifestându-se ca publicist maximalist,

jucând un rol deosebit la elaborarea și editarea ziarului «Basarabia».

²⁸ Această pagină necunoscută a vieții și activității lui Gheorghe Madan abia urmează a fi elucidată.

²⁹ Poetul și publicistul Gheorghe Tudor s-a născut în 1885 la Chișinău. În 1917 înființează ziarul «Soldatul Moldovean», devine membru al Comitetului Central Executiv Ostășesc Moldo-

venesc, deputat în Sfatul Țării.Votează pentru unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918.

³⁰ Documentul, după câte se pare, a fost întocmit nu în 1908, ci în 1912. Pe antetul foii găsim imprimat anul 1912, iar deasupra anului 1912 este dactilografiat 1908. Puțin probabil să fi existat în 1908 formulare cu anul 1912.

PAVEL DMITRIEV, PARASCOVIA POLESCIUC

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA MINORITAȚILOR NAȚIONALE DIN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA

În sec. al XIX-lea Basarabia s-a dezvoltat pe un drum foarte întortocheat, mai ales din punct de vedere demografic. În istoriografia din perioada sovietică, consacrată problemelor demografice din regiune¹, a fost ocolit răspunsul la o întrebare ce apărea destul de evident: cum s-a întâmplat așa că în Bugiacul rămas aproape fără locuitori, în urma expulzării de aici a tătarilor în anul 1807, au venit de s-au așezat mulți ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi, nemți, iar românii moldoveni, care duceau și ei lipsă de pământ și locuiau în imediata apropiere a Bugiacului, plecau în căutarea pământului tocmai prin Siberia, prin stepele din nordul munților Caucaz și se stabileau acolo cu traiul.

Lucrând recent în Arhiva Națională a Republicii Moldova, am depistat unele dosare, care permit elucidarea parțială a acestei probleme. Mai jos publicăm câteva documente luate numai din două dosare, care se păstrează în A.N.R.M.

Unul din dosare cuprinde o parte din corespondența autorităților administrative rusești, în legătură cu întoarcerea în Rusia a unor locuitori ruși de naționalitate, care locuiau în Dobrogea.

Celălalt dosar include corespondența dintre diferite instanțe rusești referitoare la rezolvarea cererii înaintate de un grup de țărani moldoveni din ținutul Covurlui, care, în primăvara anului 1834, trecuse Prutul în Basarabia și cereau să li se dea pământ în sudul Basarabiei, cum li se dădea și altor refugiați din Imperiul otoman.

Atitudinea autorităților rusești față de cele două grupuri de populație de naționalitate diferită se deosebea radical.

Tutelarea grupului de cazaci începe încă de pe locul unde erau ei așezați, în Dobrogea. Cred că ei se adresase cu rugămintea de a li se permite să se întoarcă în Rusia cu câteva luni înainte de perioada la care se referă corespondența citată mai jos, deoarece vestea despre dorința lor ajunsese la urechile împăratului Nicolai I, care, dorind să arate conaționalilor că el continuă să-i considere supuși ai săi, dă ordin ca să li se permită întoarcerea în Rusia. N-am găsit până în prezent textul ordinului (sau al ucazului) emis de împărat, dar corespondența purtată de diferite organe administrative, începând cu Ministerul de Interne și cel de Finanțe și terminând cu autoritățile județene, dă posibilitate să umplem, în mare parte, acest gol. Totuși, admitem cazul că în documentele care se află la dispoziția noastră pot să lipsească unele puncte din presupusul ucaz. Dar lucrul acesta nu pune la îndoială faptul că organele administrative rusești creau pentru imigranții de naționalitate rusă condiții mult mai favorabile decât pentru cei de naționalitate română.

Mai întâi de toate, vrem să subliniem că imigranții ruși aveau dreptul de a se domicilia în orice sat sau oraș din Rusia.

Acesta era un privilegiu foarte mare într-o țară, unde majoritatea populației era aservită și avea domiciliu forțat. Majoritatea imigranților despre care vorbim au rămas în Basarabia, dar unii au plecat la Kiev, Odesa.

Cazacii au fost scutiți pe 20 de ani de toate dările și impozitele, li s-au remunerat (din bugetul Basarabiei) toate cheltuielile și pierderile suferite în legătură cu transportarea avutului lor din Dobrogea în Basarabia, au obținut, din rezervele armatei a II-a, care era cantonată în Basarabia, fân pentru a hrăni vitele în timp de iarnă, li s-a dat gratuit lemn pentru a-și construi case și 5 372 ruble și 80 copeici pentru a cumpăra cereale pentru semănat. Și, în sfârșit, încă un gest de binefacere destul de caracteristic pentru autoritățile rusești nu numai din acel timp, dar și de mai târziu. Nu departe de Ismail exista un schit, ce aparținea lipovenilor, sectă rău văzută de autorități. Din ordinul împăratului, călugării lipoveni au fost transferați într-o mănăstire lipovenească din ținutul Orhei, iar clădirea schitului «donată» cazacilor.

Cazacii au beneficiat și de alte ajutoare și înlesniri din partea autorităților la care însă nu ne putem opri din cauza lipsei de spațiu. Politica autorităților rusești a continuat să se dezvolte în aceeași direcție încă mult timp și a creat condiții optime pentru imigranții ruși, cât și pentru cei de alte naționalități pentru a coloniza Bugiacul.

Documentele referitoare la atitudinea autorităților rusești față de imigranții români sunt mult mai puține, dar și ele demonstrează destul de elocvent sentimentele pe care le nutreau cinovnicii ruși vizavi de această categorie de imigranți.

În dosarele citate n-am găsit documente scrise de imigranți sau de alte persoane din numele lor, afirmațiile noastre bazându-se doar pe documentele emise de diferite instanțe oficiale rusești.

La începutul lui august 1834 guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele M. S. Voronțov, scrie guvernatorului Basarabiei că a primit o plângere din partea unor imigranți veniți din Moldova, care vor să se așeze în Basarabia, dar organele administrative nu le dau pământ și nici răspuns la cererea lor timp de 4 luni de zile. Guvernatorul general cere să li se satisfacă dorința imigranților. Ce a răspuns guvernatorul, nu știm. La 16 septembrie, adică peste o lună și jumătate după scrisoarea guvernatorului general, episcopul coloniștilor din sudul Rusiei, generalul I. Inzov, scrie interimarului guvernatorului Basarabiei, I. S. Klimș, că aceiași imigranți i s-au jeluț că de 4 luni trăiesc în căruțe, că au epuizat toate proviziile aduse cu dâșii, că se apropie iarna și ei nu-s așezați. I. Inzov scrie că el nu are nici o posibilitate să-i ajute pe imigranți, dar știe că în județul Akkerman sunt loturi de pământ cu puțini locuitori, unde guvernatorul interimar ar putea da ordin să fie așezați imigranții. Astfel vedem că cei doi cinovnici, pe de o parte, îi compățimesc pe imigranți, iar, pe de altă parte, nici unul dintre ei nu vrea să-și ia asupra sa răspunderea de a-i împrietări.

Credem că cei doi înalți demnitari se eschivau să dea pământ imigranților români datorită faptului că exista o directivă a forurilor superioare, care interzicea așezarea lor la gurile Dunării. După cum spune unul din documentele publicate de noi, locurile acestea erau rezervate pentru imigranții din guberniile rusești, dar au fost așezați și mulți bulgari, găgăuzi, nemți, francezi.

Din documentele aflate în dosar nu putem afla cum a fost hotărâtă soarta celor 164 de oameni, care au trecut Prutul cu gândul să se așeze în Basarabia. Credem că până la urmă nu li s-a dat pământ, pentru că dacă li s-ar fi dat, se spune într-un document, pe urmele lor ar fi venit mulți alții. Dar tocmai acest lucru nu-l dorea guvernul rus.

Deci autoritățile rusești creau pentru imigranții ruși, ucraineni, bulgari etc. condiții optime pentru acea vreme de a se așeza în sudul Basarabiei. În același timp, românilor li se interzicea oficial să se așeze în Bugiac.

De aceea în sudul Basarabiei au venit de s-au așezat mulți coloniști de diferite naționalități, iar românii au fost nevoiți să plece în alte părți.

1

**Копия с отношения начальника Главного Штаба
его императорского величества к генерал-майору Тучкову
от 4 июня 1828 года за № 279**

Вследствие представления Вашего превосходительства относительно Багадаской области, государь император повелеть соизволил:

Некрасовцев, живущих в области сей как древних обитателей России, привести к присяге на верность подданства.

Объявить им, что по переходе их в Россию им всеилостивейше пожалуется льгота на 20 лет.

Атаману их Полетаеву пожаловать золотую медаль.

И сверх того отдать в распоряжение Ваше для раздачи достойнейшим из некрасовцев, по усмотрению Вашему десять серебрянных медалей/которые в последствии будут к Вам доставлены/и сто червонных.

Выше помянутая же золотая медаль и сто червонных при сем прилагаются. Нужные Вам охранные листы и гошпитальные вещи доставлены будут по распоряжению Господина Главокомандующаго во 2-ю армию; что же касается до просимых Вами 20-ти жандармов, то по неимению ныне оных назначутся казаки.

Выше изложенную высочайшую волю, я имею честь объявить Вашему превосходительству к исполнению присовокупляя, что об оной сообщено мною с сим вместе и Господину начальнику Главного Штаба 2-й армии.

Верно: Правитель канцелярий Ребинду.

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar 1502, f. 140—140 verso.

2

**Список с рапорта к Господину Новороссийскому
и Бессарабскому генерал-губернатору
Господина генерал-лейтенанта Тучкова
от 16 июня 1830 года № 106**

15-го числа сего месяца, явясь ко мне в Измаильском карантине, депутаты от общества Серекоевских некрасовцев подали на имя мое прошение, каковое подлинником у сего имею честь представить Вашему сиятельству и притом донести, что по 1-му пункту оного, о назначении мест для их поселения в Бессарабии отвечал я им того же дня за № 105, что они согласно двум предписаниям Вашего сиятельства ко мне сами избрали для поселения своего места в Бессарабской области и составя посемейные именные списки с означением, которые, где желают поселиться представили б ко мне для должного по сему распоряжения.

По 2-му, касательно леса для постройки 200 домов, имею честь объяснить, что простые обывательские дома по образу Бессарабской постройки не требуют большого количества оного, а довольно на каждой по несколько сот жердей и малому числу досок для дверей и прочаго. Притом к сему распоряжению должно будет приступить тогда, когда получены будут от них списки с означением в каких местах, которые из них пожелают поселиться.

По 3-му, о заготовлении сена или соломы для 1050 рогатого скота и лошадей предавая на благоусмотрение Вашего сиятельства честь имею донести, что я советовал им сделать таковое заготовление на островах Чатале и Лете, которое по выдержании ими карантина под надзором оного может быть ими же перевезено в потребные места, однако же сие средство к облегчению заготовления может служить только для тех, которые будут поселены не в дальнем расстоянии от Дуная, для прочих же, имеющих поселиться при Кишинёве, Бендерах и в иных местах, потребно будет другое заготовление.

По 4-му, о судах и лодках в пособие их для перевозки имущества буду иметь честь ожидать решения Вашего сиятельства.

А по 5-му пункту, о денежном и хлебном пособии вдовам и сиротам с сим вместе писал я начальнику Бабадагской области генерал-майору Тиману и к начальствующему в Силистрии генерал-майору Рунерту, дабы они велели собрать чрез кого следует сведения о числе сирот и вдов находящихся во всех некрасовских селениях и составленные списки доставили ко мне для представления к высшему начальству.

Еще обязанностью поставляю донести, что представляемое при сем прошение относится только к одному главному некрасовскому селению Серекиной, а потому полагаю, что и от прочих некрасовских селениях последуют подобные просьбы и хотя все оные вообще не составят того числа жителей, каковое включает Серекиной, однако ж потребно будет иметь заготовления продовольствия для скота и леса для домов хотя и не в таком количестве.

В заключении имею честь присовокупить, что я объявил всем некрасовцам, что в Измаиле могут быть поселены только те из них, которые занимаются торговлею и ремеслами и не требуют земли для хлебопашества, да 70 душ в слободе близ одного с родственников прежде поселившихся там некрасовцов в сходство предписания о том Вашего сиятельства, прочие же должны для поселения своего избрать другие места.

Верно: Управляющий отделением С. Нечай

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar 1502, f. 24—25.

3

25 июня 1830 г.

Милостивый государь, Акинфий Иванович!

Согласно высочайшей воле его сиятельство генерал-фельдмаршал, граф Дибич Забалканский, поручил мне содействие его сиятельству господину Новороссийскому и Бессарабскому генерал-губернатору, графу Воронцову, в переселении некрасовцов обитающих в Бабадагской области в пределы России. Почему его сиятельство граф Воронцов предписанием своим от 16-го июня сего 1830 года с № 14580 дал мне знать, что оные имеют быть поселены в разных местах области Бессарабской. Из прилагаемого у сего описки с сего предписания Ваше превосходительство усмотреть изволите, что назначены к поселению их Измаил, Кишинёв, Бендеры и другие места, а также что его сиятельство предписал Измаильской карантинной конторе принимать их на обсервацию, но как многие из них занимаются земледелием и для того имеют домашний скот, Измаильской же карантин не есть сухопутной, то известил я начальника Сатуновского карантина о принятии таковых в оной о чем не оставил донести его сиятельству графу Воронцову.

Долгом так же почитаю препроводить к Вашему превосходительству для сведения список с ведомости представленной ко мне от бывшего начальника Бабаданской области генерал-майора Лошкарёва, о числе семейств и душ обоого пола помянутых некрасовцов с поимянованием селении. Между тем имею честь присовокупить, что в прошлом 1828-м году в 10 день в исполнение высочайшего повеления предподанного чрез бывшего тогда начальником Главного Штаба его императорского величества графа Дибича Забалканского все помянутые некрасовцы приведены мною к присяге на верность и поданство престолу всероссийскому при чем всемилоштивейше дарована им на двадцать лет льгота от всяких повинностей. Вследствие чего и снабжено от меня каждое селение особым на то свидетельством за моею подписью.

С совершеннейшим почтением и таковою же преданностью имею честь быть.

Милостивый государь Вашего превосходительства,
покорнейший слуга Сергей Тучков.

Июня 24 дня 1830 года. г. Измаил

Его превосходительству А. И. Сорокунскому

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar 1502, f. 4—5.

4

**Список с перечневой ведомости о числе некрасовцов живущих в селениях
с принадлежащих округам Бессарабской области**

Июня дня 1830 года.

	Звание округов и селений	Число семейств	Число душ	
			Мужеска пола	Женска пола
	В селениях Бабадагской области			
1.	Новой Славе	29	62	46
2.	Старой Славе	19	66	20
3.	Журиловке	50	83	49
4.	Саракиой	112	222	145
5.	Карагармане	45	76	64
	Мачинского округа			
6.	Каменке	75	123	84
	Итого:	330	632	408

Подлинное подписали: Генерал-майор Лошкарёв

С подлинного верно: Генерал-лейтенант Тучков

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar 1502, f. 7.

5

Милостивый государь, Акинфий Иванович!

Граф Михаил Семенович, получив донесение, что некоторые семейства некрасовцов изъявивших желание возвратиться в Россию, прибыли к Сатунову, послал предписания о принятии сих переселенцев на обсервацию и об оказании им всех необходимых пособия для убеждения сих новых переселенцев сколь правительство наше печется о выгодах тех людей кои ищут убежища в наших пределах. Граф Михаил Семенович разрешил принадлежащие некрасовцам рогатый скот и лошади пропускать из-за границы без задержания, только погнав их всех раз через воду с тем, чтобы скот и лошади при таковом пропуске принимаемы были или бессарабскими жителями или теми из некрасовцов кои выдержат предварительную карантиную обсервацию.

Его сиятельство приказал также объявить переходящим некрасовцам, что правительство наше, дозволяя им водворяться там где пожелают, не преминет, оказать пособия при начальном обзаведении и что до избрания мест для постоянного водворения, они могут требовать временных квартир и пастбища для выпаса принадлежащего им скота, кои будучи указаны по распоряжению Вашего превосходительства, о чем поручил мне Вас, милостивый государь, уведомить.

Исполняя сим волю графа Михаила Семеновича, честь имею быть с истинным почтением и совершенною преданностью.

Милостивый государь Вашего превосходительства,
покорнейший слуга Андрей Богдановский.

2 июля 1830. Одесса

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 12—12 verso.

6

12 июля 1830 г.

Его превосходительству господину Бессарабскому гражданскому губернатору действительному статскому советнику и кавалеру Акинфий Ивановичу Сорокунскому

Исправляющего должность Бендерского земского начальника

Вследствие предписания Вашего превосходительства от 5-го сего июля № 12382 об отводе в Бендерском уезде временных квартир некрасовцам изъявившим желание возвратится в Россию и об указании мест для выпаса принадлежащего им скота совместно с поселянским, я сделал распоряжение, чтобы временные квартиры и места для выпаса скота им принадлежащего совместно с поселянскими были отведены не в одних только казенных селениях но и в помещичьих имениях всего уезда, дабы тем хотя мало облегчить казенных поселян у коих и без некрасовцов по предписанию Вашего превосходительства от 3 сего июля предназначаются временные квартиры для переселенцов из Румынии и Булгарии...

Исправляющий должность земского начальника (*semnătură indescifrabilă*)

№ 1613, июля 11 дня 1830 года

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 15—15 verso.

7

15 июля 1830 г.

Милостивый государь, Акинфий Иванович!

За отсутствием Господина Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора поспешаю препроводить к Вашему превосходительству список с отношения Господина генерал-адъютанта графа Чернышёва в коем изображена высочайшая воля государя императора дабы желающие переселиться из Бабадагской области в Бессарабию 623 душ мужеска и до 408 душ женска пола некрасовцев водворены были в Кишинёве, Бендерах, Измаиле и других местах Бессарабской области.

(632)

С истинным почтением и совершенною преданностью, имею честь быть, милостивый государь, Вашего превосходительства покорнейший слуга Андрей Богдановский.

№ 16526. 12 июля 1830 г.

Его превосходительству А. И. Сорокунскому

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 17.

8

Новороссийскому и Бессарабскому генерал-губернатору,
господину генералу от инфантерии, генерал-адъютанту
и кавалеру графу Воронцову.

Генерал-лейтенанта Тучкова I-го

РАПОРТ

Поданное на имя моё прошение от депутатов некрасовского селения Камня представляя при сем на благоусмотрение Вашего Сиятельства, честь имею донести:

По 1-му пункту из прошения отвечивал я им, чтоб они составили семейные имянные списки с означением, кто из них в каких местах желает поселиться в области

Бассарабской и представили не теряя времени ко мне, которые не оставляю я сообщить Бессарабскому гражданскому губернатору.

По 2-му, на шет заготовления сена или соломы для 300 штук домашнего скота испрашивая на то повеление Вашего сиятельства, честь имею присовокупить, что я предложил им, чтобы они в помощь сего заготовления постарались сделать хотя некоторый запас сена на острове Чатале, который под надзором карантина может быть потом перевезен на здешний берег Дуная.

По 3-му, деревянную церковь в селении их Камне находящуюся, позволил я им разобрать и перевести на плотах, которая может быть поставлена там, где они поселятся, равно и всякого леса для собственной их пользы советовал заготовить.

По 4-му, касательно виноградных садов советовал я им продать плоды оных, ибо неизвестно мне, будут ли они иметь время дожидаться делания вина в случае выступления войск Российских из области Бабадагской.

И, на конец, по 5-му пункту, о пособии вдовам и сиротам, приказал я им прислать после как наискорее список оных; между тем покорнейше прошу Вашего сиятельства, так как оные быть отправлены все через Сатуновский карантин, дать кому следует повеление Ваше дабы во время содержания их в оном был отпущаем им по крайней мере хотя один провиант.

Верно: Титулярный советник (*semnătură indescifrabilă*)

Июля 31 дня 1830 года. № 120. г. Измаил

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 39—39 verso.

9

6 августа 1830 г.

Милостивый государь, Акинфий Иванович!

Заведывающий Сатуновской карантинной заставой инженер-полковник Кокорев от 2 сего месяца за № 1774 донес мне, что по сближению времени переведено через помянутую заставу Задунайские некрасовцы, которые, имея значительное количество скота, весьма будут затруднены в довольствии оного, о чем предваряя сим просить выслать к означенному пункту чиновника, который принял бы от некрасовцов скот и отправил бы его на пастбищное место на то время доколе хозяева оного будут находиться в карантинной обсервации, а по окончании оной пригнать одних лошадей и волов для поднятия их имущества, прочий же скот, чтобы выдавался бы им в сборном пункте, каковой просим назначить, а как я никаких чиновников при себе не имею то покорнейше прошу, Ваше превосходительство, приказать такового к нему прикомандировать. Касательно же назначения сборного пункта, то по содержанию данных ему о переселении некрасовцов предписания, должны они сами себе избрать места для своего поселения в области Бессарабской. Почему и писал я к начальнику Бабадагской области господину генерал-майору Тиману, дабы отобрал он сведения от всех некрасовских селений сей области где, которые желают быть поселены и меня о том уведомить, по получении чего не оставляю я сообщить Вашему превосходительству для потребного по сему распоряжения.

С совершенным почтением и таковой же преданностью имею честь быть Вам, милостивый государь, Вашего превосходительства, покорнейший слуга, Сергей Тучков

Августа 5 дня 1830 года. Измаил

Его превосходительству Господину гражданскому губернатору А. И. Сорокунскому

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 31—31 verso.

10

Управление
Новороссийского
и Бессарабского
генерал-губернатора
17 сентября 1830 г.
Одесса

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору

Я относился к Господину министру финансов, генералу от инфантерии графу Канкрину об исходатайствовании возвращающимся с высочайшего соизволения в Россию и водворяющимся в городах и селениях Бессарабской области некрасовцам по прошению их для необходимого обзаведения на местах водворения отпуска такого количества леса из ближайших казенных дач, какое нужно будет или вместо сного денег по ценам на материалы.

Господин министр финансов по означенному отношению моему входил со всеподданный им докладом к государю императору и его величество в 15 день минувшаго августа высочайше повелеть соизволил исполнить.

О таковой высочайшей воле я имею честь сообщить Вашему превосходительству для зависящего со стороны Вашей по сему предмету распоряжения.

Новороссийский и Бессарабский генерал-губернатор
Воронцов

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 56—56 verso.

11

Управление
Новороссийского
и Бессарабского генерал-губернатора
25 октября 1830 г.

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору

Из прилагаемого при сем в копии представления ко мне генерал-лейтенанта Тучкова, Ваше превосходительство изволите усмотреть некоторые предположения его касательно водворения в Бессарабию некрасовцев переселяющихся из-за границы.

По ближайшей известности Вашему превосходительству всех местных способов к удобнейшему поселению сих некрасовцев, я считаю нужным уведомить о сем Вас, милостивый государь, и покорнейше прошу распоряжение Вашего, как о скорейшем отмежевании для них земли, так и об оказании Господину генерал-лейтенанту Тучкову всех возможных содействии к водворению сих людей в Бессарабии. Ваше превосходительство не находите каких-либо особых препятствии к удовлетворению просьбы 30 семейств некрасовцев, желающих поселиться на земле, принадлежавшей прежде упраздненному старообрядческому монастырю, то о заключении своем по сему предмету не оставте меня уведомить.

Так как наступившее зимнее время лишает некрасовцев всякой возможности основать себе жилища на отводимой им земле, то я покорнейше прошу Ваше превосходительство по сношении с Господином генерал-лейтенантом Тучковым распорядиться дабы переселенцы сии в продолжении зимы оставлены были на квартирах в разные селениях, где удобнее будет им расположиться. Незначительное число сих людей представлять таковую меру весьма удобоисполнительною.

Я буду ожидать уведомления Вашего превосходительства, о всех распоряжениях, какия Вами сделаны будут по настоящему предмету.

Исправляющий должность Новороссийского и Бессарабского
генерал-губернатора, генерал-лейтенант Красовский

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 71—71 verso.

12

Управление
Новороссийского
и Бессарабского генерал-губернатора
7 ноября 1830
Одесса

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору

Господин генерал-лейтенант Тучков препроводил ко мне прошение переселившихся в Бессарабию некрасовцов селения Саракиой, которые, между прочим, ходатайствуют об оказании им пособия сеном для продовольствия на зиму домашнего их скота.

В следствие сего я покорнейше прошу Ваше превосходительство распорядиться, чтобы упомянутым некрасовцам отпущено было потребное количество сена на зиму из числа имеющихся в Бессарабии казенных запасов, если можно сие исполнить.

О последующем по сему не оставте уведомить меня и Господина генерал-лейтенанта Тучкова.

Исправляющий должность Новороссийского и Бессарабского
генерал-губернатора, генерал-лейтенант Красовский

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 87.

13

Господину Бессарабскому гражданскому губернатору

Господин министр финансов в отношении ко мне уведомляет, что по сношению его с Господином управляющим главным штабом об испрашиваемых вследствие ходатайства Господина генерал-лейтенанта Тучкова денежных пособиях некрасовцам селения Саракиой переселившимся в пределы России, он докладывал государю императору о назначении сим переселенцам следующих выдач.

1. В возврат употребленных ими собственных денег на наем перевозных лодок у правого берега Дуная — 2030 руб.

2. На постройку домов:

а) Тем которые не имели средств привести с собою леса, каждому 120 руб.

и в) тем же кои перевезли разобранные свои дома в пособие на устройство оных по 25 р.

Таковое всеподданнейшее представление Господина министра финансов в 20 день минувшаго декабря удостоено высочайшего его императорского величества соизволения.

Ныне господин министр финансов просит распоряжений моих, чтобы как употребленные помянутыми переселенцами на наем перевозных лодок 2030 рублей, так и причитающиеся им на обстройку домов деньги по числу семейств отпущены были из сумм в ведении моим находящиеся...

Исправляющий должность Новороссийского и Бессарабского
генерал-губернатора, генерал-лейтенант Красовский

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 110—111 verso.

Его превосходительству, господину генерал-лейтенанту
и кавалеру Тучкову I-му
От Каменецкого общества некрасовцов

ПРОШЕНИЕ

Сходно объявленного нами желания и утвержденного присягою подданство Российскому государю императору по сближающемуся времени к переселению нашему в пределы России, будучи в надежде на милости государя императора и покровительства прибегаем с просьбою о нежеследующем:

1-е. Отправляя с сею просьбою депутатов, выбранных из нас некрасовцов Ивана Дмитриева и Василия Иванова, усерднейше просим, Ваше превосходительство, указать именно место назначенное для поселения нашего, так чтоб мы могли основать свое селение совокупно на достаточном количестве земли и ежили можно при воде, где бы мы по привычному занятию нашему могли производить рыбную ловлю, что составляет главный нам промысл. Селение наше будет состоять из 40 семейств.

2-е. На первый случай на необходимости наши будем иметь с собою рогатый скот и лошадей штук 300 для прокормления которого по случаю позднего перехода нашего во время зимы необходимо нужно будет приготовить сена и соломы в добавок к заготовленному нами несколько сему, в чем почтеннейше, Ваше превосходительство, просим явить нам отеческую милость свою.

3-е. Ежели позволенно будет Вашим превосходительством на постройку домов дерава мы имели способ доставить водою по реке Дунаю плотами, ровно и церковь сельскую деревянную желаем перевести с собою же.

4-е. Дабы не лишиться значительного количества доходов, которые надеются некоторые из нас получить от виноградных садов теперь еще недозрелых, Ваше превосходительство, всепокорнейше просим позволить им обождать покуда поспеет виноград, чтоб выгоднее могли оный продать, а затем ежили они останутся, мы ручаемся, что вскоре последуют за нами на место для поселения им назначенное.

5-е. Большая часть из нас могут отправится водою по реке Дунаю в Измаиловский карантин на лодках, но некоторые таковых не имеют и даже способов к отправлению, как то вдовы и жены с малолетними детьми, оставшиесь без мужей не возвратившихся еще из турецкой службы, должны будут отправится сухим путем, через Сатуновский мост к томошнему карантину на возах, равно и весь скот туда же отправится. Почему благоволит высокопочтенный попечитель наш подать руку помощи упоминаем им бедным неимеющим способов к отправлению и даже прокормлению себе с детьми. Мы же сколько можем с усердием готовы им помогать.

6-е. Не сомниваясь в великодушии и истинной расположенности Вашей к нам, надеемся, что не откажетесь, Ваше превосходительство, обратить милостивое внимание на сию просьбу нашу и удовлетворить желания в ней изъясненные.

Подлинное подписали четырнадцать человек некрасовцов.

Верно: Титулярный советник (*semnătură indescifrabilă*)

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 40—41.

Управление
Новороссийского
и Бессарабского
генерал-губернатора
24 октября 1830 г.
Одесса

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору

Господин генерал-адъютант, граф Воронцов, получил донесение господина генерал-лейтенанта Тучкова о задержанных Измальскою таможенною вещах, принадлежащих прибывшим из-за границы на водворение в Россию некрасовцам с намерением подвергнуть оныя конфискации и о предположении взыскивать пошлину с пшеницы, которую некрасовцы перевозили в Бессарабию. Предписал тои таможене, чтобы задержанные вещи, принадлежащая некрасовцам, немедленно были им возвращены и чтобы впредь, как таковые вещи, составляющая имущество некрасовцев, равно всякого рода хлеб им принадлежащий были пропущены в Бессарабию без всякого задержания и без пошлины.

О таковом распоряжении граф Михаил Семенович донёс Господину министру финансов прося его исходатайствовать на сие высочайшего утверждения.

Ныне его сиятельство граф Егор Францович уведомляет меня, что по докладу им о сем государю императору, его величество распоряжение графа Михаила Семеновича высочайше одобрить соизволил.

О таковом высочайшем соизволении я нужным считаю уведомить Ваше превосходительство для сведения.

Исправляющий должность Новороссийского и Бессарабского
генерал-губернатора, генерал-лейтенант Красовский

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 70—70 verso.

16

Господину Бессарабскому гражданскому губернатору
Измайльского градского магистрата

РАПОРТ

В сем магистрате слушали: отношение Измайльской градской полиции от 23 декабря № 4601 коим во исполнение предписания Вашего превосходительства от 3 числа того же декабря № 21483 требует составить подробный список о всех отправленных из оной полиции в следствие отношения Господина генерал-лейтенанта и кавалера Тучкова некрасовцах вышедших из Турецкого владения в Россию для надлежащего причисления их в число жителей города Тучкова. Который магистрат прямо от себя доставил бы к Вашему превосходительству и о последующем оную уведомить. Отзывом же Господин генерал-лейтенант и кавалер Тучков от 18 сентября прошлого 1830 года № 221 уведомил сей магистрат, что Господин генерал-фельдмаршал и кавалер граф Дибич Забалканский согласно высочайшей воле поручил ему содействие Новороссийскому и Бессарабскому генерал-губернатору графу Воронцову в переселение задунайских переселенцев, которым по вступлении в пределы России высочайше даровано двадцатилетняя льгота от всех повинностей и повелено водворять их по их желанию. Определено: согласно с настоящим отношением Измайльской градской полиции состав о всех некрасовцах в отношениях полиции поименованных список за тем представить Вашему превосходительству при рапорте, о чем и полицию уведомить.

Бургомистр (*semnătură indescifrabilă*)

Ратман (*semnătură indescifrabilă*)

Ратман (*semnătură indescifrabilă*)

Ратман: Позняков

Секретарь: Брежнев

Генваря 2 дня 1831 г.

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 101—102.

17

Управление
Новороссийского
и Бессарабского
генерал-губернатора
9 января 1831 г.
Одесса

Милостивый государь,
Сергей Алексеевич!

Я получил отношение от Господина министра финансов в коем он уведомляет меня о воспоследовавшем высочайшем его императорского величества соизволении на назначение испрашиваемых по ходатайству Вашего превосходительства ниже следующих пособий некрасовцам селения Саракиой:

1. В возврат употребленных ими собственных денег на наем перевозных лодок у правого берега Дуная 2030 р.

и 2-е на постройку домов:

а/Тем, которые не имели средств привести с собою леса каждому по 120 р.

и б/Тем же, кои перевезли разобранные свои дома в пособие по устройству оных по 25 р.

Господин министр финансов просит моих распоряжений, чтобы как употребленные самими переселенцами на наем перевозных лодок 2030 руб. так и причитающиеся им на обустойку домов деньги отпущены были им из сумм в ведении моем находящихся.

В следствие сего, я предложил Господину Бессарабскому гражданскому губернатору по требованию Вашего превосходительства отпускать выше означенные деньги для некрасовцев...

С истинным почтением Афанасий Красовский

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 115—116.

18

Министерство финансов
Бессарабская Казенная Палата
6 марта 1831

Его превосходительству
господину Бессарабскому
гражданскому губернатору и кавалеру

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ

В сей палате по выслушании предложения Вашего превосходительства от 31 числа прошедшего января № 1949 и учиненной справки по коей оказалось:

1. Что Господин Новороссийский и Бессарабский генерал губернатор сносился с Господином министром финансов, что возвращающиеся с высочайшего императорского величества соизволения в Россию и водворяющиеся в городах и селениях Бессарабской области некрасовцы просят оказать им пособие отпуском леса на первый раз для 200 домов и просили исходатайствовать в отпуск им для необходимого обзаведения на местах водворения такого количества леса из ближайших казенных дачь, какое нужно будет или вместо одного денег по ценам на материалы. Его сиятельство граф Егор Францович не находя препятствия к удовлетворению сей просьбы некрасовцов он имел счастье по означенному отношению генерал-губернатора всеподаннейше докладывать государю императору и его величеству в 15 день августа высочайше повелеть соизволил оное исполнить, о чем предписанием от 20 августа 1830 года № 2325 дал знать сей палате. Такого же содержания получено предложение и от Господина генерал-адъютанта графа Воронцова. Но казенная палата не имея сведения в каких именно городах и селениях Бессарабской области и какое число семейств некрасовцов водворяется и по чьим требованиям

должно производить для необходимого обзаведения на местах водворения отпуск леса или во место оного денег, 15 прошлого октября, представя Господину исправляющему должность генерал-губернатора и спрашивала в разрешение предписания в ответ на сие его высокопревосходительство предложением за № 24519 уведомил Палату, что выше писанные сведения получит Палата от Вашего превосходительства о чем Афанасии Иванович уведомил и предоставил вам требовать от Палаты отпуска некрасовцам леса или во место оного денег; и 2-е, что сумма 10% капитала состоит в наличности на Оргеевском уездном казначействе к 5-му числу сего марта ассигнациями и медною монетою, только 21512р. 86к. и что сумма сия необходима нужна на требующихся определено: Поелику Казенная Палата не властна коснуться к областным доходам для отпуска из оных потребных на удовлетворение некрасовцов 17145р. без оособого предписания Министерства финансов, а состоящие в наличности к 5-му числу сего марта 21512р. 86к. нужны для расходов почты ежедневно и неотложно требующихся, то о сем представить Вашему превосходительству на благоуважение с тем, что ежели означенную сумму для некрасовцов непременно должно теперь же отпустить из десяти процентного капитала с приостановлением из оного всех расходов; то для асигнования оной просит в разрешение предложения.

Вице-губернатор Климиш

Областной казначей (semnătură indescifrabilă)

Начальник стола (semnătură indescifrabilă)

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 125—125 verso.

19

Управление
Новороссишского
и Бессарабского
генерал-губернатора
27 марта 1831
Одесса

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору

Вследствие представления ко мне Измаильского градоначальника, Господина генерал-лейтенанта Тучкова, я входил в сношение с Господином управляющим Министерством внутренних дел, прося его об исходатайствовании высочайшего разрешения на отпуск суммы, потребной для покупки переселившимся в Россию некрасовцам зернового хлеба на посев. Сумма сия простирается до 5327 р. 80 коп.

Ныне Господин министр финансов уведомляет меня, что по докладе его о сем государю императору, его императорское величество повелеть соизволил упомянутые деньги отпустить из государственного казначейства в мое ведение...

Исправляющий должность Новороссийского и Бессарабского
генерал-губернатора, генерал-лейтенант Красовский

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 131—131 verso.

20

Управление
Измайльского
градоначальника
18 декабря 1834 г.
№ 7217
г. Тучков

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору

Сего числа за № 7215, 7216, выдал я открытые листы вышедшим из Турецкого владения некрасовцам Николаю Никитину и Василию Фролову на свободное следование в город Кишинёв для избрания себе места жительства с пребыванием в

старообрядческом монастыре состояшем в Оргеевском уезде, так как они хотят вести жизнь иноческую, с тем чтобы по выбору ими места, где приписаться пожелают, таковой открытый лист был отобран и представлен по команде Вашему превосходительству для дальнейшаго о сих некрасовцах распоряжения на счет предоставления им право воспользоваться Высочайше дарованною всем переселившимся из-за границы некрасовцам двадцатилетнюю льготою...

Генерал-лейтенант Тучков

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1504, f. 164.

21

Имянной список по семействам переселившимся из-за Дуная в пределы России некрасовцам с. Серекной кои употребили собственные деньги на перевозку своих домов с прибавлением на каждой по 25 руб. для постановления оных, тем кои не имели способа запастись лесом для постройки 117 домов по 120 руб. как значит по сем.

	Рубли	Копейки
На уплату за перевозку 43 домов разобранных на правом берегу Дуная	1946	
За постановление оных на каждый по 25 руб.	1075	
За перевозку разобранных церкви	84	
117 семействам неимевшим средств перевести с собой ничего из строения и леса на каждого по 120 руб.	14040	
Итого:	17145	

Генерал-лейтенант Тучков

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1502, f. 117.

22

18 сентября 1834 г.

Бессарабскому
областному правлению

Главный попечитель о колонистах южного края России Господин генерал от инфантерии Инзов в отношении от 16 сего сентября, сообщил мне, что в проезде его ныне из колонии Болграда явились к нему, депутаты молдавские выходцы и просили, покровительства в том, что они, прибыв в начале весны сего года из-за границы в числе 160 семейств в намерении поселиться в здешней области, не могут достигнуть сей цели по неуказанию им земель из пустопорожних казенных участков. Из расспросов он, Господин главный попечитель узнал, что выходцы сии с самой весны сего года находятся Леовского уезда в селении Вадул луй Исак и в ожидании отведения участка земли живут на возах, истрачивая на пропитание свое последнего достояния, которое вывезли с собой из-за границы. За сих просит о доставлении упомянутым выходцам покровительства, дабы до наступления зимняго времени они могли устроить себе приют и не погибли с детьми от холода.

Из истребованного же от Бессарабской казенной палаты сведения по сему предмету значиться, что она палата по отношению областного правления об учинении распоряжения о наделении сих выходцов казенною землею, представила о том на разрешение Господину министру финансов 16 августа сего года, но предписания на сию еще не получено. Почему предлагаю областному правительству немедленно распорядиться о размещении означенных выходцов впредь до получения

от Господина министра финансов на представление палаты разрешение по обывательским в селениях домам, дабы они не потерпели от наступающего уже холодного времени без приюта.

Вице-губернатор (*semnătură indescifrabilă*)

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1864, partea 4, f. 613—614.

23

16 сентября 1834 г.

Милостивый Государь Иван Семенович!²

В проезд мои из колонии Болграда явились ко мне депутаты молдавских выходцов и объясняя, что они прибыли в начале сей весны из-за границы в числе 160 чемей, в намерении поселиться в здешней области не могут достигнуть сей цели по не указанию им земель из пустопорожних казенных участков. Просили моего покровительства.

Из распросов я узнал, что выходцы сии с самой весны сего года находятся Леовского уезда в селении Вадул луй Исак и во ожидании отыскания участка земли живут на возах, истрачивая на пропитание свое из последнего достояния, которое вывезли с собой из-за границы.

С моей стороны не имея никакой возможности оказать какое-либо сим выходцам пособие, но соображая, что в Аккерманском уезде есть участки казенных земель малозаселенные и указать им оные зависит, как полагаю, от вас. Я сообразно с сим усердно прошу вас, милостивый государь, доставить упомянутым выходцам ваше покровительство, дабы до наступления зимняго времени они могли устроить себе приют и не погибли с детьми от холода.

Надеясь что просьба сия получит внимание выше, имею честь быть с истинным почтением и преданностью.

Милостивый государь, покорнейший слуга Иван Инзов.

Сентября 16 дня 1834 года. г. Кишинёв

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1864, partea 4, f. 609—610.

24

Правление Новороссийского
и Бессарабского генерал-
губернатора 3 августа
1834 года. Одесса.

Господину Бессарабскому
гражданскому губернатору³

Перешедшие на жительство в России из Галацкого уезда княжества Молдавии сто шестьдесят четыре человека в присланном ко мне прошении изясняя, что они желают на всегда остаться в России и что они просили колониальное ведомство о наделении их землёю для водворения, но их просьба не уважена. Ходатайствуют об отводе им земли в области для водворения.

Перепроводжая при сем два означенныя прошения и принимая участия в положении сих людей неимеющих пристанища в продолжении четырёх месяцев, со времени перехода их в Бессарабскую область, покорнейше прошу ваше превосходительство по сношению с Бессарабскою казенною палатою принять меры к удовлетворению желания просителей и о последующем не оставить меня уведомить.

Новороссийский и Бессарабский генерал-губернатор
(*semnătură indescifrabilă*)

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1864, partea 4, f. 557—557 verso.

**Avizul dat de Camera de Stat a Basarabiei
referitor la imigrația în Bugiac
a țăranilor din dreapta Prutului.**

По приказанию исправляющего должность гражданского губернатора, господина Бессарабского вице-губернатора, чинима была по делам казенной палаты справка о 164 семействах вышедших из-за границы и изъявивших желание поселиться на казенной земле и оказалось:

Бессарабское областное правление отношением от 10 минувшаго августа за № 28617, уведомляя казенную палату как о выходе означенных из-за границы, так равно о несогласии колонитского начальства принять их для поселения на землях принадлежащих колонистскому ведомству, требовало, если казенная палата найдетса в возможности наделить сих выходцов казенною землею, то учинила бы к тому надлежащее распоряжение.

Вследствие сего казенная палата по воображении с законами: Манифестом 1785 июля 14 и указами 1792 февраля 11, 1801 ноября 26, 1807 июля 31 и 1815 сентября 21, журналом в 16 день августа заключила: «Хотя выше приведенными узаконениями дозволяется выходящим из-за границы людям селиться на свободных казенных землях, но как на казенные бессарабские земли назначенно переселение казенных поселян из внутренних губернии, которое еще до ныне продолжается, при том же по предложенной в Бессарабии новой переписи, предстоит ввиду надобности в прибавлении в казенных селениях против прежней переписи семейств, кои необходимо будет наделить указанною пропорциею земли, а исправляющий должность гражданского губернатора господин бессарабский вице-губернатор при трактации по сему делу в присутствии сей палаты объявил: что из переписки по посту губернаторскому перехода подобных из Молдавии людей продолжится в немалом числе, следовательно есть ли поселять их здесь, на казенных землях, то может иногда последовать недостаток в таковых на predeterminedное переселение из внутренних губернии казенных поселян и в наделении оными прибавиться могущих по новой переписи в казенных бессарабских селениях семейств. Для того донеся о всем выше изъясненном на благорассмотрение господину министру финансов просит на требование Бессарабского областного правления о прописанных молдавских выходцах в сию палату последовавшее в разрешение предписания. О чём оное правление для объявления прописанным выходцам от сей палаты уведомить сообщением: По таковому заключению и посланы того же 16 августа Господину министру финансов донесение за № 6955, в Бессарабское правление отношением за № 6954, но от его сиятельства разрешение еще не последовало.

Столоначальник Грищенко.

A.N.R.M., fond. 2, inv. 1, dosar. 1864, f. 611—612.

Note

¹ Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII — первая половина XIX в.). Кишинев, 1974; Зеленчук В. С. Насе-

ление Бессарабии и Поднестровья в XIX в. Кишинев, 1979.

² Viceguvernatorul Basarabiei I. S. Klimș.

³ Pavel Ivanovici Fiodorov.

ÎN AJUTOR PROFESORILOR DE ISTORIE

DUMITRU GRAMA

EVOLUȚIA STATUTULUI JURIDIC AL BASARABIEI ÎN ANII 1812—1918

I. Teritoriul de la răsărit de Prut — parte componentă a Principatului român Moldova, stat național suveran sub suzeranitatea Imperiului otoman. Teritoriul geografic așezat între Prut, Dunăre, Marea Neagră și Nistru în aspect politico-juridic în perioada de până la încheierea păcii de la București la 16 (28) mai 1812 era parte integrantă a Principatului Moldova, care din punctul de vedere al dreptului internațional al evului mediu și al practicii relațiilor interstatale din acele timpuri, reprezenta un stat vasal sub suzeranitatea Porții Otomane și protecția Imperiului rus, adică era un stat dependent, cu suzeranitate limitată.

Popoarele ce locuiau pe teritoriile statelor vasale: Moldova, Valahia, Transilvania, Hanatul Crimeei, unele cnezate ale Gruziei etc., în cadrul relațiilor cu Poarta Otomană reușiseră să-și păstreze și să-și dezvolte pe parcursul secolelor statalitatea lor națională, sistemele politice independente, economice, juridice, administrative, fiscale, să-și consolideze religia, drapelul de stat, stema și alte însemne (atribute) ale guvernării suverane. Relațiile Imperiului otoman cu statele dependente se bazau, de regulă, pe anumite convenții speciale, încheiate la începutul stabilirii relațiilor de vasalitate, confirmate și aprofundate ulterior printr-un șir de ahidname și hatihumaiunuri ale sultanilor turci. În conformitate cu convențiile încheiate statele vasale se obligau să plătească anual tribut Porții și să coopereze cu aceasta în domeniile militar și diplomatic. Poarta se angaja, la rândul ei, să acorde statelor vasale sprijin militar și diplomatic în apărarea integrității teritoriale a acestora.

Statul vasal nu reprezenta o parte componentă (o unitate administrativ-teritorială) a Imperiului otoman, după cum s-a afirmat în multe lucrări ale cercetătorilor din Rusia țaristă și fosta U.R.S.S., ci numai un stat dependent de Poarta Otomană. Organele de stat, administrative, juridice, fiscale, religioase turcești nu dispuneau de dreptul de a-și exercita funcțiile pe teritoriile statelor vasale. În conformitate cu hatisheriful promulgat de sultanul Selim IV în anul 1802 referitor la reîntărirea privilegiilor Principatelor Românești — Moldova și Valahia — domnitorii nu numai păstrau dreptul suprem de a judeca nemijlocit conflictele dintre populația băștinașă, a locuitorilor Moldovei cu cei din Muntenia, ci căpătau dreptul de a judeca chiar și pe cele ale moldovenilor cu turcii. Acest document interzicea turcilor să aibă în Moldova proprietăți, să are și să semene terenuri agricole, să pască vitele pe teritoriul Principatului. Se interzicea chiar simpla intrare a turcilor în Principat. Numai un anumit număr de negustori, înzestrați cu firmele sultanului și învoiri speciale ale domnitorului Moldovei dispuneau de dreptul de a intra în mod legitim pe teritoriul Țării Moldovei¹.

Poarta Otomană făcea distincție clară între provinciile (unitățile administrativ-teritoriale) ale imperiului și teritoriile statelor vasale Moldova și Valahia. Prin conținutul a mai multor ahidname și hatihumaiunuri ale sultanilor turci Poarta pe parcursul sec. XVI—XIX a obligat populația din provinciile imperiului și funcționarii administratori ai acestora să respecte statutul juridic al Principatelor Românești. Nu era ceva întâmplător, ci o anumită legitate a modalității întreținerii relațiilor statelor suverane cu statele vasale.

Se știe că formele de drept internațional și practica relațiilor interstatale din acele timpuri deseori tindeau să protejeze integritatea teritorială a statelor vasale. În cazurile când imperiile sau regatele puternice din punct de vedere miliar (inclusiv și suzeranii) cotopeau teritoriile statelor vasale, alte state, din considerente geopolitice, depuneau eforturi diplomatice și uneori chiar militare pentru restituirea regiunilor cotoprite. Menționăm că în cadrul tratatelor dintre Statul Moldova și Rusia în sec. XVII—XVIII guvernele țărilor ruși de mai multe ori se angajaseră să contribuie

la reînvoarcerea către Moldova a tuturor teritoriilor Principatului — Bugiac, raialele Hotin, Tighina (Bender), Cetatea Albă (Akkerman), Chilia — cotopte de turci în sec. XV—XVIII. Această problemă devenise și obiect al unor tratative oficiale dintre Imperiul otoman și unele state europene: Polonia, Rusia etc. Prin tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi din 1774 (art. 16, punctul 3) Poarta Otomană se obliga să restituie Moldovei teritoriile raialelor Bender (Tighina) și Hotin. Cu toate că Turcia a îndeplinit numai parțial această obligație, înapoiind Moldovei doar 15 sate populate de moldoveni din stepa Bugiacului, care au format noul ținut Hotărniceni², totuși prin acest pas Poarta în mod oficial a confirmat o dată în plus faptul că teritoriul statului vasal Moldova nu-i aparținea. În cadrul relațiilor interstatuale europene Turcia recunoscuse acest lucru încă în cadrul lucrărilor congresului internațional de la Karloviț din anii 1698—1699. Atunci când Polonia a cerut de la turci retrocedarea Moldovei, reprezentanții Porții Otomane la congres au răspuns „că Țara Moldovei nu pot să o dea, să le fie lor podani, că este volnică, că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia”³.

La prima etapă a războiului ruso-turc din anii 1806—1812 guvernul Imperiului rus în mod public se angajase să protejeze suveranitatea Principatelor Românești, orânduirea de stat și modul de guvernare al acestora. Prin manifestul din 12 decembrie 1806 către populația Moldovei și Valahiei țarul Alexandru I solemn anunța: „Gândul nostru... este ca să păzim... țările în cea desăvârșită și deplină stare și desfătare a privilegiurilor lor. Ori și cum vor fi întâmplările, noi făgăduim a vă pricinui desfătare în toate privilegiurile înaltei noastre ocrotiri...”⁴.

În această ordine de idei trebuie menționată contribuția Rusiei la reînvoarcerea în componența Principatului Moldova a teritoriilor istorice a acesteia, cotopte de turci în sec. XV—XVIII. Prin decizia țarului Alexandru I din luna mai 1807 teritoriile raialelor Tighina (Bender), Akkerman, Chilia, Hotin au fost trecute sub conducerea nemijlocită a Divanului Moldovei⁵. Astfel Rusia a realizat angajamentele luate față de Statul Moldova de guvernele țărilor Alexei Mihailovici la 1656, Petru I la 1711 etc.

Organul suprem al puterii de stat al Principatului în anii 1807—1812 a reinstaurat în teritoriile reunite sistemele administrativă, juridică, fiscală a Statului Moldova. Acest organ de stat a creat o comisie specială din demnitari ai Principatului, care în baza legilor Moldovei și a documentelor de moștenire, restabileau dreptul de proprietate al foștilor stăpâni deposezați nelegitim de turci de moșiile aflate în teritoriile reunite la 1807.

În perioada amintită Divanul Principatului deja numea și elibera din funcții dreptgătorii organelor respective din teritoriile reunite⁶. Prin urmare, teritoriile fostelor raiale turcești au devenit din nou părți componente ale Țării Moldovei, care în aspect politico-juridic în perioada anilor 1806—1812 era stat suveran sub protecția Rusiei.

II. Moldova de Est (din 1813 numită Basarabia) — teritoriu anexat de Imperiul rus cu statut juridic de autonomie administrativ-teritorială (1812—1828). Cu toate că în anul 1806 autocrația țaristă oficial anunțase că urmărește scopuri nobile față de populația Principatelor Românești, în realitate s-au înregistrat consecințe dezastruoase pentru soarta Statului Moldova. În conformitate cu pacea de la București de la 1806 (28) mai 1812 Imperiile otoman și rus au sfărtecat teritoriul statului suveran Moldova, stat care până atunci în aspect politico-juridic se afla sub suzeranitatea sultanilor turci și protecția țărilor ruși. Din partea Rusiei actul din 1812 a fost o nelegiuire revoltătoare, dat fiind faptul că ea a anexat o parte a teritoriului național a aceluia stat suveran, care i-a fost aliat de nădejde în toate războaiele ruso-turce din sec. al XVIII-lea—începutul sec. al XIX-lea. Doar se știe că populația acestui stat a suportat mari sacrificii materiale, financiare și umane în favoarea armatelor rusești nu de dragul anexei ulterioare la imperiul țarist, ci pentru a se elibera de sub suzeranitatea Porții Otomane și a deveni un stat independent pe harta politică a Europei.

Cotopind teritoriile românești de la răsărit de Prut, țarismul își dădea seama că exercitarea guvernării în regiune necesită, cel puțin la prima etapă, o altă metodă de conducere comparativ cu cele aplicate în guberniile centrale ale imperiului. Iată de ce în Basarabia, la fel ca și în multe alte teritorii ale popoarelor neruse, populației băștinașe i se acordă o anumită autonomie, bazată pe regulamentul „Organizarea conducerii provizorii a Basarabiei” adoptat de către guvernul țarist la 23 iulie 1812. În baza acestui document organele de conducere ale Basarabiei prin structura, compo-

nența și statutul juridic continuau să aibă anumite afinități cu organele similare ale Principatului Moldova. Paragraful 6 al regulamentului din 1812 prevedea dreptul populației Basarabiei de a se folosi și pe viitor de legile sale naționale, adică de legislația Statului Moldova⁷. Limba română continua să fie aplicată în instanțele judiciare, în biserică. Se publicau și unele cărți în limba populației băștinașe.

În instrucțiunea din 1812 a amiralului P. V. Ciceagov către Scarlat Sturza, primul guvernator civil al Basarabiei, era chiar prevăzută și elaborarea unui cod de legi locale. Domeniile cele mai importante ale acestuia trebuiau să fie următoarele: „1. Drepturile politice pentru locuitori...; 2. Legile privind obținerea suspensiei și domicilierea; 3. Drepturile civile și penale...; 4. Legile cu privire la finanțe, politica de zemstvă și executarea sentințelor”⁸.

La prima vedere s-ar părea că autocrația țaristă încerca să se conducă de principii expuse de către mințile luminate din Europa de Apus. Ch. Montesquieu, autorul operei „Despre spiritul legilor”, scria următoarele rânduri referitor la pornirile anexioniste ale regilor și împăraților: „Atunci când monarhia și-a lărgit hotarele prin cucerirea unor ținuturi vecine, ea trebuie să se poarte acolo cu o mare blândețe”. Iluministul francez accentua: „În acest fel de cuceriri trebuie ca lucrările să fie lăsate, în teritoriile cucerite, așa cum au fost găsite: aceleași tribunale, aceleași legi, aceleași obiceiuri, aceleași privilegii; nu trebuie să fie schimbat nimic în afară de armată și de numele suveranului”⁹.

Cercurilor imperial-șovine ale Rusiei țariste nu le convenea statutul juridic al Basarabiei de unitate administrativ-teritorială autonomă. Prin intermediul guvernatorului Harting și al altor funcționari ruși ce ocupaseră posturile de conducere în administrația ținutului, au început să se adreseze la Petersburg cu plângeri referitoare la faptul că în organele de conducere ale Basarabiei ponderea numerică a acestora era mai mică decât cea a reprezentanților nobilimii române. Ignoranți din fire, ei nu se puteau împăca cu obligațiunea de a se conduce de legislația Moldovei. Nici pe departe nu erau de acord cu dispoziția § 19 a regulamentului din anul 1812, care prevedea ca în organele de stat, administrative și judiciare, în cancelariile acestora, alături de limba rusă, să fie liber utilizată și cea română. Ei se lamentau, că consilierii autohtoni, „având cancelarie moldovenească răpesc... consilierilor ruși posibilitatea de a participa cât de puțin în instrucția cauzelor în limba moldovenească”¹⁰ nu numai în afacerile civile și penale, dar și în cele executive”¹¹. De parcă cineva nu le permitea funcționarilor ruși să învețe limba poporului, soarta căruia tindeau cu orice preț s-o diriguiescă.

Ținând să faciliteze procesele deznaționalizării și rusificării populației autohtone, funcționarii ruși, în frunte cu Harting, militau deschis pentru lichidarea ultimelor rămășițe ale instituțiilor naționale de stat, pentru interzicerea aplicării limbii române, a legilor și obiceiurilor populației băștinașe în organele administrative și judiciare ale ținutului. Ei doreau ca Basarabia să fie cât mai repede transformată într-o gubernie de tip rusesc cu sistemele respective ale organelor de stat, administrative, judiciare, fiscale, specifice Imperiului rus.

Pentru a-și atinge scopul, demnitarii imperiali, denaturând situația reală, raportau la Petersburg că, chipurile, Statul Moldova nu dispunea la începutul sec. al XIX-lea de acte legislative și că limba autohtonilor din Basarabia era imperfectă pentru aplicare în instanțele de stat și judiciare.

Nobilimea română din Basarabia în multe petiții a combătut vehement insinuările aduse limbii și culturii populației autohtone din ținut. Argumentând existența reală a obiceiurilor juridice și a legiurilor Principatului Moldova, un grup de boieri, într-o scrisoare către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni din anul 1814, scriau: „Se împlineste al patrulea secol din momentul când Moldova se conduce prin legile și pravilele sale și se poate oare de crezut, că ea n-a avut și nici în prezent nu dispune de acestea? Oare nu există toate obiceiurile vechi moldovenești și pravilele obligatorii? Nu există oare pravile tipărite ale lui Vasile Voievod? Nu există oare legiurile domnitorilor, hrisoavele și diatele editate în diferite timpuri? Nu se precaută oare litigiile în baza legilor lui Iustinian și ale altor împărați greci? Poate oare să ne fie adusă o hulă mai mare în situațiunea în care ne aflăm în prezent?”¹². La 5 iulie 1814 într-o petiție adresată lui Alexandru I 54 de nobili români din Basarabia cu mare respon-

sabilitate și destoinicie apărau dreptul legitim și firesc al populației autohtone la aplicarea limbii materne în toate instanțele de stat, administrative și judiciare ale ținutului, comunicând țarului rus că pe parcurs de secole toate pricinile locuitorilor se examinau în „limba moldovenească a pământului” și că „toate arhivele Moldaviei nu sunt într-altă limbă decât în dreapta limbă moldovenească”. Petiționarii accentuau: „Toate documenturile pentru moșii [și] pentru feliuri de giudecăți și învoiele [sunt] alcătuite numai în limba moldovenească. Tot norodul aceștii oblasti [nu] are înțelegere altei limbi decât a Patriei sale. Așa dar fiind, dacă [pri]cinile se vor căuta într-altă limbă [m]ulți dintre noi putem pierde dreptu[ri]le noastre, neputând bine a le descoperi în limba necunoscută nouă. Mulți [pot] căde și în feliuri de învinovățiri, iscăbind documenturi pe care nu le înțelegem, și multe din documenturile ce avem, vor lua pefacere în puterea cuvintelor, când se vor tălmăci într-altă limbă”¹³.

La adresările de protest ale boierilor basarabeni Alexandru I la început oficial s-a distanțat de pozițiile funcționarilor șovini. În rescriptul de la 1 aprilie 1816 țarul îi comunica mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni următoarele: „Intențiunea mea constă în a dăruî Basarabiei o administrație civilă corespunzătoare cu drepturile, obiceiurile și legile ei”¹⁴.

La 29 aprilie 1818 țarul Alexandru I a aprobat noul act legislativ „Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei” („Așezământul constituirii regiunii Basarabia”). Organ administrativ suprem și judiciar a fost determinat „Verhovnâi sfat al oblasti” („Consiliul suprem al regiunii”) în frunte cu rezidentul plenipotențiar al țarului în ținut. În componența Consiliului intrau guvernatorul civil, viceguvernatorul, președinții judecătoriilor civile și penale, șase deputați aleși de nobilimea Basarabiei. Ședințele aveau loc în limbile rusă și română. Judecătoria penală examina procesele în limbile rusă și română în baza legilor Imperiului rus. Ancheta persoanelor de origine română se efectua în limba română, iar procesele-verbale se completau în ambele limbi: română și rusă. Sentințele pentru inculpații autohtoni de asemenea erau pronunțate în limba română. Judecătoria civilă la examinarea litigiilor referitoare la proprietatea de stat se baza pe legile imperiale, iar în problemele proprietății persoanelor particulare — pe legile Principatului Moldova. Audierea împiricinașilor și completarea proceselor-verbale se efectuau în limba română. În caz de necesitate, documentele se traduceau în limba rusă.

Dispozițiile acestui document au reglementat în mare măsură statutul juridic al Basarabiei în perioada anilor 1818—1828. Profesorul A. V. Surilov și alți cercetători considerau că aprobarea „Așezământului...” în anul 1818 a însemnat începutul introducerii statutului de autonomie pentru regiunea Basarabia¹⁵. O altă părere referitor la evoluția autonomiei Basarabiei o avea istoricul A. Boldur: „Așezământul din 1818 introducea Basarabia în angrenajul instituțiilor rusești. Afară de Sfatul Suprem, pentru care în guberniile interne nu era analogie, celelalte instituții, în majoritate copiau experiența administrativă rusească”¹⁶. Avea perfectă dreptate savantul A. Boldur. Regulamentul din 1812 reglementa activitatea unor organe de stat ce aveau mult comun cu cele ale Principatului Moldova. „Organizarea conducerii provizorii...” admitea aplicarea pe scară largă în Basarabia a obiceiurilor juridice și a legilor scrise ale Statului Moldova. Prin legiferarea aplicării legilor imperiale rusești în domeniile dreptului penal, administrativ, financiar, unele sfere ale celui civil etc., „Așezământul” a dus la îngustarea și limitarea radicală a autonomiei ținutului.

Ulterior, autocrația țaristă a redus și mai mult statutul de autonomie al Basarabiei. În anul 1825 guvernul imperial n-a binevoit să promulgă „Proiectul codului civil al Basarabiei” al ilustrului jurist român Petru Manega, elaborat de acesta în conformitate cu principiile renumitului cod civil al lui Napoleon¹⁷. Politica țarismului în Basarabia la fel ca și în celelalte periferii naționale, nu urmărea păstrarea și dezvoltarea instituțiilor naționale de stat și drept, ci lichidarea treptată a acestora, înlocuirea lor cu instituții respective imperiale rusești.

III. Basarabia — colonie a Imperiului rus. În anul 1828 guvernul țarist a abrogat „Așezământul...” din 1818, promulgând la 29 februarie noul regulament „Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Bessarabiei”, regulament care a extins acțiunea directă a legislației imperiale ce reglementa statutul și competența organelor administrative și judecătorești ale guberniilor centrale ale Rusiei țariste asupra teritoriilor românești de

la răsărit de Prut. Art. 54 al „Așezământului...” din 1828 preciza: „Precum cuprinderea îndatoririi, chipul lucrării și răspunderea tuturor locurilor și a fețelor întru ocărmuirea oblaștei Bessarabiei, așa și rânduiala supunerii să hotărâse prin cele de obște a imperiei așezări”, adică de acele reguli „care să vor da de acum înainte la guberniile imperiei cele dinlăuntru”¹⁸.

Prin dispozițiile „Așezământului...” din 1828 a fost desființată funcția de rezident plenipotențiar al țarului pentru Basarabia, a fost lichidat organul suprem de stat și judecătoresc al ținutului — Sfatul Suprem. Art. 62 al noului regulament oficial a interzis aplicarea limbii populației autohtone în instanțele de stat ale ținutului. „Toate pricinile în locurile prisudstfiilor din oblastia Bessarabiei să lucrează pe limba rossie-nească...”¹⁹.

„Așezământul...” din 1828 a limitat și mai mult aplicarea legilor Moldovei în Basarabia, stabilind că „în pricinile de judecăți să primesc de temelie pravilele țării, iară întru acele întâmplări, unde ele să vor afla nu deplin, să primesc și pravilele Ros-siei”²⁰. Norma dată a permis ca începând cu anul 1828 legile imperiale să fie aplicate și în litigiile civile ale persoanelor particulare. Aici întrezărim răspunsul la întrebarea: „De ce țarismul n-a promulgat «Proiectul codului civil al Basarabiei» alcătuit de P. Manega. Guvernul imperial își dădea seama că stopând evoluția firească și perfecționarea izvoarelor dreptului local din Basarabia, se vor crea circumstanțe ce le vor permite funcționarilor țariști să vadă permanent în dreptul local „lacune și contradicții” și pe această bază „să aplice cât mai frecvent legea civilă rusă”²¹.

Noul regulament a redus considerabil spațiul teritorial al aplicării legiurilor naționale ale autohtonilor, o părticică din poporul românesc, rupt de la statul național. „Așezământul...” preciza că „litigiile în județele Ismail și Akkerman... să fie instruite și hotărâte pe baza legilor ruse”, deoarece „în acestea nu sunt moldoveni”. Afirmția dată era o minciună sfruntată. Documentele demonstrează că în anul 1827 în județul Akkerman locuiau 12 334 români, iar în județul Ismail numărul lor atingea cifra de 16 347²².

Fundamental au fost limitate competența și funcțiile organelor de conducere ale Basarabiei. Noul organ — Sfatul Oblastei (Consiliul Regiunii) — constituit în locul Sfatului Suprem nu mai deținea cea mai înaltă autoritate administrativă și judiciară în Basarabia. Aceste funcții i-au fost atribuite guvernatorului general al Novorosiei și al Basarabiei. Practic, autohtonii au fost eliminați de la participarea la formarea organelor de conducere ale regiunii. Dacă în Sfatul Suprem nobilimea română alegea 6 membri din 11, apoi în Sfatul Oblastii numai 1 singur membru din 8. 6 erau numiți de Senatul Ocărmuitor al Imperiului rus, iar președintele Sfatului Oblastii, care deținea concomitent și funcția de guvernator general al Novorosiei, era numit nemijlocit de țar. Prin urmare, Basarabia, începând cu anul 1828, a fost transformată într-o colonie tipică a Rusiei țariste.

Coloniile sunt țări sau părți din teritoriul acestora, anexate de state străine și lipsite complet de atribute ale statalității naționale, de independență politică și economică, fiind dirijate de regimul și legile metropolei. În colonii aparatul de stat, cel administrativ, fiscal și judiciar se constituie și activează, respectiv, sub controlul nemijlocit al organelor de stat centrale ale metropolei. Locuitorilor autohtoni, de regulă, li se impune o altă limbă, străină lor, o altă cultură, un alt mod de viață.

IV. Basarabia — formațiune național-statală în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse (20 octombrie—2 decembrie 1917). Personalitățile de frunte ale românilor din teritoriile de la răsărit de Prut niciodată nu s-au împăcat cu statutul de colonie al Basarabiei. Ei au militat în permanență pentru eliberarea de sub jugul țarismului și renașterea statalității naționale la răsărit de Prut. Încă în anii 70 ai sec. al XIX-lea renumitul poporanist și om de cultură Z. Ralli-Arbure susținea necesitatea „distrugerii imperiului rusesc... lăsând popoarele, din care se compunea acest imperiu, liber să-și croiască singure destinele...”²³. La 1906, clasicul literaturii noastre A. Mateevici în articolul „Ce ne trebuie nouă?” menționa „că moldovenii trebuie să se deștepte, să muncească mult la învierea lor națională, adică la trezirea poporului lor, și să lupte pentru drepturile celea, la care năzuiesc toți binevoitorii lor”. Poetul-patriot le explica conșanșelor săi că fiecare popor din cadrul imperiului țarist avea stringentă nevoie de formațiunea sa național-statală autonomă. „Pe lângă limbă, prin școli, prin

biserici, prin cărți și gazete, un norod de alt neam, care locuiește într-o țară atât de mare ca Rusia, trebuie să mai aibă desinecărmuirea (autonomia) lui, căci fiecare neam numai atunci se ocărmuiește bine, când se cărmuiește potrivit cu drepturile lui naționale²⁴.

În primăvara și vara anului 1917 necesitatea eliberării naționale și a creării unei formațiuni statale proprii e împărtășită de tot mai mulți autohtoni din Basarabia, inclusiv de unele partide politice, organizații ale țăranilor, pedagogilor, militarilor etc. În zilele de 20—23 octombrie 1917 Congresul Ostășesc Moldovenesc, ce reprezenta în acel moment interesele vitale ale românilor de la răsărit de Prut, a proclamat autonomia politică a Basarabiei. În documentul-rezoluție respectiv se spunea: „Având în vedere cultura națională a Neamului Românesc și trecutul său și plecând de la principiul revoluției, că fiecare norod are dreptul să hotărască singur de soarta sa, Congresul, în dorința sa de a uni Neamul moldovenesc și a-i chezașlui drepturile lui naționale și propășirea lui economică și culturală, a hotărât:

Să declare autonomia teritorială și politică a Basarabiei. Pentru apărarea drepturilor și intereselor autonomiei Basarabiei, pe lângă stăpânirea vremelnică să fie un împuțernicit al Neamului moldovenesc²⁵.

Congresul a adoptat rezoluții referitor la constituirea parlamentului provizoriu al Basarabiei — „Sfatul Țării“, formarea trupelor militare naționale, referitor la problemele învățământului, la reforma agrară, la relațiile cu Republica Federativă Democratică Rusă etc.

V. Republica Democratică Moldovenească — stat suveran în cadrul Republicii Federative Ruse (2 decembrie 1917—24 ianuarie 1918). Spre finele anului 1917 românii basarabeni fac următorul pas pe calea autodeterminării naționale. Prin voturile deputaților din Sfatul Țării în ziua de 2 decembrie 1917 a fost adoptat istoricul document-declarație, ce în aspect politico-juridic stabilea: „Basarabia, în temeiul trecutului său istoric, se declară de azi înainte Republica Democratică Moldovenească, care intră în componența Republicii Democratice Federative Ruse ca membru cu drepturi egale“.

Puterea supremă de stat în noua republică aparținea parlamentului — Sfatul Țării — format din deputați aleși de Congresul Ostășesc, Congresul Țărănesc, corporațiile profesionale, asociațiile clerului, grupurile etnice etc. Funcția de președinte al Parlamentului o exercita I. Inculeț. Puterea executivă în republică era îndeplinită de Consiliul Directorilor Generali în frunte cu P. Erhan.

Un șir de organizații și mișcări politice din ținut au recunoscut legalitatea constituirii Republicii Democratice Moldovenești. Chiar și organizația bolșevicilor din Chișinău, prin rezoluția adoptată de adunarea generală a Sovietului deputaților muncitorilor și soldaților, conchidea: „A saluta muncitorii, soldații și țăranii moldoveni, care își realizează dreptul cucerit de Revoluția din Octombrie privitor la autodeterminarea popoarelor Rusiei“²⁶.

Republica Democratică Moldovenească obținuse și o anumită recunoaștere pe arena internațională. La Chișinău, pe lângă guvernul Moldovei, au fost acreditați, în calitate de consuli, reprezentanți ai guvernelor României, Franței, S.U.A., Marii Britanii. Documentele publicate reflectă anumite secvențe din activitatea desfășurată la Chișinău a consulului Franței R. Sarre și a atașatului militar francez în Moldova colonelul d'Alibia.

VI. Republica Democratică Moldovenească — stat independent pe harta politică a Europei (24 ianuarie 1918—27 martie 1918). Calea spre suveranitate a românilor din teritoriile de la răsărit de Prut nu era pe placul celor ce doreau cu orice preț să mențină intacte hotarele fostului Imperiu rus. Observând că Republica Populară Moldovenească, Ucraina, Gruzia, Armenia etc. își consolidau treptat statalitatea lor națională, adepții unei Rusii „unice și indivizibile“ trec în mod deschis la lupta directă cu guvernele statelor naționale nou-formate. Drept pretext oficial era vehiculat frecvent faptul că popoarele neruse, în procesul reconstituirii sau al formării din nou a statelor lor naționale n-au înfăptuit transformările sociale propuse de conducerea bolșevică a Rusiei Sovietice. Ca mijloc de asigurare ideologică servea doctrina bolșevică conform căreia inițial trebuia obținută victoria în lupta de clasă, adică se cerea instaurată puterea sovietică sub formă de dictatură a proletariatului în frunte cu partidul comunist și abia după aceea, ținând cont de interesele nemijlocite ale sovietelor,

se recomanda rezolvarea problemelor naționale. Neinstaurarea dictaturii proletariului era apreciată de bolșevici și adepții acestora drept fenomen reacționar (contra-revoluționar).

Activitatea împotriva organelor de stat ale Republicii Democratice Moldovenești se intensifică după sosirea din Petrograd a emisarului special al guvernului sovietic — S. G. Roșali, însoțit de un grup de marinari bolșevizați. Comandamentele unităților armatei ruse, dislocate în Basarabia, refuză să execute dispozițiile Sfatului Țării. Ulterior, favorizați de superioritatea numerică enormă, forțele militare ale Rusiei sovietice încep în mod direct să se amestece în treburile interne ale Republicii Moldovenești: dezarmau detașamentele credincioase Sfatului Țării, arestau activiștii mișcării de eliberare națională, suspendau activitatea organelor de presă ce nu le erau pe plac etc.

Pentru a dirija mai eficace lupta împotriva organelor de stat ale Republicii Democratice Moldovenești, la 24 decembrie 1917, bolșevicii constituie la Chișinău Statul Major al trupelor sovietice din Basarabia, în componența căruia intrau Venediktov, Durasov, Korovkin, Levenzon, Rojkov și Gavrilin.

Documentele timpului cu lux de amănunte demonstrează amestecul brutal al Statului Major bolșevic în afacerile interne ale Republicii Democratice Moldovenești. Semnificativ în acest sens este următorul pasaj, din raportul lui Venediktov, șeful Statului Major, expediat la 1 ianuarie 1918 C.C.N. (Consiliul Comisarilor Norodnici) din R.S.F.S.R.: „Cerințele Consiliului Comisarilor Norodnici vor fi realizate, fiindcă guvernul Moldovei este neputincios. Dacă, contrar așteptărilor, guvernul Moldovei a refuză să-și schimbe orientarea politică, atunci la indicația Consiliului Comisarilor Norodnici Statul Major revoluționar va întreprinde acțiunile indicate de Consiliul Comisarilor Norodnici”²⁷. La ordinul Statului Major sunt arestați o parte din membrii Sfatului Țării, iar la 9 ianuarie 1918 la Chișinău este instaurată starea de război.

Faptele expuse mărturisesc că la sfârșitul anului 1917—începutul anului 1918 guvernul sovietic, la fel ca și guvernul țarist în anii 1806—1812, a neglijat completamente doleanțele sacre ale mișcării de eliberare națională a poporului român. Recurgând la forță militară, Rusia sovietică a încălcat în mod flagrant suveranitatea noului stat constituit pe teritoriile istorice ale românilor din arealul geografic de la răsărit de Prut — Republica Democratică Moldovenească. Prin asemenea acțiuni guvernul sovietic a încălcat în mod brutal și principiile de bază ale propriilor sale acte legislative: Decretul despre pace, Declarația drepturilor popoarelor din Rusia etc.

Pentru a contracara activitatea subversivă a unităților militare ruse bolșevizate și a proteja suveranitatea R. D. Moldovenești organul suprem de stat al acesteia — Sfatul Țării — în baza dreptului ginților și a normelor de drept internațional, s-a adresat după ajutor militar statelor antantei. Prin consimțământul Angliei, Franței, S.U.A. și al altor state, armata română a trecut Prutul și după mai multe lupte grele a impus unitățile armatei ruse să părăsească teritoriul Basarabiei.

Urmând exemplul Ucrainei, Finlandei, și al altor state constituite în fostele periferii naționale ale Imperiului rus, Sfatul Țării în ziua de 24 ianuarie 1918 a adoptat Declarația de independență a Republicii Democratice Moldovenești. În document se menționa: „Proclamarea neatârării este o cerință politică a vremii, căci Republica Moldovenească nu mai poate aștepta de la nimeni orânduirea vieții sale și popoarele republicei trebuie să înțeleagă că viitorul lor atâră numai de la dânsese și că acest viitor poate să fie înfăptuit numai prin așezământul înalt de ocârmuire — Sfatul Țării și stăpânirea pusă de el — Sfatul Miniștrilor”²⁸.

Adoptarea Declarației de independență a perfecționat statutul politico-juridic al Republicii Democratice Moldovenești. Din stat suveran în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse s-a transformat în stat independent pe harta politică a Europei. Din ziua de 24 ianuarie 1918 Basarabia *de jure* a încetat să se mai afle sub jurisdicția guvernului Statului Rus.

VII. Revenirea Basarabiei în componența României. Pe parcurs de secole, mai ales în Europa în epoca modernă, s-a simțit tendința general-umană a popoarelor de a conviețui în cadrul unor state naționale unitare. Urmărind realizarea acestui scop sacru, statele mai puternice organizau și efectuau procesul încadrării în componența sa a tuturor celorlalte teritorii etnice ale națiunii respective. În sec. al XIV-lea—începutul celui de al XVI-lea demnitarul Marelui cnezat al Moscovei, prin intermediul convențiilor

interstatale, al achizițiilor de teritorii prin bani și chiar al războaielor de cucerire, au reușit să efectueze unificarea statală a teritoriilor etnice ale poporului rus. Prusia și Piemontul (Sardinia) în a doua jumătate a sec. al XIX-lea au efectuat unificarea statală a Germaniei și a Italiei. Statul Bulgaria constituit la 1878 numai pe o parte a teritoriului etnic al bulgarilor, alipește la 1885 Rumelia de Est, iar în anii 1912—1913 alte teritorii naționale. Grecia de asemenea nu s-a limitat la teritoriul etnic, în cadrul căruia s-a constituit la 1830 ca stat independent. Ulterior ea alipește celelalte teritorii naționale: insulele Ionice la 1864, o parte a Tesaliei și raionul Arta la 1881, Macedonia Egeică cu orașul Salonic, Tracia de Est, Epirul și insula Crit în 1913 etc.

Documentele timpului demonstrează că și populația teritoriilor etnice românești pe parcurs de secole a tins, cu pasiune și ardoare uneori, să se unească în cadrul unui stat național unitar. Elocvent în această privință este memoriul din anul 1807, adresat de un grup de boieri din Moldova către Napoleon I, în care se argumenta necesitatea unirii Principatelor Românești — Moldova și Valahia — într-un „singur stat suveran, fie sub vechea denumire de Dacia, fie sub aceea mai nouă de Valahia Mare, așa cum fusese înaintea separării celor două state”. Autorii memoriului consemnau: „Pare-se că natura a făcut totul spre a reuni aceste două state în unul singur. Marea, muntele, râurile, fortărețele ne despart din toate laturile de străini; înlăuntrul egalitatea legilor, identitatea limbii, potrivirea caracterilor și uniformitatea topografiei, totul contribuie să ne unească”²⁹.

În anii 1917—1918 tendința spre unire începe să fie împărtășită tot mai frecvent de populația autohtonă a Republicii Democratice Moldovenești. Conștienți de faptul că Basarabia „este țară românească”, că izbăvirea neamului e în unirea tuturor „într-o singură țară”, studenții băștinași în Declarația din 24 ianuarie 1918 cheamă pe conșăngenii lor spre încadrarea tuturor teritoriilor naționale românești în componența unui singur stat național: „Veniți, fraților, cu toții, să facem o țară nouă și mare a tuturor celor de un sânge cu noi! Nicăieri nu ne va fi mai bine ca în această țară”³⁰.

La 3 martie 1918 adunarea generală a zemstvei ținutului Bălți, ce a întrunit peste o sută de membri, pornind de la faptul că Basarabia pe parcursul secolelor „a fost totdeauna un trup cu Moldova de pe dreapta Prutului și că soarta ei a fost de-a pururea legată de aceea a Principatelor dunărene cu care a gustat aceleași suferințe și aceleași bucurii” cu unanimitate de voturi a cerut „unirea Basarabiei cu regatul României”³¹. Pe data de 6 martie 1918 unirea Basarabiei cu România a cerut-o și o delegație a Uniunii proprietarilor agricoli din Basarabia, iar la 13 martie — adunarea zemstvei ținutului Soroca. Apeluri întru susținerea unirii au fost exprimate de un șir de partide politice, organizații profesionale etc.

Exprimând tendințele legitime ale populației Basarabiei parlamentul R. D. Moldovenești în ziua de 27 martie 1918 prin voturile a 86 de deputați ai Sfatului Țării a votat „Declarația de unire a Basarabiei cu România”. Documentul proclama: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechile ei granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor de azi înainte și pentru totdeauna, se unește cu mama sa România”³².

În felul acesta în martie 1918 o parte din fostul Principat românesc Moldova dintre Prut, Dunăre, Marea Neagră și Nistru în aspect politico-juridic revine, în mod democratic, în componența statului național unitar România.

Note

¹ Vezi: Documente turcești privind istoria României. Vol. III. 1791—1812. București, 1986, p. 177—188.

² Vezi: История Р.С.С. Молдовенешть. Вол. I. Кишинэу, 1967. П. 368.

³ Letopisețul Țării Moldovei... Cronici. Chișinău, 1990, p. 340.

⁴ Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769—1812). Сборник документов. Кишинев, 1984. С. 198.

⁵ Ibidem, p. 220—221.

⁶ Vezi: Грама Д. К. Общественно-политические и правовые воззрения Андрунакия Доница. Кишинев, 1983. С. 24—25.

⁷ Vezi: A. C. S. a R. Moldova, f. 1, i. 1, d. 3995, f. 12.

⁸ Записки Бессарабского статистического комитета. Кишинев, 1868. Т. 3. С. 112.

⁹ Montesquieu Ch., Despre spiritul legilor. București, 1964, vol. 1, p. 182.

- 10 Administrația colonială rusă în perioada de ocupațiune a Basarabiei s-a străduit ca în documentele sale să utilizeze doar termenii «moldoveni» și «limba moldovenească».
- 11 Citat după: *Boldur A.*, Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812—1828, Chișinău, 1929, p. 21.
- 12 Citat după: *Ovcinico-Pelin V.*, În speranța unei drepte legiuiri//*Moldova*, 1989, nr. 11, p. 24.
- 13 Scrisoarea boierilor moldoveni către țar (1814)//*Moldova*, 1989, nr. 11, p. 25.
- 14 Citat după: *Boldur A.*, op. cit., p. 27.
- 15 *Vezi: История государства и права СССР. Ч. I. М., 1972. С. 306.*
- 16 *Boldur A.*, op. cit., p. 61.
- 17 *Vezi: Grama D., Slutu C.*, Petru Manega — codificator al dreptului moldovenesc din Basarabia//*Cugetul*, 1991, nr. 2, p. 35—41.
- 18 *Mihail P., Mihail Z.*, Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. (1812—1830). București, 1993, p. 127.
- 19 *Ibidem*, p. 128.
- 20 *Ibidem*.
- 21 *Каско Л. А.* Петр Манега — забытый кодификатор Бессарабского права. СПб., 1914. С. 30.
- 22 *Vezi: Кабузан В. М.* Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII — первая половина XIX в.). Кишинев, 1974. С. 92—100.
- 23 *Ралли-Арборе З.* Опере алесе. Кишинэу, 1957. П. 222.
- 24 *Матеевич А.* Пажины алесе. Кишинэу, 1985. П. 99—100.
- 25 Citat după: *Andronachi Gh.*, Albumul Basarabiei: în jurul marelui eveniment al Unirii. Chișinău, 1933, p. 130.
- 26 Борьба за власть Советов в Молдавии (март 1917 — март 1918 гг.). Сборник документов и материалов. Кишинев, 1957. С. 204.
- 27 *Ibidem*, p. 267—268.
- 28 *Cuvint Moldovenesc*, 1918, 28 ianuarie.
- 29 Documente ale Unirii (1600—1918), București, 1984, p. 144.
- 30 Citat după: *Ciobanu Șt.*, Basarabia, Chișinău, 1992, p. 107.
- 31 *Ibidem*, p. 109—110.
- 32 *Ibidem*, p. 116.

RECENZII, VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ION ȚURCANU, FOAMETEA DIN BASARABIA ÎN ANII 1946—1947: MECANISMUL ORGANIZĂRII EI, CHIȘINĂU, UNIVERSITAS, 1993, 144 p.

Recent a ieșit de sub tipar cartea cu titlul de mai sus, semnată de cunoscutul istoric chișinăuian Ion Țurcanu și consacrată analizei cauzelor ce au dus la tragicele evenimente din anii 1946—1947 din Basarabia.

Deși foametea din anii 1946—1947 a fost un subiect tabu pentru cercetători cu tot interesul deosebit ce-l prezintă acesta pentru știință și societate, până acum istoricii nu s-au grăbit să elaboreze și să publice studii aprofundate asupra acestui fenomen. Iată de ce apariția cărții istoricului I. Țurcanu este, fără îndoială, un suport de nădejde pentru toți cei ce doresc să cunoască adevărata istorie a neamului nostru și veritabilele cauze ce au dus la foametea din anii 1946—1947 cu groaznicele ei urmări.

Cartea recenzată este alcătuită din «Cuvânt înainte» și două capitole: unul scris pe baza informațiilor strecurate în presa periodică a timpului, iar celălalt, care îl completează perfect pe primul, este scris pe baza materialelor de arhivă, încă nevalorificate.

Chiar de la început, autorul a formulat câteva întrebări esențiale pentru înțelegerea fenomenului foametei la care a căutat să dea un răspuns convingător. Întrebările sunt: ar fi fost oare țărănimea capabilă să facă față secetei groaznice din anii 1945—1946 și foametei din 1946—1947 cu propriile mijloace, fără ajutorul statului, cum a făcut-o de atâtea ori în trecut; nu cumva ea însăși furniza statului pâine și alte produse agricole în anii secetoși și ai foametei; care a fost starea agriculturii și a traiului țărănimii basarabene de la sfârșitul grelelor încercări din cea de-a doua jumătate a anilor patruzeci? (vezi p. 13).

Înainte de a căuta răspuns la problemele formulate, autorul a ținut să arate care a fost politica agrară a statului sovietic în perioada postbelică. Locul central al acestei politici «îl deținea folosirea pământului în scopul producerii pâinii și predării ei obligatorii la stat, de altfel ca și a celorlalte produse agricole (...). Ca și până la război, principalele articole ale bugetului la cheltuieli vizau industria și creșterea forței militare a țării (...), cea mai mare parte a veniturilor din agricultură erau transvazate în ramurile prioritare» (p. 14). După conturarea acestui cadru general, I. Țurcanu a caracterizat specificul economiei basarabene, politica colectărilor de produse agricole, promovată de autoritățile sovietice stabilite în ținut.

Așa cum reiese din studiu, presa timpului s-a angajat plenar în susținerea politicii de pauperizare a țăranilor și de distrugere a gospodăriilor lor individuale. Despre secetă presa timpului a scris mai puțin, pentru ca nu cumva, cum subliniază autorul, «țăranii să creadă că seceta i-ar putea scuti de rechiziții» (p. 24).

Atât unele date din presa timpului, cât și mai ales documentele de arhivă, folosite cu îndemănare profesională de autor, demonstrează convingător că autoritățile sovietice s-au comportat pe teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru ca într-o țară cucerită și considerată ostilă cuceritorilor. Imediat după faimoasa «eliberare», conducerea comunistă cerea de la gospodăriile colhoznice și cele individuale «livrări obligatorii la stat a cârnii și ouălor, indiferent de *faptul dacă au sau nu vite și păsări*, subliniază autorul lucrării în documentul citat, a laptelui, dacă au vaci, lână, după numărul de oi și capre» (p. 59).

Autorul a alcătuit mai multe tabele statistice în care au fost arătate normele medii de predare obligatorie a pâinii și a altor produse agricole la stat, precum și volumul total al datoriei la livrările unor produse vegetale fixat pentru anii 1945—1947. I. Țurcanu a depistat sistemul diabolic de stoarcere a bunurilor agricole de la țăranii basarabeni. După ce țăranii erau constrânși să presteze statului produsele conform «planurilor», urmau sarcini obligatorii «de depășire a planurilor la colectări». Iar când,

strânși cu ușa, scrie autorul, «contribuabilii se achitau și cu prevederile de supraplan, atunci se inventau (...) alte procedee de stoarcere a ultimelor rezerve de produse agricole. O astfel de metodă, practică în mod curent, era impunerea livrării în avans, în contul anului următor» (p. 67). Peste acestea se suprapunea și ceea ce s-a numit «întrecere socialistă», în fapt nu era altceva decât un procedeu suplimentar de exploatare a țăranilor oropsiți.

Autorul a descris felul cum erau percepute bunurile agricole: nu numai activiștii satelor erau angajați în lucrul de colectare. La sate erau trimiși activiștii din județe și raioane, nomenclatura de partid și a sovietelor; organele republicane nu rămăneau nici ele în urmă: erau organizate «brigăzi speciale care plecau în raioane și sate pentru a «stimula» interesul țăranului față de colectările obligatorii de pâine» (p. 81).

Documentele depistate de autor în arhive demonstrează că lucrătorii de răspundere ai partidului și sovietelor din mai multe județe, plecând la sate în calitate de imputerniciți ai comitetelor respective, «se dedau la samavolnicii și fărădelegi, făceau percheziții, confiscau averea, arestau și băteau pe țăranii» (p. 90).

Autorul a demonstrat cu lux de amănunte, pe baza documentelor existente, și alte abuzuri comise de autorități în condițiile unei totale lipse de drepturi ale băștinașilor (unii conducători, de pildă, vindeau la prețuri speculative pâinea sechestrată etc.).

Un alt aspect al problemei elucidat convingător de autor este cel legat de mitul luptei de clasă. Cu toată sărăcia existentă în satele basarabene ca rezultat al războiului, cu toate că gospodăriile înstărite au avut de suferit mai mult decât cele sărace (teză demonstrată de autor ceva mai înainte), totuși și în Basarabia a fost inventat «dușmanul de clasă» — chiaburul, I. Țurcanu reproduce un document semnificativ prin absurditatea lui. Este vorba de o hotărâre a C.C. al P.C. (b) al Moldovei din 30 august 1947 intitulată «Cu privire la evidențierea gospodăriilor chiaburești din județele R.S.S.M. și la impunerea lor» (p. 101). Analizând documentul, autorul trage câteva concluzii importante din care spicuim doar pe următoarea: «... cele opt puncte ce desemnează cazurile când o gospodărie putea fi considerată chiaburească sunt dovada fie a totalei neкомпetențe într-o chestiune nu tocmai complicată, fie a relei-voințe față de țăranimea noastră, sau a ambelor deodată».

...Căci cine are o idee cât de cât adecvată despre specificul agriculturii și caracterul muncii țăranului individual, știe că o gospodărie țăărănească normală poate întruni (și, în Basarabia de la începutul anilor '40, întrunea mai totdeauna) toate cele opt tipuri de activitate...» (p. 103). Întâmplător oare autoritățile comuniste, venite de aiurea, au stabilit așa criterii? Bineînțeles că nu, ci cu scopul de a pune și mai mult în dependență țăranul de aparatul represiv stalinist.

Așadar, la seceta din anii 1945—1946 s-a adăugat politica comunistă de intimidare, de presiuni economice și extraeconomice asupra țăranimii basarabene, care pe deasupra mai avea și scopul de a împinge țăranimea în gospodării colective, introducerea socialismului în agricultură.

Nu putem să trecem cu vederea una din concluziile triste, dar pe deplin juste, pe care le-a tras I. Țurcanu, referindu-se la repercusiunile social-economice ale politicii sovietice față de satul moldovenesc în acei ani grei. În mare parte, scrie autorul, «aceste urmări le avem astăzi în înfățișarea, departe de adevărata prosperitate, a satelor noastre cu drumuri proaste sau chiar fără de ele, cu case pe alocuri bunișoare, dar făcute după un calapod, cu sărăcia lucie a magazinelor, cu competiție lipsă, în cea mai bună parte a satelor, a serviciilor sociale, cu o cultură inferioară, în raport cu imperativele timpului, cu absoluta lipsă a opiniei publice politico-sociale și, mai presus de toate, cu un trai, cu un mod de viață ce nu face față sub nici un chip demnității la care e îndreptățit să pretindă membrul unei societăți civilizate...» (p. 50—51).

Cu toate că cele două studii ale cărții au văzut lumina tiparului ceva mai înainte — unul într-o revistă, iar celălalt într-o culegere de studii —, totuși constatăm cu plăcere că reeditarea acestor texte, revăzute de autor și însoțite de o introducere în problema cercetată, e binevenită și este de un real folos celor ce doresc să cunoască soarta tragică a țăranilor basarabeni. Consider, de asemenea, că viitorii cercetători ai acestei importante teme a istoriei neamului nu vor putea ignora sau evita importante observații, concluzii, sugestii, expuse de autorul cărții recenzate, deși se pare, la prima vedere, că studiul poartă un stil de publicistică.

Anatol Petrencu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE AL A.Ș.M. ÎN 1993

Anul 1993 a constituit pentru cercetătorii Institutului de Istorie o nouă treaptă în realizarea programului de cercetări științifice, elaborat o dată cu reorganizarea Institutului în vara anului 1991.

Reorganizarea Institutului (vezi: *Revistă de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 2 p. 79—80) a avut drept urmare schimbări radicale în conducerea, structura și cadrele Institutului, în direcțiile, problemele și temele de cercetare. În Institut s-a creat o nouă atmosferă de creație lipsită de dictat ideologic, care a dat posibilitate de a trata evenimentele, procesele și personalitățile istorice de pe pozițiile unor criterii obiective de apreciere, de a înscrie istoria ca știință pe orbita valorilor naționale.

După reorganizarea Institutului de Istorie cercetătorii au început să se încadreze tot mai mult, prin intermediul problemelor cercetate, în complexul de investigații ce se întreprind în diferite centre științifice de pe întreg spațiul românesc în vederea valorificării de pe pozițiile cerințelor științifice moderne a trecutului poporului nostru. În ansamblu, activitatea cercetătorilor în anul 1993 a fost orientată spre studierea a 14 teme și 27 compartimente ale planului unic de cercetare, plan, care abordează o variată problematică actuală și de o reală importanță. Majoritatea compartimentelor reprezintă aspecte necercetate până la 1991 ori presupun o nouă interpretare a unor probleme anterior falsificate. Studierea temelor a fost efectuată în baza unor documente inedite din arhivele Republicii Moldova, României, Rusiei, Ucrainei, precum și prin aplicarea elementelor de metodologie utilizate în practica istoriografiei universale. În consecință, în circuitul științific au fost introduse valoroase materiale documentare, precum și diverse studii referitoare la un șir de probleme deocamdată necercetate sau controversate în istoriografie. În total cercetătorii au prezentat la discuție în secțiile respective producție științifică în volum de 147, 9 c.a.*, dintre care 52 c. a. revin lucrărilor finite, iar 85,9 c. a. lucrărilor în curs de pregătire.

În atenția cercetătorilor medievști s-au aflat problemele dezvoltării istorice a Țării Moldovei în contextul general medieval românesc și al civilizației europene: civilizația medievală și istoriografia Țării Moldovei (sec. XV—înc. sec. XVIII); istoria pământurilor moldovenești subordonate administrației otomane (sec. XV—XVII); evoluția vieții sociale, economice și a politicii interne a Țării Moldovei în perioada regimului turco-fanariot; situația Moldovei în sistemul relațiilor politice turco-ruso-austriece în anii 60—70 ai sec. XVIII; antecedentele tragicului act de la 1812, care marchează desprinderea Basarabiei din trupul Moldovei; valorificarea moștenirii culturale medievale etc.

Subiectele abordate de către cercetătorii moderniști reprezintă cele mai diverse aspecte din istoria modernă a Basarabiei și Transnistriei: politica administrativă a Rusiei în Basarabia (1812—1828), prezența basarabenilor din cele trei județe din sud la procesul de modernizare a societății și statului român, viața bisericească în Basarabia sub administrația rusească din sec. XIX, mișcarea națională a românilor basarabeni din sec. XIX—înc. sec. XX, activitatea formațiunilor social-politice în Basarabia de la înc. sec. XX.

Aria de cercetare a contemporaniștilor cuprinde o gamă de probleme legate de dezvoltarea istorică a Moldovei în perioada 1918—1993, între care menționăm: studierea integrării Basarabiei în cadrul Regatului Român; a vieții social-economice, politice și culturale în Transnistria în perioada interbelică; a împrejurărilor raptului din iunie 1940 și instaurării regimului sovietic în Basarabia în perioada iunie 1940—iunie 1941; dezvoltarea economică și socială a Moldovei în condițiile dominației sistemului totalitarist (anii 1944—1990) ș. a.

Fiind pe cale de maturizare în al doilea an de activitate, sectorul de istorie a științei și tehnicii și-a concentrat eforturile la scoaterea din anonimat a unor remarcabile personalități de știință din Moldova. Rezultatele cercetărilor au fost generalizate, formulate și reflectate în culegerea de schițe biografice «Savanții fizicieni și matematicieni din Moldova (în a doua jumătate a sec. XIX—prima jumătate a sec. XX)» (18 la număr), cât și 14 schițe biografice ale savanților din diferite alte domenii ale științei, originari din Basarabia, care anterior au devenit membri titulari, membri de onoare și membri corespondenți ai multor academii de științe din lume.

* c.a. — coli de autor.

Rezultatul principal în activitatea științifică a Institutului îl constituie îndeplinirea tuturor sarcinilor de plan prevăzute pentru anul 1993: finisate 5 compartimente din cadrul a 5 teme în volum de 52 c.a., editate ori se află în curs de apariție 8 lucrări (139,5 c.a.)

O bună parte din rezultatele investigațiilor științifice ale cercetătorilor au fost reflectate în cele 4 numere ale *Revistei de istorie a Moldovei*, vol. total — 38 c.a., ce apare sub egida Institutului de Istorie al A.Ș.M. (redactor-șef — Ion Țurcanu, redactor-șef-adjunct — Demir Dragnev). Tirajul relativ înalt al revistei (peste 2400 ex.) atestă o creștere a interesului specialiștilor și a publicului larg față de tematica și conținutul studiilor și articolelor publicate în paginile ei.

Cercetătorii Institutului de Istorie au publicat, de asemenea, o broșură (autoreferat al tezei pentru obținerea titlului de doctor habilitat în istorie) în volum de 2 c. a., 71 articole științifice (52,2 c. a.) și 46 articole de popularizare a științei.

Volumul total al publicațiilor științifice din anul 1993 realizate de colectivul Institutului este de 219,7 c.a. Pe lângă lucrul de editare, a fost înfăptuită și o muncă esențială de redactare științifică atât a lucrărilor editate, cât și a celor în curs de pregătire redacțională, în total fiind redactate 274,7 c. a. (inclusiv materialele din *Revista de istorie a Moldovei*).

În continuare vom enumera compartimentele de plan încheiate în 1993 și lucrările publicate de membrii Institutului, întrucât aceste lucrări materializează și definitivează rezultatul unor eforturi esențiale de activitate științifică depuse pe parcursul a mai mulți ani.

COMPARTIMENTE DE PLAN ÎNCHEIATE ÎN 1993

1. Ciobanu Ștefan, *Mitropolitul Dosoftei și activitatea lui literară*, 9 c. a. (Introducere, îngrijirea și comentarea textului de A. Eșanu, membru corespondent al A.Ș.M. și A. Nichitici).
2. Vladimir Tcaci, *Moldova în sistemul relațiilor politice turco-ruso-austriece în anii 60—70 ai sec. XVIII*. Monografie, 8 c. a.
3. Ion Varta, *Franța, Rusia și Unirea Principatelor Române (1855—1859)*. Monografie, 14 c. a.
4. Chiril Stratievski, *Țărănimea în R.A.S.S.M.* Monografie, 8 c. a.
5. Brighita Covarscaia, *Savanți fizicieni și matematicieni din Moldova* (a doua jum. a sec. XIX—înc. sec. XX).

Lucrări publicate cu antetul Institutului

1. *Valori și tradiții culturale în Moldova* (Culegere de studii) sub red. membrului corespondent al A.Ș.M., doctor habilitat în istorie, A. Eșanu. Chișinău, «Știința», 14,9 c.a.

Culegerea este consacrată valorificării moștenirii culturale românești în Moldova cu începere din evul mediu și până în zilele noastre; analizei diferitelor curente și monumente ale culturii; vieții și activității personalităților proeminente ale culturii noastre, unor probleme din viața culturală a Republicii Moldova etc.

O deosebită atenție se acordă operelor și activității marilor oameni de cultură (Grigore Ureche, Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătarul, Varlaam, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir ș. a.).

2. V. Mischevca, I. Negrei, Al. Nichitici, *Simbolica Țării Moldovei*. Chișinău, «Știința», 8 c. a.

În lucrare pentru prima dată este expusă istoria vexilogiei și sigilografiei heraldice moldovenești din sec. XIV—XIX. Autorii analizează evoluția cromaticii diferitelor tipuri de drapele medievale moldovenești, elucidează geneza drapelului tricolor, cercetează evoluția stemei Moldovei pe baza sigiliilor din sec. XIV—XIX. Textul este însoțit de numeroase ilustrații.

3. S. Madievschi, *Elita politică a României (1866—1918)*, Chișinău, «Logos», 13 c. a.

Este prima lucrare despre elita politică a României într-o anumită epocă istorică. Obiectul de studiere reprezintă grupul social-profesional aflat la cârma statului român între anii 1866—1918. Se examinează componența, principiile formării, relațiile interioare și cele cu elita economică, unele trăsături ale comportamentului politic ale acestui grup.

4. *Foamea în Moldova, 1946—1947. Culegere de documente* (red. resp. A. Țăranu). Chișinău, «Știința», 65,8 c. a.

Volumul include documente inedite din fondurile secrete ale arhivelor de partid și de stat din Republica Moldova, care pentru prima dată dezvăluie proporțiile și amănuntele tragediei poporului din primii ani de după război, când din vina regimului totalitarist s-a dezlănțuit o foamete cumplită, care a avut drept urmare sute de mii de victime.

Lucrări publicate de către membrii Institutului în mod particular (în afara planului), fără antet

1. Ion Țăranu, *Foamea din Basarabia în anii 1946—1947*. Monografie, 6,5 c. a.

Lucrarea vine să acopere o lacună din istoria românilor: studierea fenomenului foametei din Basarabia în anii 1946—1947. În baza documentelor de arhivă și a materialelor din presa vremii se ajunge la concluzia că a existat un mecanism special pentru pregătirea și realizarea foametei.

2. Ion Șîșcanu, *Raptul Basarabiei*. Chișinău, «Ago-Dacia», 10,7 c. a.

În carte, în baza documentelor de arhivă și a celor deja publicate, este descrisă preistoria ocupării Basarabiei de către U.R.S.S. în 1940. Pentru prima dată este cercetată pregătirea operațiunii militare a Armatei Roșii și acțiunile acesteia în Basarabia în perioada 28 iunie—3 iulie 1940. În baza documentelor și datelor statistice este reconstituit tabloul mișcării de populație în perioada respectivă și evaluate pierderile României în urma anexării Basarabiei de către Uniunea Sovietică.

3. *Crestomație la istoria românilor, 1917—1992*. Culegere de documente. Chișinău, «Universitas», 13 c. a. Publicată cu participarea membrilor Institutului A. Petrencu, I. Șîșcanu (cota de participare 8,6 c. a.).

SESIUNI ȘI REUNIUNI ȘTIINȚIFICE

Sesiuni științifice organizate în cadrul Institutului de Istorie

Institutul de Istorie și-a adus un aport deosebit în organizarea unor acțiuni însemnate de ordin științifico-organizatoric consacrate unor evenimente și personalități marcante din istoria neamului nostru, acțiunile respective fiind totodată și un bun prilej de aprobare a rezultatelor obținute în activitatea științifică a cercetătorilor. Acest aport a fost exprimat prin organizarea în cadrul Institutului de Istorie a 4 sesiuni științifice, la care cercetătorii Institutului au participat cu 17 referate și comunicări, alături de colegii din diferite centre științifice și de învățământ din republică, cât și de peste hotarele ei, în special, din România.

Prima sesiune științifică organizată de către Institutul de Istorie la 24 martie 1993, **Alexei Bărlădeanu — primul genetician din Moldova (110 ani de la naștere)**, și-a propus drept scop reabilitarea științifică a savantului Alexei Bărlădeanu, biolog și genetician de talie europeană, un martir al neamului nostru, care a suferit pe nedrept în numele științei.

Amănunțit sub diferite unghiuri de vedere, s-au referit la viața și opera științifică a savantului în cadrul acestei sesiuni A. Eșanu, membru corespondent al A. Ș. M., director interimar al Institutului de Istorie; Vera Bărlădeanu, fiica savantului; Nicolae Popa, profesor universitar, șeful catedrei de genetică a Universității de Stat din Moldova; Mina Lozan, profesor universitar, președintele Asociației Biologilor din Moldova; Leonid Mocreac, profesor universitar din or. Ternopol (Ucraina); Anatol Jacotă, directorul Institutului de Genetică al A. Ș. M. ș. a.

La 8—9 aprilie în incinta Institutului de Istorie și-a desfășurat lucrările sesiunea științifică **75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România**, la care au fost luate în dezbateri diferite aspecte ale acestui eveniment de importanță crucială în istoria tuturor românilor. Cercetătorii Institutului au prezentat 9 comunicări: «Unirea Basarabiei cu România în 1918. Aspectele controversate ale problemei» (dr. I. Țăranu); «Rolul factorului extern în Unirea Basarabiei cu România» (M. Ghițiu); «1918 geneza problemei Basarabene» (V. Mischevca); «Țarismul rus și mișcarea națională în Basarabia la înc.

sec. XX» (I. Varta); „Considerații privind mișcarea națională în Basarabia la înc. sec. XX» (Gh. Negru); «Considerații privind premisele culturale ale Unirii Basarabiei cu România» (dr. E. Istrati); «Atitudinea autorităților din R.A.S.S.M. față de Unirea Basarabiei cu România» (I. Șișcanu); «Naționalismul ucrainean și Unirea Basarabiei cu România» (M. Gribincea); «Arhiva Sfatului Țării — tezaur documentar al istoriei naționale din anii 1917—1918» (dr. hab. A. Roman).

Interesante și captivante au fost comunicările cercetătorilor din România «Activitatea lui Ion Pelivan la conferința de Pace de la Paris (1919—1920)» (Armand Coșu, București); «Poziția diplomației americane față de recunoașterea Unirii Basarabiei cu România» (dr. Dm. Șandru, Iași); «Deputații basarabeni în primul parlament al României Mari» (dr. Șt. Pâslaru, București) ș. a.

Sesiunea științifică **Onisifor Ghibu — 110 ani de la naștere** (20 mai, 1993) întrunind cercetători, oameni de cultură din întreg spațiul românesc, a constituit un omagiu marelui înaintaș, eminentului pedagog, filozof și publicist din Transilvania și Basarabia (1917—1918) O. Chibu, care, așa cum au subliniat vorbitorii, a fost prezent pretutindeni în orice colț de țară, acolo unde națiunea a fost amenințată în însăși ființarea sa.

La lucrările sesiunii au participat și au luat cuvântul prof. Octavian Ghibu, fiul omagiatului; Ministrul Culturii din Republica Moldova, Ion Ungureanu; Înalt Preasfințitul Mitropolit al Ardealului, academicianul Antonie Plămădeală, care a reactualizat activitatea omagiatului vizând păstrarea în cele mai dificile condiții a integrității naționale și religioase a neamului.

În cadrul sesiunii au fost abordate și alte fațete ale multiplei figuri omagiate: «Considerații privind personalitatea lui O. Ghibu» (acad. Haralambie Corbu, Chișinău); «Onisifor Ghibu ca publicist în serviciul Marii Uniri» (prof. dr. Dumitru Preda, București); «Activitatea lui O. Ghibu la Sibiu» (prof. dr. Mircea Păcurariu, Sibiu) ș. a. În total la sesiune au fost prezentate 14 comunicări, inclusiv două din partea cercetătorilor Institutului de Istorie: «Istoria literaturii didactice românești în cercetările lui O. Ghibu» (A. Eșanu, membru corespondent al A.Ș.M.), «Istoria moldovenilor de peste Nistru în opera lui Onisifor Ghibu» (dr. N. Movileanu).

La 20 octombrie Institutul de Istorie a convocat sesiunea științifică **Dimitrie Cantemir și epoca sa**, comemorând jubileul de 320 de ani de la nașterea celui mai reprezentativ cîrturar din perioada de trecere de la epoca veche la cea modernă din cultura românească.

Participanții la sesiune, oameni de știință din România și Moldova, au prezentat o serie de referate și comunicări, între care menționăm: «Dimensiuni și orizonturi ale cunoașterii operei lui Dimitrie Cantemir» (A. Eșanu, membru corespondent al A.Ș.M.); «Epoca lui Dimitrie Cantemir — perioadă de răscruce în istoria Europei și Țărilor Române» (dr. hab. Demir Dragnev); «Evoluția teritorială a noțiunilor de Bugiac—Basarabia în opera lui Dm. Cantemir» (dr. Ion Chirtoagă); «Etnonimul «român» și derivatele lui la Dm. Cantemir» (dr. conferențiar Vladimir Potlog); «Dimitrie Cantemir și originea legendei despre asediarea Cetății Neamțului de către Ion Sobieski (1691)» (dr. prof. Constantin Rezachevici, București), «Cu privire la stemele atribuite Cantemireștilor și restituite României de către Uniunea Sovietică» (dr. prof. Alexandru Andronic, Iași).

Au mai prezentat comunicări dr. prof. Alexandru Babii, dr. Nicolae Russev, dr. conferențiar Pavel Cocârlă, dr. conferențiar Victor Țvircun ș. a.

Comunicări științifice în afara Institutului

Ca și în anii precedenți în 1993 cercetătorii Institutului de Istorie au fost prezentați cu o serie de comunicări (19 la număr) la manifestările științifice (9 la număr), organizate în cadrul Academiei de Științe a Moldovei de către instituții superioare de învățământ, biblioteci și muzee din Republica Moldova. Institutul de Istorie și-a dat concursul atât la pregătirea, cât și la desfășurarea Congresului XVIII al Academiei Româno-Americane de Științe și Arte cu genericul «Deschideri științifice și culturale spre vest», participând totodată la lucrări cu 8 comunicări de înaltă ținută științifică. Printre ele menționăm: «Considerații privind constituirea civilizației medievale românești» (A. Eșanu, D. Dragnev); «Destinul populației românești din Moldova Ponto-Danubiană în sec. XV—XVIII» (I. Chirtoagă); «Conceptul țarist de rusificare a Basarabiei» (Gh. Negru); «Rezistența românismului în Basarabia în perioada primei ocupații rusești

(1812—1918)» (I. Varta); «Populația și spiritualitatea românească în Basarabia în epoca modernă» (I. Jarcuțchi); «Instrăinarea moldovenilor din Transnistria de viața spirituală a poporului român în perioada interbelică». (N. Movileanu).

Alte manifestări științifice la care au participat cercetătorii Institutului de Istorie sunt: sesiunile științifice organizate de către Biblioteca Națională și Ministerul Culturii din Republica Moldova: «Nicolus Olahus — 500 ani de la naștere» (ianuarie) și «Valori bibliofile din Moldova» (aprilie) — A. Eșanu; sesiunea științifică a Ministerului Culturii la Cobălnea consacrată lui Ștefan cel Mare (iunie) — I. Chirtoagă; sesiunea de comunicări la Muzeul Național de Istorie a Moldovei (15—17 decembrie) — A. Petrencu.

Un loc aparte revine manifestărilor științifice dedicate aniversării a 75-a de la Unirea Basarabiei cu România și Marea Unire din 1918: sesiunea științifică a Universității de Stat din Moldova (27 martie) — Gh. Gonța; sesiunea de comunicări a Secției de Științe Umanistice a Academiei de Științe a Moldovei (30 noiembrie) — V. Văratec, Gh. Negru, I. Varta; suita de manifestări culturale bibliologice prilejuite de aniversarea momentului istoric 1918, organizate de către Biblioteca Națională a Moldovei, Ministerul Culturii din Republica Moldova și Ambasada României la Chișinău (23 noiembrie) — Gg. Negru, I. Șicanu, I. Țurcanu, A. Petrencu.

Participarea la manifestări științifice internationale în afara Republicii

Cercetătorii Institutului de Istorie au participat cu comunicări la 15 reuniuni și simpozioane științifice din afara republicii. Printre ele menționăm: «Congresul II internațional de studii române (Iași, 6—10 iulie) — A. Eșanu, I. Chirtoagă, Gh. Negru, I. Varta, A. Petrencu; «Primul Congres al spiritualității românești» (Băile Herculane, 8—10 oct.) — V. Văratec; conferința internațională «Balcanii și noile relații europene» (Sofia, 5—7 noiembrie) — A. Petrencu; conferința internațională de la Velico-Târnovo (Bulgaria, mai) — Gh. Gonța, N. Russev; simpozionul internațional «Zilele Institutului de Istorie Cluj (iunie, 1993) — V. Văratec. Menționăm la fel sesiunile și simpozioanele consacrate aniversării a 75-a de la Unirea Basarabiei cu România și Marea Unire din 1918; Satu Mare (13—14 martie) — V. Văratec; București, Institutul de Istorie «N. Iorga» (26 martie) — V. Văratec; București (8—9 aprilie) — A. Petrencu.

Seminarul științific

O metodă specifică de aprobare a rezultatelor obținute și totodată o formă eficientă de ridicare a calificării cercetătorilor științifici au devenit ședințele seminarului științific, practicate încă din 1992 în conformitate cu hotărârea Consiliului științific al Institutului de Istorie. În 1993 în cadrul acestor ședințe au fost susținute următoarele 4 comunicări: Gh. Gonța, *Premisele unirii Țărilor Române de către Mihai Viteazul* (sf. sec. al XVI-lea); N. Russev, *Istoria sudului teritoriului dintre Nistru și Dunăre în sec. XIII—XIV: unele sinteze și probleme*; Gh. Negru, *Dezvoltarea social-economică a României în viziunea lui C. Dobrogeanu-Gherea* (a doua jum. a sec. al XIX-lea — înc. sec. al XX-lea); O' Galușcenco, *Crearea R.A.S.S.M. Probleme de istoriografie, izvorescitică și metodologie a cercetării*; VI. Țaranov, *Transformări economico-sociale din Moldova în anii '40; teorie, practică, alternative posibile*. Accentul în cadrul discuțiilor a fost pus în special pe aspectele metodologice ale cercetării. Dezbaterile interesante, polemica constructivă au confirmat necesitatea și eficacitatea ședințelor de comunicări, care vor fi continuate și în viitor.

Popularizarea rezultatelor științifice

Misiunea de popularizare a cunoștințelor istorice și a rezultatelor investigațiilor științifice prin intermediul unor astfel de mijloace accesibile cum ar fi presa, radioul și televiziunea este un aspect important în activitatea cercetătorilor Institutului de Istorie. Menționăm în acest context că cercetătorii instituției în cauză au publicat în presa republicană și din România 46 articole științifico-populare (E. Nirca — 19, V. Popovschi — 8, I. Țurcanu — 4, N. Enciu — 3) și au participat la 117 emisiuni radio și TV (A. Petrencu — 30, V. Popovschi — 18, I. Șicanu — 7, I. Țurcanu — 5, N. Movileanu — 4,

D. Dragnev — 4, V. Văratec — 4, Gh. Negru — 4) în care au fost abordate diverse probleme de istorie medie, modernă și contemporană a românilor. Totodată s-a acordat un ajutor esențial celor preocupați de istoria satelor prin intermediul consultațiilor și punerea la dispoziție a bibliografiei necesare. A fost de asemenea pregătit un material despre primele mențiuni ale localităților din Moldova pentru Departamentul de Statistică al Republicii Moldova care va fi publicat în curând (I. Ghiroagă, D. Haidarlî).

RELAȚIILE CU ȘCOALA ȘI INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR

În anul 1993 s-au aprofundat relațiile de colaborare a Institutului de Istorie cu instituțiile superioare de învățământ, cea mai efectivă formă de colaborare fiind pregătirea de către cercetătorii Institutului a unor manuale și prezentarea unor cursuri speciale și generale la istoria românilor la facultățile de istorie. În total în acest an 19 cercetători ai Institutului au pregătit și au ținut la instituțiile superioare de învățământ 14 cursuri de prelegeri, dintre care la Universitatea de Stat 3 cursuri speciale («Politica Statului Român față de minoritățile naționale în anii 1918—1940» — A. Petrencu; «Românii în anul 1940», «Izvoarele istoriei contemporane a românilor» — I. Șîșcanu) și 3 cursuri generale («Științele speciale ale istoriei» — V. Mishevca; «Istoriografia română» — V. Văratec; «Istoria Europei de Est» — L. Zabolotnaia).

La Universitatea Pedagogică «I. Creangă» au fost prezentate 3 cursuri speciale («Țările Române în perioada de trecere de la epoca medievală la cea modernă» — D. Dragnev; «Civilizația orășenească Nord-Pontică în contextul procesului formării țărilor române medievale (sec. XIII—XIV)» — N. Russev. «Istoria Basarabiei și Transnistriei din cele mai vechi timpuri până la mijlocul sec. al XIX-lea» — I. Chirtoagă) și 2 cursuri generale («Paleografia slavo-română» — D. Dragnev; «Istoria Românilor», epocile vechi și medie — N. Russev).

Cercetătorii Institutului de Istorie au ținut, de asemenea, și 3 cursuri generale de prelegeri la Academia Teologică din Moldova: «Istoria bisericească universală» și «Istoria Bizanțului» — A. Eșanu; «Dreptul bisericesc (canonic)» — N. Fuștei.

A fost prezentat un curs de istorie modernă a Basarabiei la facultatea de istorie a Universității «Al. I. Cuza» din Iași (V. Văratec).

O altă formă de colaborare cu instituțiile superioare de învățământ este participarea cercetătorilor la realizarea unor obiective de cercetare propuse în cadrul laboratoarelor din instituțiile de învățământ superior. Astfel cercetătorii Institutului participă în cadrul laboratorului facultății de istorie a Universității Pedagogice la pregătirea unor manuale de istorie pentru elevii școlilor medii (D. Dragnev, Gh. Gonța, A. Eșanu, I. Varta, N. Movileanu). În cadrul laboratoarelor facultății de istorie a Universității de Stat din Moldova cercetătorii Institutului participă la elaborarea studiului «Trasarea hotarului Republicii Moldova la 1940» (V. Văratec), pregătirea culegerilor de documente referitoare la istoria mănăstirii Căpriană (A. Eșanu) și ocrotirea monumentelor de istorie și cultură din Republica Moldova (Gh. Nicolaev).

Cercetătorii Institutului activează, de asemenea, în calitate de conducători la 6 teze de licență la Universitatea de Stat din Moldova și Universitatea Pedagogică «I. Creangă» D. Dragnev, I. Șîșcanu, V. Mishevca, L. Zabolotnaia, participă activ la recenzarea tezelor de licență și a referatelor de admitere la doctorantură a absolvenților facultății de istorie (I. Jarcuțchi, A. Agachi ș. a.).

Totodată, la elaborarea lucrărilor științifice ale Institutului au fost angajați 3 conferențieri de la facultățile de profil, doctorii în istorie A. Petrencu, Ch. Gonța, N. Chicuș.

RELAȚIILE ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

În anul 1993 s-au extins relațiile de colaborare a Institutului de Istorie cu centrele științifice de profil istoric de peste hotare, mai ales cu cele din România. Aceste relații au fost întreținute în special prin participarea cercetătorilor la diverse acțiuni și manifestări științifice organizate în or. București, Iași, Suceava, Cluj, Satu-Mare, Ploiești, Băile Herculane, Velico-Târnovo, Sofia ș. a., efectuarea unor deplasări de documentare științifică în centrele științifice și de cultură din România, Ucraina și Rusia.

Relațiile mai temeinice, care s-au stabilit cu centrele de profil din România cuprind și o serie de alte forme de colaborare: de la consultările reciproce cu specialiștii din Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» (Iași) și Institutul de Istorie «N. Iorga» (București), publicarea reciprocă a unor articole științifice în Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» (A. Eșanu, D. Dragnev) și «Revista de Istorie a Moldovei» (M. Pânzaru, C. Rezachevici, Elena Dima — București; Nelu Zugravu — Iași), până la scrierea în comun a unor compartimente de plan și prezentarea unor cursuri speciale de lecții în instituțiile de învățământ superior din România. Astfel, V. Văratec a ținut un curs de istorie modernă a Basarabiei la facultatea de istorie a Universității «Al. I. Cuza» din Iași. În fața cercetătorilor Institutului de Istorie din Republica Moldova au prezentat conferințe membrul corespondent al Academiei Române, Gh. Platon (Iași), dr. prof. Constantin Rezachevici (București), cercetătorul științific V. Butnariu (Iași). Un bun rezultat al colaborării noastre cu Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» (Iași) este includerea în planul de stat al Institutului și pregătirea în comun în anul 1994—1995 a unei culegeri tematice «Viața politică internă și externă a Țării Moldovei în epoca medievală» (vol. 14 c. a.)

Având ca direcție prioritară în relațiile științifice internaționale colaborarea cu centrele de profil din România, Institutul de Istorie încearcă de a stabili contacte și cu centre științifice din alte țări. Astfel de contacte au fost stabilite de către medievști cu Universitatea din Velico-Târnovo (Bulgaria), secția de arheologie a A. Ș. a Ucrainei (Odesa), Institutul de Slavistică și Balcanistică al A. Ș. a Rusiei — deocamdată la nivelul consultațiilor științifice și pregătirea unor articole științifice la solicitări reciproce.

În 1993 cercetătorii Institutului au efectuat 24 călătorii de documentare științifică în România, Rusia, Bulgaria, Ucraina cu o durată totală de 454 zile, în cadrul cărora au participat la diferite manifestări științifice, organizate în centrele de știință și cultură din aceste țări, au depistat materiale în arhive și biblioteci.

Pornind de la faptul că pe parcursul a zeci de ani oamenii de știință din Moldova au fost izolați de tezaurul bogat de literatură științifică și materiale documentare, care se află în bibliotecile și arhivele din România, în prezent cercetătorii Institutului depun eforturi de a lichida acest gol în istoriografie și de a folosi acest bogat tezaur în procesul de investigații științifice. Ca urmare, majoritatea călătoriilor de documentare științifică (peste 65 procente din numărul și durata acestor călătorii) au fost efectuate în anul 1993 în centrele din România. Astfel, în București au fost întreprinse 9 călătorii cu o durată de 265 zile (V. Văratec, Gh. Negru, I. Iova, E. Istrati, I. Șișcanu, A. Șadmanova, I. Țurcanu), în Iași — 5 călătorii, 29 zile (A. Eșanu, E. Istrati, Gh. Negru, I. Chirtoagă), în Suceava 2 călătorii, 14 zile (St. Purice). În cadrul acestor deplasări, în afară de participarea la diferite manifestări științifice, au fost depistate materiale prețioase legate de studierea mișcării naționale în Basarabia și Bucovina, a vieții politice în Basarabia în anii 1917—1918, a materialelor Sfatului Țării, a procesului de integrare a Basarabiei în viața socială, economico-politică și spirituală a României, a raptului Basarabiei în anul 1940 etc.

În același timp, cercetătorii din instituțiile științifice de profil din România au întreprins în Republica Moldova 23 călătorii de documentare științifică pe o perioadă de peste 150 zile, participând activ la manifestările științifice organizate în cadrul Institutului de Istorie.

Abordarea multor probleme importante de istorie națională necesită folosirea și valorificarea materialelor din arhivele și bibliotecile din Rusia și Ucraina. În acest scop în anul 1993 în or. Moscova au fost efectuate 8 deplasări cu o durată de 127 zile (I. Varta, L. Pascal, V. Polivțev, V. Țaranov, Br. Covarscaia, L. Svetlicinaia, D. Haidarlî), în cadrul cărora au fost depistate documente moldovenești din sec. al XVIII-lea, au fost cercetate materiale referitoare la situația Moldovei în sistemul relațiilor internaționale, la locul Basarabiei în politica externă a Imperiului țarist, mișcarea de eliberare națională în Basarabia, organizațiile social-politice din Basarabia și Transnistria la sf. sec. al XIX-lea—înc. sec. al XX-lea, viața și activitatea unui șir de savanți din Moldova în a doua jumătate a sec. al XIX-lea — prima jumătate a sec. al XX-lea etc.

În anul 1993 au fost efectuate o călătorie de documentare științifică în Bulgaria (N. Russev — 14 zile) pentru participarea la conferința internațională și lucrul în biblioteca Universității din or. Velico-Târnovo, și una la Cernăuți (D. Haidarlî — 14 zile),

în urma căreia au fost aduse peste două sute de copii ale documentelor moldovenești din sec. al XVIII-lea pentru culegerea de documente în mai multe volume «Moldova în epoca feudalismului».

În anul 1992 au intervenit schimbări pozitive în relațiile Institutului cu instituțiile științifice de peste hotare. Dar ele se reduc, totuși, în mare măsură la organizarea manifestărilor științifice comune, deplasări de documentare științifică în bibliotecile și arhivele din străinătate. Deși cercetările efectuate în cadrul Institutului au început să se încadreze în complexul de investigații științifice ce se întreprind în diferite centre științifice pe întreg, spațiul românesc, acest proces de integrare decurge relativ lent, el fiind frânat în mare parte de lipsa unui centru de coordonare a acestor investigații la nivelul Secției de Științe Umanistice a Academiei de Științe din Moldova și a celei din Academia Română, de lipsa în Institut a mijloacelor financiare necesare pentru efectuarea deplasărilor de serviciu în țările de peste hotare și primirea oaspeților din străinătate.

În prezent la ordinea zilei este pusă problema coordonării planurilor de cercetări științifice ale istoricilor din Republica Moldova și România, realizării în comun a unui număr mai mare de lucrări științifice. Totodată este necesară o participare mai activă a cercetătorilor Institutului la colectarea și valorificarea izvoarelor istorice (inaccesibile pentru cercetătorii din România) din arhivele Rusiei și Ucrainei, care ar reflecta veridic de pe pozițiile cerințelor actuale evenimentele principale din istoria neamului.

Pentru lărgirea relațiilor externe ale istoricilor din Moldova este necesară organizarea unor comisii mixte cu istoricii atât din România, cât și din Rusia, Ucraina, Bulgaria. Rămâne actuală problema stagierii tinerilor specialiști în centrele științifice din alte țări europene, invitarea specialiștilor străini la diferite manifestări științifice din Institut. Stabilirea unor legături mai strânse cu specialiștii străini va fi catalizator important în pregătirea și editarea unor lucrări științifice de prestigiu.

Gheorghe Nicolaev, secretar științific al
Institutului de Istorie al A.Ș.M.

CUPRINS

Articole

- Demir Dragnev, Andrei Eșanu*, Date inedite despre urmașii vornicului Ilie Abaza în Rusia 3
- Ion Chirtoagă*, Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii *Basarabia* 9

Cantemiriana

- Виктор Цвиркун*, Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в России 14
- Pavel Cocârlă*, Târgurile Moldovei medievale în viziunea lui D. Cantemir 20
- Николай Руссев*, Два пассажа из «Описания Молдавии» Дмитрия Кантемира: перспективы археологической интерпретации (Предварительные соображения) 24

Documentar

- Gheorghe Negru*, Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al. XIX-lea—începutul sec. al XX-lea) 29
- Pavel Dmitriev, Parascovia Polesciuc*, Contribuții documentare la istoria minorităților naționale din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea 46

În ajutor profesorilor de istorie

- Dumitru Grama*, Evoluția statutului juridic al Basarabiei în anii 1812—1918 62

Recenzii, viața științifică

- Ion Țurcanu*, *Foamea din Basarabia în anii 1946—1947: mecanismul organizării ei*. Chișinău, Universitas, 1993, 144 p. (*Anatol Petrencu*) 71
- Activitatea Institutului de Istorie al A.Ș.M. în 1993 (*Gheorghe Nicolaev*) 73

98
25 b.

Indice 76965

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1994

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 7,8. Tirajul 2352. Comanda 19. Prețul 25 b.
Întreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028. Chișinău, str. Academiei, 3
Adresa colegiului de redacție: 277004. Chișinău, str. 31 August, 82. tel. 23-33-14

ISSN 0236-3109. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI, 1994, nr. 2, 1-80